

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

EMEVÎ İDARESİNDE KABİLECİLİĞİN
ROLÜ VE ÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Aydın ÇELİK

HAZIRLAYAN
Fatih BOZMAZ

ELAZIĞ-2021

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

EMEVÎ İDARESİNDE KABİLECİLİĞİN
ROLÜ VE ÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Aydın ÇELİK

HAZIRLAYAN
Fatih BOZMAZ

Jürimiz, tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr. Aydın ÇELİK
- 2.
- 3.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Murat SUNKAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Emevî İdaresinde Kabileciliğin Rolü ve Önemi****Fatih BOZMAZ****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Elazığ-2021; Sayfa: VIII+165**

İslâmiyet öncesi dönemde Hz. Peygamber'in (a.s) atası olan Hâşim ile Ümeyyeoğullarının ataları arasında çekişme vardı. Arap kültüründe çok önemli bir yeri olan kabilecilik duyguları ile bu çekişme kendisini uzun bir süre devam ettirdi. Hz. Peygamber İslâm tebliğine başladığında Hâşimoğullarının bu yükselişi Ümeyyeoğullarını rahatsız etti. Ümeyyeoğulları Hazreti Peygamberin Mekke'yi fethine kadar bu kabileci dürtülerle İslâm'ın en büyük düşmanı oldular. Mekke'nin fethi ile artık Müslüman olan Ümeyyeoğulları na Hazreti Peygamber önemli görevler verdi. İlk iki halife döneminde sessizliğini koruyan bu kabile, akrabaları olan Hazreti Osman'ın hilafeti döneminde oldukça güçlendiler. Hz. Ali döneminde Hâşimoğulları ile Ümeyyeoğulları tekrar karşı karşıya geldi. Neticede Muaviye'nin liderliğindeki Ümeyyeoğulları Hâşimoğullarına galip gelerek Emevî Devleti resmen kuruldu. Emevîler Devleti'nin gücü büyük oranda Şam'daki Güneyli kabileler alan Yemenî Kelb kabilesine dayanıyordu. Bu durum Kuzeyli kabilelerin tepkisine neden oluyordu. Emevî halifeleri bazıları kabileler arası dengeye önem verirken bazıları ise sadece bir kabileyi tutup diğer kabileyi dışlıyordu. Kabile çekişmeleri nedeniyle Yemenî kabilelerinin Emevîlerden desteğini çekmesiyle Abbasiler Emevîleri kolayca yıktı.

Anahtar Kelimeler: Kabilecilik, Hâşimoğulları, Ümeyyeoğulları, İslâmiyet, Emevîler, Mudârî, Yemenî, Kelbî

ABSTRACT**Master Thesis****The Role and Importance of Tribalism in the Umayyad Administration****Fatih BOZMAZ****Firat University****Social Sciences Institute****Department of History****Elazig-2021; Page: VIII+165**

In the pre-Islamic period, there was a conflict between Hashims, the ancestor of the Hz. Mohammed (a.s), and the ancestors of the Umayyads. This conflict with the feelings of tribalism, which has a very important place in Arab culture, continued for a long time. When the Hz. Mohammed (a.s) started to preach Islam, this rise of the Hashimites disturbed the Umayyads. The Umayyads became the greatest enemies of Islam with these tribal impulses until the Prophet conquest of Mecca. With the conquest of Mecca, the Prophet gave important duties to the Umayyads, who became Muslims. This tribe, which kept its silence during the first two caliphs, gained strength during the caliphate of their relatives, Hz. Osman. During the Hz. Ali period, Hashims and Umayyads came face to face again. As a result, the Umayyads under the leadership of Muaviye defeated the Hashims and the Umayyad State was officially established. The power of the Umayyad State was largely based on the Yemeni Kelb tribe, which received Southern tribes in Damascus. This caused the reaction of the Northern tribes. Some of the Umayyad caliphs gave importance to the balance between the tribes, while others kept only one tribe and excluded the other tribe. As the Yemeni tribes withdrew their support from the Umayyads due to tribal conflicts, the Abbasids easily overthrew the Umayyads.

Keywords: Tribalism, Hashims, Umayyads, Islam, Mudars, Yemenî, Kelbs

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ.....	1
I. Kabilenin Tanımı ve Sosyolojisi.....	1
II. Câhiliye Devrinde Kabilecilik.....	3
II.1. Kabileciliğin Arap Yarım Adasındaki Tarihi	5
II.2. Kureyş Kabilesi.....	8
III. Hz. Peygamber Dönemi.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
III.1. Hz. Peygamber Dönemi ve Ümeyyeoğulları	13
III.2. Kabileciliğin Medine'ye Hicretteki Yeri	18
III.2.1. Yahudi Kabileleri ve Ümeyyeoğulları.....	20
III.2.2. Hz. Peygamber'in Evlilik Yolu ile Kabilelerle Akrabalık Kurması.....	22
III.2.3. Hazreti Peygamber'in Diğer Kabileler İle İlişkileri	23
III.3. Hz. Peygamber ve Ümeyyeoğulları Kabilesi	28
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. HÜLAFÂ'Yİ-RÂŞİDİN DÖNEMİ ve ÜMEYYEOĞULLARI	32
1.1. Hz. Ebû Bekir'in Halifelige Gelişinde Kureyş Asabiyeti	32
1.1.1. Hz. Ebû Bekir Döneminde Ümeyyeoğulları	34
1.1.2. İlk Çıkan İsyanlarda Kabileciliğin Etkisi	35
1.2. İlk İslâm Seferleri, Kabileler ve Ümeyyeoğulları	38
1.3. Hz. Ömer'in Halife Seçilmesi İle Tekrar Kureyş Hâkimiyeti.....	40
1.3.1. Kabile İskânının Önemi.....	43
1.3.2. Hz. Ömer ve Şûra	45
1.4. Hz. Osman Dönemi ve Ümeyyeoğulları	47
1.4.1. Kabilelerin İç Karışıklıklara Etkisi.....	48
1.5. Hâşimoğullarının Sahneye Çıkışı, Hz. Ali Dönemi ve Ümeyyeoğulları	53

İKİNCİ BÖLÜM

2. EMEVÎLERİN İDARESİNDE KABİLECİLİĞİN RÖLÜ VE ÖNEMİ	65
2.1. Ümeyye Ailesi.....	65
2.2. Muâviye Dönemi.....	67
2.2.1. Kabileciliğin Emevîlerin Kuruluşuna Etkileri.....	67
2.2.1.1. Diğer Kabilelerin Hâricîlerin Oluşumuna Etkileri.....	79
2.2.1.2. Hucr B. Adî Olayı ve Kabilesi.....	80
2.2.2. İskân Siyasetinde Kabilecilik	83
2.3. Yezîd Dönemi Ve Kelb Kabilesinin Sevinci	84
2.3.1. Hâşimoğulları Kabilesi İle Tekrar Çatışma Kerbela Hadisesi	88
2.3.2. Medine’de Ümeyyeoğullarına İsyân ve Harre Vakası	92
2.3.3. Abdullah Bin Zübeyr Hareketi Ve Mekke’nin Muhasarası	93
2.4. Kabile İçi Çatışma (Yönetimin Süfyânîlerden Mervânîlere Geçiş).....	95
2.4.1. Mervân Bin Hakem (684-685)	95
2.4.2. Yemenî-Kaysî Savaşı, Mercirâhıt (64/683).....	98
2.5. Abdülmelik Bin Mervân (685-705)	104
2.5.1. Kûfeli Kabilelerin Tevvâbûn Hareketi ve Muhtâr İsyanı.....	107
2.5.2. Zübeyr Hareketine Son Verilmesi	113
2.5.3. Hâricî Kabilelerin İsyanları	118
2.5.4. Kinde Kabilesinden Abdurrahman B. El-Eş’as İsyanı.....	119
2.5.6. Kuzey Afrika Kabileleri, Berberîler	123
2.6. Velîd Bin Abdülmelik (705-715).....	125
2.7. Kabileler Arası Denge Siyasetinin Terk Edilmesi, Süleyman Bin Abdülmelik (715-717).....	127
2.8. Kabile Siyasetinde İstisna, Ömer Bin Abdülazîz Dönemi (717-720).....	130
2.9. Kabile Siyasetinin Yeniden Başlaması Yezîd Bin Abdülmelik (101/105-720/724).....	134
2.9.1. Yemenli Kabilelerin küstürülmesi ve Ezd Kabilesinden Yezîd b. Muhalleb İsyanı (101/719).....	137
2.10. Hişâm Bin Abdülmelik’in Kabileciliği Dengeleme Politikası (724-743).....	139
2.10.1. Berberî Kabileler İle İlişkiler.....	143
2.11. Velîd Bin Yezîd Dönemi.....	144
2.12. Yemenli Kabilelerin Kanlı Zaferi, Yezîd Bin Velîd	145

2.13. İbrahim Bin Velîd	147
2.14. Kelb Kabilesinin Desteğini Çekmesi, Mervân Bin Muhammed ve Emevî Devleti'nin Sonu	148
2.15. Yıkılıştta Kabileciliğin Dışladığı Mevâlîler	154
SONUÇ	157
BİBLOGRAFYA.....	161
EKLER	166

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, İslâm Tarihi'nin en önemli konularından biri olan Emevîler Devleti'ni ve bu devletin idaresinde kabileciliğin rolünü incelemeye çalıştık. Bu devletin kuruluşunda etkili olan ana nedenlerinden biri kökleri İslâm öncesine kadar uzanan kabile olgusuna dayanmaktadır. Bu kabilecilik olgusu İslâm tarihine farklı bir yaklaşım olacağına inandığımız için yüksek lisan tezi olarak “Emevî İdaresinde Kabileciliğin Rolü ve Önemi”adlı konuyu seçtik. Çalışmayı üç kısımda ele almaya çalıştık. Giriş bölümünde kabileciliğin tanımı ve sosyolojisini, Arap Yarımadası'ndaki tarihini inceledik. İkinci bölümde Hz. Peygamber ve Dört Halife döneminde kabileciliğin etkileri üzerinde durmaya çalıştık. Üçüncü bölümde ise Emevîler idaresinde kabileciliğin rolünü incelemeye çalıştık.

Çevresel etkiler ve sosyo-ekonomik durumlar Arabistan Yarımadası'nda kabile kültürünü adeta kaçınılmaz hale getirmiş Arabistan coğrafyasını derin hatlarla şekillendirmiştir. Her döneminde etkisini kuvvetli bir şekilde ortaya koyan bu olgunun Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde, Hulefâ'yi Râşidîn döneminde, ilk halifelerin seçiminde ve Emevîlerin idaresinde önemini incelemeye çalıştık. Emevî Devletinin kurucusu Muâviye bin Ebû Süfyân'ın halifelik için oğlu Yezîd'i veliaht göstererek mevcut İslâmî yönetim anlayışının dışına çıkılması doğrudan ya da dolaylı olarak Emevîler döneminde birçok isyan çıkarmıştır.

Kuruluşunda ve icraatlerinde yaşanan huzursuzluklardan dolayı Emevî Devleti birçok kesimden tepki aldığı için kendisini kurulduğu coğrafyada güçlü bir kabile olan Kuzeyli kabilelerin (Adnân-Mudar-Kays) desteğini alarak devam ettirmek zorunda kalmıştır. Özellikle Kays kabilesi ile hareket edilmesi bölgedeki diğer kabilelerin de doğal olarak tepki vermesine neden olmuştur. Bu durumda da halifelerin kabileler arasındaki denge politikasına veya sadece bir kabilenin durumuna dikkat ederek idareyi sağlamasından bahsettik.

Konunun seçim ve hazırlanmasında bana destek ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocamız Prof. Dr. Aydın ÇELİK'e teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

a.g.	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
a.s	: aleyhisselam
b.	: bin
bkz	: Bakınız
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
H.z.	: Hazreti
h.zr.	: Hazırlayan
İ.A	: İslam Ansiklopedisi
Mad.	: Maddesi
MÖ	: Milattan Sonra.
MS	: Milattan Önce
Müt:	: Mütercim
Nşr	: Neşreden
r.a	: radiyallauanh
S	: Sayı
s.	: Sayfa
s.a.v	: Sallallahu aleyhi vesellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc	: Tercüme
v.d	: Ve devamı
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

I. Kabilenin Tanımı ve Sosyolojisi

Kabile kelimesi, Arapça bir sözcük olan K-B-L kökünden gelmektedir. Arapça'da “önüne almak, karşısına almak” anlamındaki “kabl” kökünden gelen kabile, kafatasını oluşturan kemiklere verilen addır. Topluluklarını meydana getiren alt kümeleri insan vücudunun bazı organlarına benzeterek, aynı atadan gelen ve birbirine kan bağıyla¹ bağlı bulunan büyük insan topluluğuna bu isim verilmiştir.² İngilizce kabile anlamına gelen “Tribe” kelimesi ise Latince “tribus” kelimesinden türemiş olan, bir milletin büyük alt topluluklarına verilen isim olarak karşımıza çıkar. İbranice İncil'den Latince'ye ve daha sonra İngilizce'ye geçmiştir.³

Kabile terim olarak ise “birlikte yaşayan”, “konup göçen”, “bir sülâleden türemiş insanlar topluluğu” olarak tanımlanır. Sözlükte ise “kuyunun başındaki kaya” ve “iki yanından onu güçlendiren destek”, “aynı babanın çocukları”, “bir ağacın dalları”, “karşılıklı bir şekilde duran” gibi anlamlara gelir. Bu tarifte olduğu gibi kabile üyeleri birbirlerini desteklemek için aynı çatı altında toplanmışlardır.⁴ Kısacası kabileye aynı atadan geldikleri kabul edilen ve aralarında soybağı bulunan insan topluluklarına ad olarak verilmiştir.⁵

Kabile sosyolojisi ile yakından ilgisi olan asabiyet ise “saran, kuşatan” anlamına gelir. Terim olarak asabe, “baba tarafından nesep bağı bulunan akrabanın meydana getirdiği topluluk” demektir. Asabe kelimesinin kökünde “sarmak, kuşatmak” gibi anlamlar akrabaların kavgada veya savunma sırasında kişinin etrafını sardığı, onu korumaya çalıştığı için bunlara asabe denilmiştir.⁶ Kabile asabiyeti, kabilenin bütün üyelerini manevî bir çerçeve içinde birleştirir ve bağlılık ruhu kazandırır.⁷ Kabilenin sosyolojisinde bir kimse kendi kavminden olanları savunur ve kabilesinin başına gelen kendi başına gelmiş gibi davranır.⁸ Asabiyet bağının zaman zaman adalet gibi

¹ Muhammed Âbid El-Câbirî, *Arap- İslâm Siyasal Aklı*, İstanbul, 2001, s. 60.

² Avcı C. , Şentürk R. , “Kabile”, *İA*, XXIV, s. 30-32

³ Mehmet Fatih Duman, “*Kureyş Kabilesi (İslam Öncesi Etnik, Siyasi Ve Ekonomik Yapı)*”, Erzurum, 2015, s. 29.

⁴ Hasan Barlak, “*Arap Kabilecilik Anlayışının Hz. Osman Dönemi Siyasi Gelişmelere Etkisi*”, Samsun, 2006, s. 5.

⁵ APAK, Âdem, *Kabile*, İstanbul, 2017, s. 12.

⁶ Hayrettin Karaman, “Asabe”, *İslam Ansiklopedisi*, III, 1991, s. 452; Âdem Apak, *Kabile*, s. 42.

⁷ Âdem Apak “Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti”, *İslam Tarihi Ve Medeniyeti Emevîler*, III, 2018, s. 279.

⁸ Hasan Barlak, *a.g.e*, s. 10.

kavramların bile önüne geçebilmesi gibi özelliği de vardır.⁹ “Kişiyi akrabalarının yardımına çağırarak, zalim de olsalar, mazlum da olsalar soyu aleyhine fırsat kollayanlara karşı kavmiyle birlikte olmaya davet etmesi” şeklindeki Arap deyiimi bu tespiti destekler.¹⁰

Arap nesep âlimleri Araplardaki sosyal sınıflamayı tâife, kabile, imâre, batn, fahz ve fâsıla şeklinde altılı tasniflerin yanında bunlara ekleme ve çıkarma yaparak beşli ve onlu sınıflandırmalarda yapmışlardır. Altılı sınıflamaya göre Adnân ve Kahtân tâife, Mudar ve Rebîa kabile, Kureyş ve Kinâne İmâre, Benî Abdimenâf ve Benî Mahzûm Batn, Benî Hâşim ve Benî Ümeyye Fâhz, Benî Tâlib ve Benî Abbas Fâsıla'yı oluşturur.¹¹

Kabile yapısının oluşumu sosyo-ekonomik olarak birçok nedene dayalıdır. Mesela Mekke ve çevresi malum olan sarp bir bölge olması buradaki halkın dış düşmanlardan endişe etmesine sebep olmuştur.¹² Çöl şartları nedeniyle çiftçilik ve ziraat yapılamıyordu.¹³ Bu durum burada yaşayan Arapları daha çok ticaret ve hayvancılık yapmaya itmiştir. Bu durumu İbn Haldûn “Toplumların ahvalin de görülen farklılık sadece onların geçim yollarının farklı oluşundan ileri gelmektedir.” Diyerek bu noktaya vurgu yapmaktadır.¹⁴ Bu gibi sebeplerden insanlar, galip gelme ve yenme dürtüsüyle birbirlerinin mallarını gasp etme eğilimi göstermişlerdir. Bu halin doğurduğu tehlike nedeniyle insanlar birlik kurarak güvenliğini sağlama yoluna gitmiştir. İnsanların çöllerde baba-anne ve çocuklardan oluşan basit bir aile ile hayatlarını sürdürmeleri mümkün olmamıştır. Neticede bu küçük aileler bir arada kalmak zorunda kalmıştır.¹⁵ İşte bu birliğin Arabistan yarım adasındaki en büyük yapısının adı kabile olmuştur. Aynı durum buranın insanında vefakârlık, cesaret, teşebbüs yeteneği gibi ahlaki özellikleri de meydana getirmiştir. Bunlar tam da kabilenin birlik bağına güçlendiren değerlerdir.¹⁶

Asabiyet kavramını ilk defa ilmî bir metotla inceleyen İslâm düşünürü İbn Haldûn'dur. İbn Haldûn göre asabiyeti ırkî, coğrafi, siyasî yahut da dinî sebeplerin

⁹ Ali Aksu, “Emevî Devletinin Temel Özellikleri”, *İslam Tarihi Ve Medeniyeti Emevîler*, III, İstanbul, 2018, s. 538.

¹⁰ Ahmet Güzel, “Raşid Halifeler Döneminde Sosyal Durum”, *İslam Tarihi Ve Medeniyeti Raşid Halifeler*, II, 2018, s. 459.

¹¹ Âdem Apak, *Kabile*, s. 12.

¹² Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, İstanbul, 2016, C. 1, s. 448.

¹³ Yaşar, Çelikkol, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, Hız. Süleyman Uludağ, İstanbul, 2017, s. 323.

¹⁵ Apak Âdem, *Kabile*, s. 16.

¹⁶ Corci Zeydan, *a.g.e.*, s. 44.

doğurduğu birlik ve dayanışma ruhudur. Onun bakış açısında asabiyet doğrudan doğruya beşerin fitrî bir özelliği ve en küçük sosyal yapılardan en büyük devletlere kadar bütün topluluklara etki etmiş bir enerjidir.¹⁷

Kabile sistemi kendi içinde öz ataların soyundan olanların oluşturduğu hürler, sonradan katılan köleler ve Mevaliler olmak üzere üç sınıflı bir yapıya sahiptir. Kölelerin Habeşistan ve benzer komşu ülkelerden satın alınmalarının yanında köleliğin asıl kaynağı savaşlardı. Köleler bir mal ve sermaye statüsündeydi. Alınıp satılırlardı. Günlük işlerde hizmetçi, işçi ve ayrıca asker olarak kullanılırlardı. Mevaliler ise hürler ile köleler arasında bir yerde bulunuyordu. Bu kimseler kabile içinde azad edilmiş köle ve cariyeler ile bunların çocuklarıydı. Bu kimseler ileden birisi sayılıp akraba kabul edilirdi. Köleler gibi alınıp satılamazlardı ama mirasta ve evlilikte kabilenin asıl üyelerinden daha alt bir statüde muamele görürlerdi.¹⁸

II. Câhiliye Devrinde Kabilecilik

İslâm öncesi Arap toplumu kabile sistemi üzerine kurulu bir toplumdur.¹⁹ Toplumsal, siyasi ve coğrafi nedenlerden dolayı özgürlüklerine düşkün olan Araplar bir kral otoritesine sahip kişiler tarafından yönetilmeye razı olmamışlardır.²⁰ Bunun yerine Araplar kabile ruhu ve asabiyet merkezli bir yönetim sergilemişlerdir.²¹ Cahiliye döneminde aile, kabilenin en küçük birimi olarak kabul ediliyordu.²² Asabiyetin getirdiği dayanışma ruhu velâ, hılf ve civsr gibi kavramları ortaya çıkarmıştır ki bunların anlamı genel olarak ittifak ve koruma anlamları taşır.²³

Kabile içinde olabildiğinde bireysel hareket eden insanlar kabile dışına çıktığında bu bireyeselliği terk ederek kabillerinin kimliğine göre hareket ederlerdi. Çünkü kabile dışında ancak ait olduğu kabileye göre hak ve sorumluluklara sahip olabiliyordu. Böylece hukuk kuralları da kabileye dayanıyordu.²⁴

¹⁷ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 180.

¹⁸ Apak Âdem, *Kabile*, s. 26.

¹⁹ Muhamed Âbid El-Câbirî, *a.g.e.*, s. 64.

²⁰ Âdem Apak, *Kabile*, s. 16.

²¹ Ömer Faruk Şahinalp, “Kur’ân’ın İrşadı Karşısında Kureyş Aristokrasisinin Tavrı”, Şanlıurfa, 2018, s. 24.

²² Ahmet Güzel, Raşid Halifeler Döneminde Sosyal Durum”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, II, 2018, s.459.

²³ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 99.

²⁴ Âdem Apak, *Kabile*, s. 19.

Yukarıda bahsettiğimiz Asabiyet kavramı, esas itibariyle soy (neseb) birliğinden kaynaklanır.²⁵ Aynı soydan olanlar arasında yakınlık arttıkça asabiyet de güçlenirdi. Bu yakınlık kabilenin uzak birimlerine yayıldıkça asabiyet de zayıflardı. Asabiyetin gücü ile belli kanunlar ortaya çıkmıştır. Bir kabilenin veya kabileden birinin tecavüze uğraması, bunun doğurduğu zararın telâfisi asabiyet kanunlarıyla gerçekleştirildi. Söz konusu kurallar cahiliye döneminde ardı arkası kesilmeyen kabile savaşlarına neden oluyordu.²⁶

Kabile reisi hükümdar, hâkim ve komutandı. Reislik kabile içinde en akıllı, yetenekli ve ileri görüşlü kişiye verilirdi. Kabilede aynı özellikte birden fazla aday ortaya çıktığında en yaşlı ve ünlü olanı tercih edilirdi.²⁷

İslâm tarihi ve konumuz olan kabileciliğin tarihinde önemli bir yeri olan Mekke, İslâm'ın doğuş yeri ve onun sembolü olmuştur. İslâm daveti toplumsal yapı itibariyle kabilecilik sistemine dayalı olarak Mekke'de başladı ve bu davet daha ilk günden kabilelerin farklı seviyelerdeki ve şekillerdeki tepkileriyle karşılaştı.²⁸ Mekke halkı, bedevî Arap kabilelerinin aksine daha organize bir yönetim biçimi oluşturmuşlardır. Kâbe maneviyatın güçlü kaynağı olduğu gibi kabilecilikte de önemli bir yer almıştır. Kâbe'nin görevlerini almak, onu koruyup kollamak kabilelere manevi ve siyasi güç kazandırıyordu. Bu görevler için kabileler arasında çekişmeler yaşanmıştır.²⁹ Bu görev Kureyş kabilesinin eline geçince doğal olarak başkanlık ve yöneticilik de onların eline geçmiştir. Böylece birçok imtiyaza da sahip olmuşlardır. Mekke'de Kureyş'i oluşturan kabileler arasında Dâru'n-Nedve'deki görevlerin paylaşımı konusunda anlaşmazlık, kabileleri Ahlâf ve Mutayyebîn grubu olmak üzere ikiye ayırmıştı.³⁰ Bazı kabileler ise bu iki grubunda dışındaydı.³¹ Bu kabileler büyük oranda Hâşimoğulları ile Ümeyyeoğulları arasındaki çekişmeden dolayı bloklaşmışlardır.³² Kabile sosyolojisi içinde farklı bir bloklaşma olarak karşılaştığımız bu durum bir ittifak, katılma ya da sığınma neticesinde karşımıza çıkmaktadır.³³

²⁵ Sami Kılınçlı, "İslam öncesi Arap toplumunda kabileler arası rekabetin İslam davetine yansımaları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 12, Sayı 1, 2012, s. 1.

²⁶ Hayrettin Karaman, *a.g.e.*, s. 453.

²⁷ Âdem Apak, *Kabile*, s. 17.

²⁸ Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara, 2014, s. 7.

²⁹ Yaşar Çelikkol, *a.g.e.*, s. 51.

³⁰ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 155.

³¹ Sami Kılınçlı, *a.g.e.*, s. 69.

³² Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 103.

³³ Âdem Apak, *Kabile*, s. 27.

Mekke'nin en güçlü kabilelerini Mahzûm, Abdüşems (Ümeyye) ve Şehmoğulları oluşturmaktaydı. Hâşim, Cumah, Zühre, Adiy, Nevfel, Teym, Muttalib ve Abdüddâroğulları ise onlardan sonra gelmekteydiler. Bu dağılım Mekke'de grupları oluşturan önemli bir etken olmakla beraber Ahlâf grubunun Mutayyebîn grubundan daha güçlü olduğu gösteriyordu. Abdüşemsoğulları her ne kadar Mutayyebîn'dan olsalar da Hâşimoğullarıyla aralarında eskiden gelen bir rekabet, olduğu için İslam daveti başladığında Ahlâf grubundakiler kadar şiddetli olmasalar da muhalif kanatta yer almışlardı.³⁴

Toplumun kabilevi yapısı hemen hemen her alanda kendisini göstermekteydi. Mezarlık ve mahallerler buna örnek verilebilir. Mekke'de İslâm öncesinde kabilelerin Rab'a denilen kendilerine ait mahalleleri bulunuyordu. Bu yapılar her kabilenin isimleriyle anılıyordu. Kabile mensuplarının yanı sıra kabilenin müttefiklerinin de bu mahallerde ikamet ettiğini Rab'alara verilen isimlerden anlayabiliyoruz. Mahallelerin isimlendirildiği gibi aynı şekilde mezarlıklar da kabilelerin isimlerini almıştır.³⁵ Kabileler arasında meydana gelen savaşlar, çevre düzenlemesi ve mimariyi de etkilemiştir. Tâif ve Hayber'de kale ve şatolar vardı. Kâbe'nin varlığı ile çevresinde yaşayan Kureyş kabilesine, diğer kabile ve aşiretler nezdinde büyük saygı duyuluyordu. Bu durum Kâbe'yi kabile ve aşiretlerin saldırılarından korunmuştu.³⁶

II.1. Kabileciliğin Arap Yarım Adasındaki Tarihi

İslâm daveti toplumsal yapı itibarıyla kabilecilik sistemine dayalı olarak Mekke'de başladığı için buranın tarihine ve kabileciliğin kökenlerine bakmakta yarar vardır. Mekke tarihinin, Hz. İbrahim ile (M.Ö 2000-1900) başlatanlar olduğu gibi çok daha öncesine dayandığını söyleyenler de mevcuttur.³⁷ Öncelikle Arap Yarımadası'nda yaşayan halklar iki büyük sınıfa ayrılmıştır. Kaynaklara göre bu kavimler Hz. Nûh'un oğlu Sâm'ın neslidir.³⁸ Arapların atası olan Sâm, Hz. Nûh'un çocuklarından biridir.³⁹ Sonrasında Arapların kökeni tarihçiler tarafından iki guruba ayrılır: A) Arab-ı Bâide: Çok eski devirlerde yaşayıp zamanla yok olmuşlardır. Bunlar ile ilgili bilgiler oldukça

³⁴ Sami Kılınçlı, *a.g.e.*, s. 65

³⁵ Yaşar Çelikkol, *a.g.e.*, s. 84, Bkz: Mesûdî, *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf*, müt. Ramazan Şen, İstanbul, 2018, s.135

³⁶ Fatih Erkoçoğlu, "Emevîlerde İmâr Faaliyetleri", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, III, 2018, s. 515

³⁷ Sami Kılınçlı, *a.g.e.*, s. 1

³⁸ Bkz: Ahmet Altungök, *Taner Yıldırım, Siyasi Açısından Arap-İran İlişkileri (Sasani Dönemi)*, İstanbul, 2015,

³⁹ Mehmet Fatih Duman, *a.g.e.*, s. 52

kısıtlı olmakla birlik de Kur'an, eski Arap şiiri ve çeşitli efsaneler bu grup hakkında bize bilgi vermektedir. Âd, Semûd, Medyen, Amâlike vs. Kavimler bunların başlıcalarıdır.⁴⁰ Mekke'de yaşayan ilk Araplar, Amâlike ve Âd kavimleridir; ancak bunlar ile ilgili bilgiler sınırlıdır.⁴¹ B) Arab-ı Bâkiye: Bunlar günümüzde de soyları devam eden Araplardır. Bunlar da kendi arasında ikiye ayrılır. Birincisi, Kahtânîler denilen Yemen ve çevresinde yaşamış olan haktır. İkincisi İsmaililer veya Adnânîler adını alan Hicaz ve Necd halkı ile Arap Yarımadası dağlarında yaşayan halktır. İsmâîlîler adını Hazreti İbrahim'in oğlu İsmâîl'den alırlar. Adnân ismi ise bu toplumun dedelerinin birinin ismidir.⁴² Mekke'de yaşamış olan ilk kabilelerden olan Âmalika kabilesi, rivayetlere göre Hûd (a.s)'dan beri Mekke'de yaşamış olup Irak'tan yani kuzeyden gelip yerleştikleri ve Mekke'nin ilk sakinleri oldukları bilinmektedir. Bu kabile daha sonra Cürhümîlerin⁴³ saldırısına uğramıştır. İşte bu Cürhüm kabilesinin Mekke'ye yerleşmesinden kısa bir süre sonra Hz. İbrahim (a.s)'in Hâcer ve İsmâîl'i Mekke'ye yerleştirdiği bilinir. İsmail Hz. Muhammed (a.s)'ın atasıdır.⁴⁴ Araplar esasta iki soy temelinde toplanabilir bunlar Güney Araplarını temsil eden Kahtânîler ve Kuzey Araplarını temsil eden Adnânîlerdir. Bu iki şahsın Hz. İsmâîl'in soyundan olduğu rivayet edilir.⁴⁵

Yemen'deki ünlü baraj setinin yıkılması⁴⁶ nedeniyle birçok kabilenin Hicaz'a göç ettiğini biliyoruz. Mekke'de tarihinin ilk dönemlerinde İsmâîl oğullarından olan Hicaz halkının kontrolündeydi. Ancak sonraları 2. Yüzyılda Huzâoğulları, Mağrib seti yıkıldıktan sonra Hicazlıları kontrolleri altına almışlardı. İsmâîliler o sırada zayıf bir haldeydi ancak çok zaman geçmeden Huzâoğulları ile zayıflamış kabileler arası çatışmalar başlamıştır. Sonrasında İsmâîlilerin Kinâne kabilesinden doğan Kureyş kabilesi Kâbe'nin koruyuculuğunu tekrar almışlardır. Çatışmaların sonunda barış ve hakem yoluna başvurulmuştur. Hakemlik için seçilen kişi kutsal görevi Kusay'a vermiş ve böylece İslâm'ın doğuşuna kadar bu görev Kureyş üzerinde kalmıştır.⁴⁷ Kusay'dan sonra oğlu Abdümenâf geçmiştir. Abdümenâf'ın çocuklarından ikisinin adı Hâşim ve

⁴⁰ Âdem Apak, *Kabile*, s. 36.

⁴¹ Yaşar Çelik, *a.g.e.*, s. 27.

⁴² Corci Zeydan, *a.g.e.*, s. 36.

⁴³ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 149.

⁴⁴ Yaşar Çelik, *a.g.e.*, s. 28.

⁴⁵ Âdem Apak, *Kabile*, s. 37.

⁴⁶ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 20, Ahmet Altungök, Taner Yıldırım, *a.g.e.*, s. 4.

⁴⁷ Corci Zeydan, *a.g.e.*, s. 44; Yaşar Çelikkol, *a.g.e.*, s. 139.

Abdüşems'tir. Abdümenâf da ölümü yaklaşınca Kâbe'nin koruyuculuğunu oğlu Hâşim'e devretmiştir. Abdüşems'in Ümeyye adındaki oğlu amcasının bu şekilde reis olmasını çekemediğinden amca ile yeğen arasında nefret ve düşmanlık olmuştur.⁴⁸ Bu iki kardeşin düşmanlığı İslâmiyet döneminde bile kendini göstermiştir.⁴⁹ Hâşim babası Abdümenâf'tan⁵⁰ sonra babasının elinde bulunan Sikâye ve Rifâde görevlerini devralmıştı. Hâşim'den sonra Kâbe'nin idaresi Hazreti Peygamber'in dedesi olan Abdülmuttalib'e geçmiştir. Geçmişteki bu olaylar konumuzdaki birçok yapı taşını oluşturuyor.⁵¹

Zemzem kuyusunun bulunmasının Hâşimîlerin bölgedeki konumunun gittikçe güçlendiğini söyleyebiliriz. Zemzem kuyusu bulunduktan sonra hacılara su, Zemzem kuyusundan dağıtılmaya başlanmıştır.⁵² Söz konusu görev Hâşimoğullarının elindeydi. Bu göreve Sikâye denilirdi. Rifâde görevi ise fakir hacılara yemek dağıtmaktır. Bu görevi ilk defa yerine getiren Kusay'dır ancak görev kısa bir müddet Nevfeloğullarının elinde bulunmuşsa da sonunda Hâşimoğullarına geçmiştir. Ukâb ise bayraktarlık görevidir ve Ümeyyeoğullarının elindeydi. Nedve ise bir çeşit danışma meclisidir. Bu görev Addüddâroğullarının elindeydi. Kıyâde görevi ise kumandanlık görevidir. Bu görev Ümeyyeoğullarının elindeydi.⁵³ İslâm'ın doğduğu yıllarda Muâviye'nin babası Ebû Sufyân bu göreve bakıyordu. Konumuz olan Emevî devletinin kurucusu Muâviye'nin ve kabilesinin askeri bir gücü elinde bulundurması oldukça önemlidir. İşnak görevi ise borçları ve cezaları tespit etmek etmektir. Bu görev ise Teymoğullarına verilmişti.

Kureys'in en ünlü boyları Hâşim, Ümeyye, Nevfel, Abdüddâr, Eset, Teym, Mahsûm, Adiy, Cuhm, Sehm, olmak üzere on boydu. Bunların bir ya da birden fazla görevi vardı.⁵⁴ Bu kabilelerin evleri Kâbe ile bağlantılıydı. Kapıları o evlerde oturan kabilelerin isimlerini aldı. Bu kapılar yaklaşık 19 idi.⁵⁵

Mekke'de ikamet etmekte olan Kureys dışındaki kabilelerin varlığı bilinmektedir. Kureys'ten olmayan bu kabilelere genelde Ehâbiş denilirdi ve Mekke'de önemli bir yeri vardı. Bu kabileler Kureys'in müttefkikleriydi. Ehâbiş kelimesi ile ilgili

⁴⁸ İbn'ül Esîr, *El-Kamil fit-tarih*, İstanbul, 1985, C. 2, s. 9.

⁴⁹ Corci Zeydan, *a.g.e.*, s. 47.

⁵⁰ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 154.

⁵¹ İsmail Hakkı Atçeken, "Emevîlerin Siyasî Tarihi", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, III, 2018, s. 33.

⁵² Yaşar Çelikkol, *a.g.e.*, s. 68.

⁵³ DİA, "Emevîler", XI, İstanbul, 1995 s. 104-108.

⁵⁴ Corci Zeydan, *a.g.e.*, s. 50.

⁵⁵ Ayhan Kalaycı, *İslam Öncesi Mekke Sitesinde Sosyal Yapı*, İstanbul, 1996 s. 17.

farklı anlamlar bulunmaktadır.⁵⁶ Ehâbiş, “ahbuş” veya “ahbuşenin” çoğuludur. Ahbuş, herhangi bir yerde toplanan cemaat anlamındadır.⁵⁷ Ehâbiş Mekke’de neredeyse Kureyş ile eşit haklara sahipti. Onların paralı askerler oldukları gibi zayıf tezler de vardır. Bazı tarihçiler Ehâbiş’in daha önce köle olduklarını, Arapların kültürüyle Araplaştıktan sonra bir grup oluşturduklarını sonrasında başka kabilelere karıştığını söyler. Yine bu grubun Habeşlilerden olduğu da düşünülmektedir. Ehâbiş kabilelerini oluşturan gruplar hakkında farklı görüşler varsa da bunlar beş grupta toplanılabilir.

1. Benû Hâris b. Abdilmenât b. Kinâne
2. Benû'l-Hayâ (veya Lahyâ) (Huzâa’dan)
3. Benû Kârâ (Havn b. Huzeyme’den)
4. Benû Müstalik (Huzâa’dan)
5. Benû Adel

Bekr b. Abdümenât’tan olan Nufâse ve Câzîme kollarının da Ehâbiş’e dâhil olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁸

İslâm’dan önce yaşayan Araplar arasında Benî Lahmî Arapları da Sâsânîlerle müttefik olup Irak toprakları üzerinde Hîre ve Enbâr şehri civarında yaşamışlardır. Lahmîlerin çöllerde yaşayan Araplara göre daha medeni bir yaşam tarzı vardı. Gassânî Arapları da sel felaketinden sonra Suriye ve Ürdün civarına yerleşmiş olup Lahmîler gibi Kahtânî koluna mensupturlar. Gassânîlerin Suriye topraklarına gelmeden önce burada bulunan Nebâtîler de Arap kökenlidir. Diğer bir Arap devleti ise Tadmürlülerdi ve bunlar İran’a karşı Bizans ile ittifak halindeydi. Diğer önemli bir Arap devleti ise Himyerilerdir. Yemen civarında ikamet etmiş olan bu devlet Kahtânî kökenlidir.⁵⁹

II.2. Kureyş Kabilesi

“Kureyş” kelimesinin “takarruş” kelimesinden yola çıkılarak “toplanan”⁶⁰ anlamına geldiği belirtilmektedir. Dağınık olarak yaşayan bu topluluğun Harem’de toplanmasından sonra Kureyş denmiştir. Kureyş kabilesini Harem’de toplayan Kusay b.

⁵⁶ Mehmet Fatih Duman, *a.g.e.*, s. 125.

⁵⁷ Yaşar Çelikkol, *a.g.e.*, s. 135.

⁵⁸ Yaşar Çelikkol, *a.g.e.*, s. 136.

⁵⁹ Ahmet Altungök, Taner Yıldırım, *a.g.e.*, s. 16 v.d

⁶⁰ İbn Kesîr, *El Bidaye Ve’n Nihaye*, İstanbul, 1995, II, s. 327.

Kilâb'a⁶¹ bu yüzden "Mücemmî" yani "Birleştiren" denilmiştir.⁶² Kureyş kabilesi Mekke'deki asıl tatüsünü Kusay ile kazanmıştır. Bundan öncesinde Kureyşin iktisadi ve sosyal seviyesi pek de iyi değildi.⁶³ "Takarruş" kelimesinin "toplama ve kazanma" veya "ticaret, kazanç ve para sahibi olma" anlamlarında kullanıldığı da kaydedilmektedir. Bu topluluğun ticaretle uğraşması ve Kureyş adında bir atalarının olmayışı bu görüşü destekler niteliktedir. Kureyş, kelimesi aynı zamanda "köpek balığı" anlamına gelmektedir. Kuvvetli olan bir hayvana benzetilmek istenmiş olabilir.⁶⁴ Mekke'nin uluslararası ticaret yolları üzerinde bir ticaret merkezi olması ve dönemin büyük devletleri ile ilişkileri nedeniyle⁶⁵ şehirde ana unsur Kureyş dışında diğer Arap kabilelerinden ve yabancı ırklardan insanların olması doğaldır. Mekke' de Kureyş dışındaki Arap kabilelerinin sayıca Kureyş'ten fazla olması muhtemeldir.⁶⁶

Kureyş kabilesinin kökeni, Adnânîlerin bilinen en eski atası olan Adnân'a dayanmaktadır. Adnân'ın soyunun ise Hz. İsmâîl'e dayandığı düşüncesinde ihtilaf yoktur.⁶⁷ Ancak Adnân ile Hz. İsmâîl arasındaki neseb zincirinde çeşitlilik vardır.⁶⁸ Adnân'ın M.Ö 135 yılı civarında yaşadığı tahmin edilmektedir.⁶⁹ Mekke tarihine damgasını vuran Kusay'dan sonra Mekke yönetimini üstlenmiş olan Abdümenâf da Kusay gibi Mekke'yi dört bölgeye ayırdı ve tekrar parselleyip kabileye dağıttı. Abdulmenâfin altı kızı, altı oğlu oldu. Oğulları; Muttalib b. Abdümenâf, Hâşim b. Abdümenâf, Abdüşems b. Abdümenâf, Nevfel b. Abdümenâf, Ebû Amr b. Abdümenâf. Hâşim ile Abdüşems devamlı riyaset mücadelesi yaptılar ki bu mücadele Hâşimî- Emevî rekabetinin temelini oluşturduğunu söylemiştik.⁷⁰

Mekke'nin gelişip kentleşmesinde de Kusay'ın yeri önemlidir.⁷¹ Kusay, Mekke yöneticisi Huzâalî Huleyl'in kızı Hubbâ ile evlendi. Kayın pederinden sonra Kâbe'nin anahtarı Kusay'a geçti. Bu durum Huzâ ile Kureyşi karşı karşıya getirdi.⁷² Bu evlilik sayesinde yönetimi ele geçirme fırsatı yakalamıştı. Kinâne ve Kureyş'ten de destek

⁶¹ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 69.

⁶² Ateş, Ali Osman, "Kusay B. Kilâb", *İA*, XXVI, s. 460

⁶³ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, Ankara, 2014, s. 20.

⁶⁴ Mehmet Fatih Duman, *a.g.e.*, s. 82.

⁶⁵ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Emevîlerde Eğitim-Öğretim", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, III, 2018, s. 369.

⁶⁶ Yaşar Çelikkol, *a.g.e.*, s. 95.

⁶⁷ Mehmet Fatih Duman, *a.g.e.*, s. 58.

⁶⁸ Yaşar Çelikkol, *a.g.e.*, s. 103.

⁶⁹ Mehmet Fatih Duman, *a.g.e.*, s. 82.

⁷⁰ Yaşar Çelikkol, *a.g.e.*, s. 115.

⁷¹ Âdem Apak, *Kabile*, s. 66.

⁷² İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 21.

aldıktan sonra, Şam'da bulunan aynı anneden kardeşi Rızah'a mektup gönderip Mekke'ye yardıma gelmesini istedi. İbn Kuteybe, Bizans İmparatorunun da Kusay'a yardım gönderdiğini kaydetmektedir.⁷³ Benî Bekr ve Huzâa'yı da etkisiz hale getiren Kusay Mekke'nin idaresini ele geçirdi. Kureyş'i göçebelikten yerleşik hayata geçiren bunun yanında planlı mahalleler oluşturan kişi de Kusay'dır.⁷⁴

Kusay, Kureyş'in iskânı için önce yakınından başlayarak düzenli bir şekilde şehri rab'a denilen parsellere ayırdı. Böylece kabile adlarıyla anılacak parseller oluşmuş oldu. Kureyş kabilesini iki gruba ayırdı. Amcası Teym, amcaoğlu Mahzûm ve birkaç kuzenini bir grup yaptı. Yani mücadelesinde kendisine yakın olan Kâ'b bin Lûheyoğullarına öncelik verdi. Buraya Kureyşü'-Bitâh denildi.⁷⁵ Zevâhir⁷⁶ denilen ikinci grup ise Kâ'b soyunun dışında olan Kureyş kollarıydı. Kusay'a daha uzak akraba idiler. Bunlar'da Mekke'nin yüksek yerlerine yerleştirdi. Bu nedenle, bunlara Kureyşü'z-Zevâhir yani (dış bölgelere yerleşmiş olan Kureyşler) denildi.⁷⁷ Mekke'deki bir diğer grub ise yukarıda bahsettiğimiz Ehâbiş'di.⁷⁸

II.3. Hâşimoğulları-Ümeyyeoğulları Kabileleri İlişkileri

Kusay'dan⁷⁹ sonra Mekke yönetimini üstlenmiş olan Abdümenâf, Kusay gibi Mekke'yi dört bölgeye ayırdı ve tekrar parselleyip kabilelere dağıttı. Kusay Kâbe hizmetlerini Abdümenâf ve Abdüddâr arasında paylaştırmıştı. İlerleyen yıllarda Abdümenâfoğulları Abdüddâroğullarından Kâbe'nin diğer işlerini de almak istemişler ve bu yüzden iki kabile arasında çekişme meydana gelmiştir. Diğer Kureyş kabilelerinin bu iki taraftan birinin yanında yer alması ile Ahlâf ve Mutayyebîn grupları oluşmuştur. Âs bin Vâil'in Yemenli bir tüccar ile anlaşmazlığı sonucu oluşturulan Hilfu'l-Fudûl bu iki grup arasındaki gruplaşmayı derinleştirmiştir. Ahlâf grubu kabileleri bu gruba katılmamışlardır.⁸⁰ Abdümenâf'ın altı kızı, altı oğlu oldu. Oğullarından Hâşim ile Abdüşems arasında çekişme ve mücadele vardı.⁸¹ Hâşim Peygamberimizin

⁷³ Ayhan Kalaycı, *a.g.e.*, s.109.

⁷⁴ Yaşar Çelikkol, *a.g.e.*, s.110.

⁷⁵ Mehmet Fatih Duman, *a.g.e.*, s. 94.

⁷⁶ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 100.

⁷⁷ Yaşar Çelikkol, *a.g.e.*, s.113, Hasan Barlak, *a.g.e.*, s. 11.

⁷⁸ Hasan Barlak, *a.g.e.*, s. 11.

⁷⁹ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 99.

⁸⁰ Âdem Apak, *Kabile*, s. 69.

⁸¹ Yaşar Çelikkol, *a.g.e.*, s.115.

dedesidir.⁸² Hâşim ile kardeşinin arasında çekişme sonrasında yeğeni Ümeyye bin Abdüşems arasında da devam etmiştir. Öyle ki bu iki şahış kendi ailelerinin kalabalık olduğunu savunarak iddaya girdi. İddayı Hâşim kazandı. Ümeyye Suriye'ye giderek burada on sene kaldı. Bu Ümeyyeoğulları ile Hâşimoğulları arasındaki ilk mücedelelerdir.⁸³ Sonrasında Harb bin Ümeyye ile Abdülmuttalib bin Hâşim arasında çekişme çıkacaktır.⁸⁴ Hâşim'in çocukları arasında sivrilen Abdülmuttalib'di. Abdülmuttalib, zemzem kuyusunu bulması, Fil olayındaki faaliyeti ve Seyf bin Zî Yezen'le ilişkileriyle saygınlık kazandı. Şikâye ve Rifâde gibi görevleri üstlendi.⁸⁵ Nitekim o, öldürülen bir Yahudi'nin diyetini yakın akrabalarından Harb b. Ümeyye'den aldı ki bu olay konumuz olan Ümmeyye-Hâşimi rakabetinde bir dönüm noktasıdır.⁸⁶

Ümeyyeoğulları Hâşimoğulları ile rekabetinin yanında aynı zamanda kendilerine rakip gördükleri Mahzûmoğulları ile de çekişiyordu. Mahzûm boyu, Ümeyye gibi güçlü ve itibarlı bir kabileydi.⁸⁷ Mahzûmoğulları o günlerde Harem dışında neredeyse tüm Mekke'ye hâkimdiler. Ümeyyeoğullarından Ebû Süfyân'ın nüfuzunun artması Bedir'de Mahzûmoğullarının ileri gelenlerinin öldürülmesidir. Ebû Süfyân bu olaydan sonra Mekke'nin ileri gelen bireyi haline geldiği gibi kabilesi Ümeyyeoğulları da bu şekilde tek güç haline gelmeye başladı.⁸⁸

Cahiliye döneminde, Hâşimoğullarıyla Ümeyyeoğulları arasında iki çekişme göze çarpmaktadır.⁸⁹ Bunlardan birincisi Hâşim b. Abdümenâf ile Ümeyye b. Abdüşems; (amca ile yeğen) diğeri de bunların oğulları Abdülmuttalib b. Hâşim ile Harb b. Ümeyye arasında meydana gelen çekişmedir.⁹⁰ Harb'in, öncesinde Abdülmuttalib'in dostu olduğunu kaydediliyor. Onların bu dostluğu Abdülmuttalib'in emânı altındaki bir yahudinin Harb tarafından öldürtülmesi ile sona erdi.⁹¹ Bu olay Hâşimoğulları ile Ümeyyeoğulları arasının iyice açılmasına neden olmuştur.⁹²

Hz. Peygamber (a.s)'ın ikinci kuşak dedesi olan Hâşim ile Ebû Süfyân'ın dedesi olan Ümeyye arasındaki rekabet iki kabile arasındaki çekişmelerin temelini

⁸² İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 23.

⁸³ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 23.

⁸⁴ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 102.

⁸⁵ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 33.

⁸⁶ Mehmet Fatih Duman, *a.g.e.*, s. 140.

⁸⁷ Yaşar Çelikkol, *a.g.e.*, s.126.

⁸⁸ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Emevîlerde Eğitim-Öğretim", s. 369.

⁸⁹ Âdem Apak, *Kabile*, s. 68 v.d

⁹⁰ İbrahim Sarıçam, *Emevî- Hâşimî ilişkileri, İslam öncesinden Abbasiler dönemine kadar*, Ankara, 1997, s. 88.

⁹¹ İbrahim Sarıçam, *a.g.e.*, s. 95.

⁹² İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 24.

oluşturmaktadır. Mekke liderliği için çıkan anlaşmazlıkta Hûza kabilesi kâhini hakem olmuştu. Sonuç olarak kâhin Hâşimi haklı bulmuştu ve Ümeyye on yıl Şam'a sürgün edildi.⁹³ İki kabile arasındaki rakabet Ficâr'dan sayılan Şemtâ savaşında da cereyan etti. Ümeyyeoğulları bu savaşta Hâşimoğullarına karşı Nevfeloğulları ile ittifak yapmıştı. Her iki boyda hâkimiyetini güçlendirmeyi amaçlıyordu.⁹⁴ Bu savaş aslında Hevâzinliler ile Kinâne arasındaki bir anlaşmazlık ve rekabetlere dayanır. Kinâne kabilesinden birinin Hevâzinlilerin başında olduğu Lahmî kabilesine saldırması ve bir Hevâzin liderini öldürmesi savaşı tetiklemiş kabileler ve destekçileri birbirlerine düşmüşlerdir.⁹⁵

Abdülmuttalib'in on oğlu; dört veya altı kızı olduğu rivayet edilmektedir. Oğullarının isimleri şöyledir. Abdullah (Peygamber Efendimiz'in s.a.v babası) Zübeyr, Abbas, Hamza, Üsdüllah, Mukâvvım, Hâris, Ğaydek, Ebû Leheb, Ebû Talib asıl ismi Abdümenâf olup Abdullah'ın anne-baba bir öz kardeşidir. Diğer oğlu, Dırâr İslâm'dan önce öldü. Abdülmuttalib, vefat ederken daha önce bakımını üstendiği Hz. Peygamber'i (a.s) oğlu Ebû Talib'e bıraktı. Ebu Talib Hâşimoğullarının etkin son lideridir. Abdullah'tan Hz. Peygamber dünyaya geldi. Hz. Peygamber (a.s) Hâşimoğulları'nın Kureyş kabilesi içindeki zayıf konumunu güçlendiren kişi olmuştur.⁹⁶ Hâşimoğulları ile Ümeyyeoğullarının arasının pek de iyi olmadığı bir dönemde Hz. Peygamberin Allah (cc) tarafından peygamber olarak gönderilmesi Ümeyyeoğullarının hoş karşılayacağı bir durum değildi.⁹⁷

⁹³ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, İstanbul, 2010, s. 18.

⁹⁴ Mehmet Mahfuz Söylemez, "*Emevîlerde Eğitim-Öğretim*", s. 369.

⁹⁵ Ahmet Altungök, Taner Yıldırım, *a.g.e.*, s. 27.

⁹⁶ Yaşar, Çelikkol, *a.g.e.*, s. 118

⁹⁷ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 24

III. Hz. Peygamber Dönemi ve Ümeyyeoğulları

III.1. Hz. Peygamber Dönemi Kabilecilik

Cahiliye dönemindeki kabilevi sosyal yapının Hz. Peygamber (a.s) ve sonraki İslâm tarihi dönemlerine etkileri kaçınılmazdı. İslâmiyeti kabul eden veya etmeyenler karar vermeden önce zihinlerinde duran bu kabile etkisine göre hareket etmişlerdir. Bu durumu İslâm tarihinde önemli bir şahsiyet olan Amr bin Âs'ta görebiliyoruz. Kendsine ilk başlarda İslâm'ı neden kabul etmediği sorulduğunda kabile mantığı ile hareket ettiğini açıkça itiraf etmiştir.⁹⁸

İslâm toplumsal yapı itibariyle kabilecilik sistemine dayalı olarak Mekke'de başladı.⁹⁹ Hz. Peygamber, Arap toplumunun kabile algısına göre peygamberlik verilecek biri değildi. "Mekke ve Tâif'in reisleri dururken peygamberlik yetim ve fakir bir zata mı kalmıştır?" diyorlardı.¹⁰⁰ Bazı kabileler İslâm davetine karşı sert veya orta dereceli muhalefet sergilerken, bazı kabilelerin tüm fertleri iman etmeseler de pasif durumdaydı.¹⁰¹

Hz. Peygamber ilk başta kabilesinin tepkisini çekmemek için tebliğ faaliyetlerini gizli yürütmüştür.¹⁰² İnsanlara çağrı yaptığında ya da onlardan eziyet gördüğünde kabile isimlerini kullanarak onlara seslenirdi.¹⁰³ "Aşiretinden yakın olanları inzâr et (Allah'ın azâbı ile korkut)."¹⁰⁴ Mealindeki ayet Hz. Peygamberin tebliğe ilk başta kendi kavminden başlaması gerektiği şeklinde ilahi bir emir aldığını gösterir.¹⁰⁵

Cahiliye dönemindeki kabileler arasındaki çekişmeler İslâm'ın tebliğinde Hâşimoğullarının diğer kabilelere üstünlük sağlayabileceği düşüncesiyle diğer kabilelerin tepkisi ile karşılaşılıyordu. Gerek Ebu Cehil gerek Ebu Süfyan geçmişteki rekabetlerinden bahsederek Abdümenâfoğullarından birine tabi olmayacaklarını

⁹⁸ Mustafa Asım Köksal, *Büyük İslam Tarihi*, C.8, s.16, Amr b. As'a ilk başta neden İslamiyet'i kabul etmediği sorulduğunda verdiği cevap kavmiyet mantığını ortaya koyuyor. Amr b. As'a "Sen, akıllı, akıllı başında bir adamdın. İslamiyet'i kabulde seni geciktiren ne idi?" diye sorulmuştu. Amr b. Âs "Biz, bizden önceki kuşaktan, yaşlı, başlı, bize hâkim bir toplulukla bir arada bulunuyorduk. Onlar, karşılıklı dağlar arasındaki bir dağ yolunu tutup gittiler. Biz de ovaya çıkıncaya kadar onlara uyduk! Onlar, Peygamber Aleyhisselâm'ı, inkâr ettiler. Onlarla birlikte biz de inkâr ettik! O zaman, işimiz üzerinde hiç düşünmedik. Sâdece, onları taklit ettik. Onlar, ölüp gidince, iş, bizlere kaldı. Peygamber Aleyhisselâm'ın işine bakıp gerçekliği belli olunca, İslâmiyet sevgisi kalbime düştü." Dedi.

⁹⁹ Yaşar Çelikkol, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁰⁰ M. Said Hatiboğlu, *Hilâfetin Kureyşiliği*, Ankara, 2016, s. 41.

¹⁰¹ Sami Kılınçlı, *a.g.e.*, s. 1.

¹⁰² Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁰³ İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 208.

¹⁰⁴ Kurân-ı Kerim, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, İstanbul, 2011, (26/214).

¹⁰⁵ İbn'ül Esîr, *a.g.e.*, s. 63.

söylemişlerdir.¹⁰⁶ Cahiliye döneminde kabileler arasındaki ittifaklar İslâm'ın Hz. Peygamber tarafından tebliği sırasında da mevcuttu ve etkiliydi. İslâm davetine karşı olan Ebû Cehil, Velid b. Muğire, Ümeyye b. Halef, gibi şahıslar genel olarak Ahlâf grubuna bağlı kabileler olan Mahzûm, Cumah, Sehm, Abduddâr ve Sakif kabilesine mensuptu. Bu gruptaki Ümeyyeoğulları ve Sakif kabilesinin ittifakı Emevîlerin sonuna kadar devam etmesi açısından çok önemlidir.¹⁰⁷

Ahlâf grubu İslâm tebliğine en çok düşmanlık yapan gruptu. Mutayyebîn grubuna bağlı kimselerden de Hz. Peygamber'in tebliğine karşı çıkanlar vardı ancak özellikle bu gruptan Hilfu'l-Füdûl'a katılan ve Hz. Peygamber'in kabilesinin de içinde bulunduğu Hâşimoğulları vardı.¹⁰⁸ Bu grup Ahlâf'ın aksine İslâm'a girenlere müساهamakar davranmış ve onları himaye etmişlerdir. Esed ve Nevfeloğulları gibi küçük kabileler Mekke'deki çıkarlarını düşünerek muhaliflerin içinde ve toplantılarında daha çok pasif katılımcı olarak bulunmuşlardır. Bu kabileler ileride Hâşimoğullarına yapılan boykotun kaldırılmasında arabuluculuk etmişlerdir.¹⁰⁹

Hem sayısal hem de orantısal açıdan çoğunluğu Ahlâf grubunu oluşturan kabilelere mensup kişilerin ve bunların yakın dostları olan Sâkif kabilesi dikkatimizi çekmektedir. Bunun en önemli sebebi Ebû Cehil'in de daha önce naklettiğimiz sözlerinden de anlaşıldığı gibi İslâm öncesinden beri Abdümenâfoğullarıyla olan çekişmeleri, rekabetleridir. İslâm davetinin ortaya çıkıp güçlenmesi var olan bu rekabetin güçlü bir şekilde gündeme yerleşmesine sebep olmuştur. Bu liderler için şirkin ve putların yok olması, şirk sayesinde yaptıkları ticaretin, elde ettikleri ayrıcalıkların ve siyasi gücün en azından zayıflaması, özelde Hâşimoğullarının genelde de Abdümenâf'ı oluşturan kabilelerin güçlenmesi anlamına gelmekteydi. Sâkif kabilesinin İslâm ile aktif mücadelesi ise Mekke ile Tâif arasında rekabet; sıkı dini, ticari, siyasi ve akrabalık ilişkileri, Mekke'yi etkileyen her olayın Tâiflileri de etkileyecek olması, Lât putundan dolayı Sakiflilerin peygamberlik beklentisi içerisinde olması gibi pek çok nedenden kaynaklanmaktadır.¹¹⁰ Mekkelilerin Taif'de birçok toprağı vardı. Sakiflilerin bu durumdan hoşnut değildi. Taif Hz. Peygamber tarafından

¹⁰⁶ Âdem Apak, *Kabile*, s. 72.

¹⁰⁷ İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakif Kabilesinin Rolü", AÜİFD, c. XXXVI, Ankara, 1997 s. 121.

¹⁰⁸ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

¹⁰⁹ Âdem Apak, *Kabile*, s. 70.

¹¹⁰ Sami Kılınçlı, *a.g.e.*, s. 78.

alınınca burası Mekke'nin bir ilçesi konumuna düştü. Neticede Sakifliler de Kureyşlilere yenilmiş oldu.¹¹¹

Mekke'deki Kureyş kabileleri bu şekilde gruplandırılabilir.¹¹²

İktidar	Muhalefet	Tarafsızlar
Hâşimoğulları	Abdüşşemsoğulları	Mahsûmoğulları
Muttaliboğulları	Nevfeloğulları	Sehmoğulları
Teymoğulları	Esedoğulları	Cumahoğulları
Zühreoğulları	Âmiroğulları	Abdüdâroğulları
Adiyyoğulları		
Hâris bin Fihroğulları		

Mutayyebîn grubuna bağlı kabilelerden de muhalifler bulunmaktaydı. Ancak bunları genel olarak orta dereceli muhalifler olarak nitelendirebiliriz. Hâşim ve Muttalib oğullarına karşı yapılan boykotun kaldırılmasında öncülük şahsiyetler bu gruptaydı.¹¹³

İslâm'ın ilk dönemlerinde dikkat çeken diğer bir husus daha çok kabile büyüklerinin zayıf Müslümanlara baskı yaparak eski düzeni korumaya çalışmasıydı. Bu Müslümanlara yapılanlar psikolojik baskı yaparken herhangi bir kabileye mensup olmamaları dolayısıyla tepki de getirmiyordu. Kabilesi güçlü olan Müslümanlara sözlü uyarıdan başka bir tepki verilmiyordu.¹¹⁴

Hz. Peygamber'in (s.a.v) yakın akrabası olan Hâşimiler Hz. Muhammed'i (s.a.v) diğer kabilelere karşı koruyordu. İçlerinden bazıları ilk Müslümanlar arasında yer alırken yeni dine girmekte gecikeseler de-amcası Ebû Leheb hariç- onu desteklediler. Hz Peygamber'in diğer amcası Ebû Tâlib başta olmak üzere Hâşimîler, Mekke dönemi boyunca onun yanında bulundular. Hz. Peygamber'e bir zarar verilmesi Hazreti Peygamber'in kabilesini olan Hâşimoğullarını karşılarına almak demek oluyordu. Hz. Muhammed (s.a.v) amcası Ebû Tâlib'in himaye ve koruması altında bulunuyordu. Mekke'deki müşrik olan kabile ileri gelenleri birçok defa yeğenini vazgeçirmek için amcasına müracaat etmişlerdir.¹¹⁵

¹¹¹ el-Belâruzi, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 80.

¹¹² Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 103.

¹¹³ Sami Kılınçlı, *a.g.e.*, s. 79.

¹¹⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 69.

¹¹⁵ İsmail Hakkı, Atçeken, *Emevîlerin Siyasî Tarihi*, s. 34.

Hazretî Peygamber (a.s) tebliği sırasında insanlar kabile şeflerini, kabilelerinin ortak çıkar ve menfaatlerini dikkate alıyorlardı. Bu kabilecilik mantığı tüm bu zorlukların yanında Hazretî Peygamber'e tebliğ sırasında bazı avantajlar da sağlamıştır. Tebliğinin ilk yıllarında kabile reislerinin Hazretî Peygamber'e baskı ve zulümlerini ileri boyutlara taşıyamamasının sebebi kabilecilik sosyolojisinde yer alan bir kabile içindeki fertlerin dışarıdan gelen saldırılara karşı birbirlerini mutlak suretle koruma kuralıdır.¹¹⁶

Muhammed Câbirîye göre Arap siyasal aklı Hazretî Peygamber'in doğduğu yer olan Mekke ağırlıklı olarak ganmimet, kabile ve akide temelleri üzerine kuruluydu.¹¹⁷ İlk dönemde her kabileden İslâm'ı kabul edenlerin olması tepkilerin Hazretî Muhammed'de toplanmasını sağlamıştır. Hazretî Peygamberin yakın arkadaşı Hazretî Ebû Bekir Kâbe'nin yanında dövüldüğünde, kavmi kendisinin intikamı akrabalık bağı nedeniyle alacaklarını söylemişlerdi.¹¹⁸

Hazretî peygamber ilk tebliğe başladığında akrabaları ona yine kavmiyetçi duygularla uyarıda bulunmuşlardır. *"Aşiretinden yakın olan kimseleri inzâr et."*¹¹⁹ Emri gereği evinde verdiği davet yemeğinde Muttâliboğulları ile Abdümenâfoğullarından bir grup da vardı Hazretî Peygamber'e oldukça karşı olduğu bilinen Ebû Leheb bile: *"Bunlar senin amcaların ve amca çocuklarıdır, dedi. Konuş, fakat atalarının dininden sapmış kimseleri de bırak. Şunu bil ki, Araplar senin kavmine asla güç yetiremez..."* diyordu.¹²⁰

Hazretî Peygamberin en büyük düşmanlarından olmasına rağmen Ebû Leheb, Hazretî Peygamberin amcası Ebû Tâlib vefat ettiğinde kabilecilik şuuruyla hareket edip Hazretî Peygamber'i himayesine almıştır.¹²¹ Bu olay üzerine Ebû Leheb'in dinden çıktığı söylenince o kendisinin dinden çıkmadığını, akrabasını koruduğunu söyleyince takdir edilmiştir. Ebû Leheb'in himayesi altında iken Kureyşliler Hazretî Peygamber'e birkaç gün baskı yapamamışlardır.¹²²

Kaynaklar muhalifler arasında yer almasına rağmen Mutayyebîn grubunun üyesi Teym ile Ahlâf grubunun üyesi Adiyogulları da ılımlı grubun içine koymaktadır. Bunun

¹¹⁶ Âdem Apak, *Kabile*, s. 79.

¹¹⁷ Muhamed Âbid el-Câbirî, a.g.e., s. 73.

¹¹⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 104.

¹¹⁹ Kur'ân-ı Kerim, 26/ 214-218

¹²⁰ İbn'ül Esîr, a.g.e., s. 69.

¹²¹ Âdem Apak, *Kabile*, s. 81.

¹²² İbn Kesîr, a.g.e., s. 207.

nedeni ise kabile ileri gelenleri olan Hz. Ebû Bekr ve Ömer'in iman etmesidir.¹²³ Kabilesi içinde önemli yeri olan bu kimseler; bu saygınlık ile İslâm'ı diğer zayıf Müslümanlara nizbetle rahatca yaşayabiliyordu. Bu sebeple kavminden güvendiği kimseleri İslâm'a davet etmeye başladı. İlk Müslüman olanlar arasında Hz. Ebû Bekir'in akrabalarından birçok kişi bulunur.¹²⁴

Mekke ve civarındaki kabile reisleri Hâşimoğullarının İslâmiyetten önce kaybettikleri konumunu tekrar kazanmalarından ve kendilerinin güç kaybetmelerinden korktukları için kendi kabile üyelerine baskı yaparak İslamiyeti kabul etmelerini engelliyordu.¹²⁵ Herhangi bir kabileye mensup olmayan genellikle köle olan Müslümanlar, kendini koruyan bir kabile olmadığı için eziyet ve işkenceye maruz kalmışlardır.¹²⁶

Arap kabileleri arasındaki üstünlük ve asillik düşüncesi İslâm'ın getirdiği eşitlik ilkesine tamamen zıttı. Muhammed Hamidullah'ın aşağıda belirttiğimiz insanların İslâm'a karşı çıkma nedenlerinde doğrudan veya dolaylı olarak kabileciliğin etkisinin olduğu görülür.

1. Mevki ve nüfuz endişesi: Kureyşin itikadınca Peygamberlik zengin ve evlatça fazla olan kişilere indirilmeliydi. Hz. Peygamberin böyle malı ve evladının çok olmayışını akıllarına sığdıramadılar.
2. Hâşimi ve Emevî rekabeti
3. Hz. Peygamber'in ilk günden beri kabilelerin cahiliye adetlerine başkaldırması

Hz. Peygamber (s.a.v) tebliğe başladığında Mekkeliler Hz. Peygamber'in (s.a.v) akrabaları oldukları için, bütün Hâşimoğulları'na nefret ve düşmanlıkta bulundular. Onlarla evlilik bağı kurmamaya, alışverişte bulunmamaya karar verdiler. Bu tepkilerinin önemli bir nedeni İslâm'ın Kureyş'in ticaretini gelir kaynaklarını ve Arap kabileleri içinde ayrıcalıklı konumlarını ortadan kaldırabileceği tehlikesidir.¹²⁷

Hazreti Peygamber (a.s) Hicret'ten üç yıl önce amcası Ebû Tâlip ve eşi Hazreti Hatice'nin birbiri ardınca vefat etmesi üzerine Tâif'te yaşayan Sâkif kabilesinin yanına gitmişti. Bu kabilenin desteğini arkasına almak istemesi amcasının vefatından dolayı

¹²³ Sami Kılınçlı, *a.g.e.*, s. 83.

¹²⁴ İbn'ül Esîr, *a.g.e.*, s. 60.

¹²⁵ Âdem Apak, *Kabile*, s. 74.

¹²⁶ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 94.

¹²⁷ Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2011.

himayesiz kalması nedeniyledir. Zira kabile baskılarından ancak diğer kabilelerin himayesi ile emin olabilirdi. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Sâkifli kabile reisleri ile özel görüşmesinden anlaşılan o ki Hz. Peygamber'in öncelikle kabile reislerini ikna etmesi zaruriydi. Onlardan bir destek göremeyeceğini anlayan Hazreti Muhammed (s.a.v) yanlarından ayrılırken dediklerini kabul etmeseler de hiç olmazsa gizli kalsın diyerek Mekkelilerin bundan haberdar olmamasını istiyordu. Böylece Mekke'de bulunan kabilelerin düşmanlığının artmasını önlemek istemiş olabilir.¹²⁸ Bu olaydan sonra Hazreti Peygamberin yakın akrabaları da kendisinden yüz çevirmiştir. Kendi kabilesinin bile böyle bir tutumuma girmesi kendilerinden başka bir kabileye sığınmış olması sebebiyledir.¹²⁹

1.2. Kabileciliğin Medine'ye Hicretteki Yeri

Tâif yolculuğunu izleyen yılda Hz. Peygamber, Hac ayında tarihçilerin gayet açık ifadelerine göre buraya gelen kabileler emân (Himaye) anlaşmaları yapmaya çalışıyordu.¹³⁰ Hz. Peygamber'i Medine'ye hicrete davet eden düşman kardeşler olan Evs ve Hazrec kabilelerinin önemli bir yeri vardır.¹³¹ Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki "Eyyam" adı verilen kabile savaşlarında Evs kabilesi Hazrec'e karşı ağır bir yenilgi almıştı. Medine'ye gelmelerinin sebebi Yahudiler ile anlaşılan Hazrec kabilesine karşı Kureyş ile anlaşma sağlamaktır.¹³²

Hz. Peygamber (s.a.v) hicretiyle beraber Medine'deki düşman olan¹³³ Evs¹³⁴ ve Hazrec kabileleri de barışmışlardır. Nitekim bu konuya Mekke'de iken biat edenlerin şu cümleleri açıklık getirir. *"Halkımız dâhili çekişme ve kavgalardan dolayı paramparça olmuş durumdadır, muhtemeldir ki Allah, senin aracılığıyla bizi bu durumdan çekip kurtaracaktır. Hepimiz bunun için çalışacak ve halkımızı senin bizi davet ettiğin ve bizim de kabul ettiğimiz şeye davet edeceğiz."* Bu iki kabilenin aralarındaki kavgalar nedeniyle Yesrib'de iyice zayıf düştükleri bu durumun bölgede bulunan Yahudileri kendilerinden müreffeh duruma getirdiği unutulmamalıdır.¹³⁵

¹²⁸ Corci Zeydan, *a.g.e.*, s. 67.

¹²⁹ Sami Kılınçlı, *a.g.e.*, s. 69.

¹³⁰ M. Hamidullah, *a.g.e.*, s. 156.

¹³¹ Âdem Apak, *Kabile*, s. 87.

¹³² Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s.114.

¹³³ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 152.

¹³⁴ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 1.

¹³⁵ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 153.

Bunun yanında Yahudiler, Peygamberleri ve dinleri ile övünürdü.¹³⁶ Gerçektende ticaret ve zanaat alanlarında iyi durumdaydılar. Bu durumun Evs ve Hazrec kabilelerinde bir aşağılık hissi yaratması doğal bir durum olarak görülebilir.¹³⁷ Bu arada Kureyş kabileleri, hac için dışarıdan Mekke'ye gelenlerin, Hz. Peygamber ile konuşup görüşmelerine engel olmak istiyordu.¹³⁸ Hz. Peygamber'in Medine'ye gelmesi ile krallık hayalleri suya düşen Abdullah bin Selül de Hazrec kabilesindendi.¹³⁹

İslâm'ın Medine'de hızla yayılmasında burada ehli kitaptan Yahudilerin çoğunlukta bulunması bir sebep olmuştur. Medine'deki kabileler onların fazilet ve zenginliğinin farkındaydı. Ayrıca Yahudiler ile Evs ve Hazrec kabileleri arasında eskiye dayanan husumetler vardı. Bu kabilelerin ataları Ezd kabilesinin bir parçası olarak buraya geldiğinde Yesrib'de Yahudiler bulunuyordu. Sonradan güçlenip Yahudileri buradan çıkarmışlardır.¹⁴⁰

Evs ve Hazrec kabilelerinin içinde Kureyşliler gibi putların ticareti ve menfaati zarar görecektir. Putlara tapınmayı terk etmenin Mekke'nin önemini azaltacaktı. Bu da Medine'nin ön plana çıkışı demekti. Eğer Hz. Peygamber (s.a.v) göç eder ve Medine yeni dinle merkez olursa, herkes Mekke yerine Medine'ye hacca giderdi. Tüm bunlar Medine'deki Evs ve Hazrec kabilelerin iyi bir duruma gelmesini sağlıyordu. Ayrıca iki kent halkının soyları arasında da rekabet vardı. Mekke halkı Adnân soyundan Medine halkı ise Kahtânî'diler.

Medineliler baba tarafından Hz. Muhammed'in dayıları oluyorlardı. Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in annesi Selma, Medineli Hazrec kabilesinin Neccâroğulları boyuna mensup olduğu için Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde ilk olarak Neccâroğullarının misafiri olmuştu. Onların Hz. Peygamber'e inanıp, onu korumalarında bu akrabalığın ciddi bir etkisi bulunmaktadır.¹⁴¹

Hız. Peygamber (s.a.v) Medine'de Mekke halkından Kureyşliler ile Medine halkından Ensar arasında kardeşlik sözleşmesi yapmıştır. Hız. Peygamber (s.a.v) bu uygulaması ile iki grup arasındaki kabilevi duygulara dayanan çatışmaları engellemek istemiş olabilir. Hız. Peygamber (s.a.v) bu uygulama ile kabilevi düşüncenin yerini

¹³⁶ İbn Kesir, *a.g.e.*, s. 231.

¹³⁷ M. Hamidullah, *a.g.e.*, s. 138-139.

¹³⁸ İbrahim Sarıçam, *a.g.e.*, s. 103.

¹³⁹ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 134.

¹⁴⁰ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 22.

¹⁴¹ Sami Kılınçlı, *a.g.e.*, s. 59.

ümme ve inanca bırakmak istiyordu.¹⁴² Muhacir ile Ensar arasında da kabilevi çekişmeye dayalı tartışma çıktığında Hz. Peygamber “Ne oluyor, Cahiliye davası mı güdülüyor?” Diyerek çatışmayı engellemiştir.¹⁴³

Hz. Peygamber Medine’de birliği sağlamak amacıyla Arap kabileleri ve Yahudilerle de ittifak antlaşmaları yaptı. Evs, Hazrec¹⁴⁴ ve Yahudiler arasındaki asabiyet merkezli çekişmeler vardı. Bu durum Müslümanların devlet kurmasını sağladı.¹⁴⁵ Ayrıca Hz. Peygamber Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki soğumamış düşmanlığa dikkat ediyordu.¹⁴⁶ Bu düşmanlık zaman zaman kendisini küçük tartışmalarda kılıçların çekilmesine dönmesiyle kendini gösteriyordu.¹⁴⁷ Diğer dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de kabile reisinin oteritesi bütün kabileyi temsil ediyordu.¹⁴⁸

Hz. Peygamber’in Medine’ye geldikten sonra oluşturduğu devlet kabilelerden müteşekkil bir şehir devletiydi.¹⁴⁹ Daha sonrasında Hz. Muhammed (a.s) Medinelilerden aralarında başkanlık yapmak üzere bizzat kendilerinin belirlediği isimler seçmesini istedi. Böylece Hazreçlilerin dokuz soppu için dokuz başkan, Evsliler içinde üç başkan seçildi. Hatta onlardan birini de başkanlar başkanı olarak seçti. Hz. Muhammed (a.s) katılım sağlamak için kendisine bağlı olan kabilelere emniyet sözü ediyordu.¹⁵⁰

Hz. Peygamber (a.s) Müslümanlar içinde kabile ve kabilenin olumlu bazı geleneklerini şekli olarak kabul etmekle beraber, onların bağımsız bir varlık olmalarına imkân tanımadı. Bunun yanında Müslüman olan kabilelere yine kendi içlerinden bir vali tayin edebiliyordu. Hz. Peygamber’in diğer idarî atamalarında kabilecilik yerine liyakat ilkesi esastı.¹⁵¹

III.2.1. Yahudi Kabileleri

Yahudiler, Evs ve Hazrec kabilelerinden önce Buhtennassar’ın Beytul Makdis’i yıkmasından sonra Hicaz tarafına giderken Yesrib yani Medine’ye yerleşmişlerdi.

¹⁴² Âdem Apak, *Kabile*, s. 84.

¹⁴³ Âdem Apak, *Kabile*, s. 86.

¹⁴⁴ Hasan Barlak, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁴⁵ İbn’ül Kesir, *a.g.e.*, s. 234.

¹⁴⁶ Adnan Demircan, “İslâm Tarihinde Raşid Halifelerin Yeri ve Önemi”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, II, 2018, s. 40.

¹⁴⁷ Âdem Apak, *Kabile*, s. 92.

¹⁴⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 236.

¹⁴⁹ M. Hamidullah, *a.g.e.*, s. 360.

¹⁵⁰ M. Hamidullah, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁵¹ Hasan Barlak, *a.g.e.*, s. 23 .

Zamanla burada çoğalmış ve güçlenmişlerdi.¹⁵² Evs ve Hazrec kabilelerinin ataları ise Arim selinden sonra buraya gelerek yerleşmişti. Buraya geldiklerinde Yahudiler sosyal ve ekonomik olarak buranın hâkimiydi. Evs ve Hazrec, Gâssânî ve diğer Arap kabilelerinin yardımı ile şehrin hakimi oldular ancak sonrasında Yahudilerin kışkırtmasıyla birbirine girmişlerdi. Medine'deki Yahudiler, İslâm'dan önce dinlerini yavaş bir şekilde Araplar arasında yaymaktaydılar. Evs ve Hazrec kabileleri ise Medine'de İslâm'ın getirdiği yeniliklerle Yahudilerin ekonomik baskı ve usulsüzlüklerinden kurtulmuşlardı. Bu gibi sebepler için Hz. Peygamber'in tebliği Yahudilerden olumsuz tepki görüyordu.¹⁵³ Yahudiler, İslam ile birlikte şehirde etkin duruma gelen ayrıca, Hz. Peygamber'in Medine'ye gelmesine sebep olan Evs ve Hazrec kabilelerini tekrar birbirine düşman etmek istiyorlardı.¹⁵⁴

Hz. Peygamber Medine Şehir devletini kurduğunda ismi geçmeyen dokuz Yahudi kabilesinden bahsetmiştir. Ancak tarihçiler bunları üç kabile halinde sınıflandırır. Benû Kaynukâ,¹⁵⁵ Benî Nadir, Benû Kurayza. Yahudiler gelecek olan Peygamberi kendi aralarından bekliyorlardı. İslâm'ın getirdiği prensipler ekonomik çıkarlarına ters düşerek zenginliği tekelleşmekten çıkarıyordu.¹⁵⁶

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde ilk olarak Yahudileri davet edip onlarla bir anlaşma yapmak istemiştir. Daha öncesinde Yahudiler, Evs ve Hazrec kabilelerinden olan Ensarın arasında ikililik çıkarmak istemekteydi.¹⁵⁷ Bu anlaşmayı ilk olarak bozan Benû Kaynukâ'dır. Bu yüzden Hz. Peygamber onları Medine'den çıkarmıştır.¹⁵⁸

İlerleyen zamanlarda Yahudi kabilelerinin İslam'a karşı Mekkelilerle işbirliği yaptığı görülüyor. Ensar'a Müslümanlarla işbirliği yapmama konusunda baskı yapan Mekkeliler umduğunu bulamayınca Yahudilerle iş birliğine gitmiştir. Bu iş birliği ve Hz. Peygamber'e suikast girişimleri nedeniyle Benî Nadîr Yahudileri de Medine'den çıkarılmışlardır.¹⁵⁹

Bedir Savaşı'ndan sonra Yahudiler Mekke'ye bir heyet göndermişlerdi. Bu heyet büyük ihtimalle Medine'de kendilerine destek olacaklarını vaat etmişti. Bu durum

¹⁵² el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 20.

¹⁵³ Ömer Rıza Doğrul, *Asr'ı Saadet Tercümesi*, C. 2, İstanbul, 1977, s. 274.

¹⁵⁴ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 115

¹⁵⁵ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s.92; Mesûdî, *a.g.e.*, s. 173.

¹⁵⁶ M. Hamidullah, *a.g.e.*, s. 937.

¹⁵⁷ Ömer Rıza Doğrul, *a.g.e.*, s. 214.

¹⁵⁸ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 23.

¹⁵⁹ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 176.

Mekkelilerin savaş hazırlıklarını hızlandırmıştı. Neticede Uhud Savaşı olmuştur. Yahudilerin anlaşma gereği bir saldırı karşısında Müslümanların safında şehri korumaları gerekiyordu. Ancak çoğu anlaşmanın bir cumartesi günü yapıldığı gerekçesiyle savunmaya katılmadılar.¹⁶⁰

Müslüman-Yahudi ilişkileri Uhud Savaş'ından sonra daha kötü bir hal almış Müslümanlarla Yahudiler arasında çatışma çıkmıştır. Abdullah ibn Übey'in araya girmesiyle Resullullah kendisi ile savaşımları sınır dışı etmiştir.¹⁶¹ Hayber'e yerleşen bu Yahudiler çevreye heyetler gönderip ittifaklara yöneldiler bu heyetlerden biri yine Mekke'ye gönderilmiştir. Bu şekilde Yahudi kabileleri ile ittifaka girmekle kalmamış tüm Arap kabilelerini de yanlarına çekmişlerdi. Neticede Benû Kurayza kabilesi de Mekkeli müşriklerle iş birliği yaptıkları için kuşatılmıştır.¹⁶² Yahudilerin Müslümanlarla ilişkileri genelde bu şekilde seyretmeye devam etmiş bu kabilelerden birçoğu ile çatışma olmuş nihayetinde genellikle Müslümanların oldukları yerlerden çıkarılmışlardır.¹⁶³

III.2.2. Hz. Peygamber'in Evlilik Yolu ile Kabilelerle Akrabalık Bağı Kurması

Hz. Peygamberin kabileri dikkate alarak kabile kültüründe etkin bir yeri olan akrabalık bağı nedeniyle evlilikler yaptığı görülür. Hz. Âişe'nin babası Ebû Bekir'in İslâm dini tebliğ edilirken gösterdiği destek Hz. Peygamber'in onunla akrabalık bağlarını kurmasını hızlandırmıştır.

Hanımlarından Hafsa¹⁶⁴ ise Hz. Ömer'in kızıdır. Kocas Uhud Savaşı'nda şehit olmuştur. Hz. Ömer de Hz. Peygamber'e oldukça yakın ve nüfuzlu biriydi. Hz. Zeynep¹⁶⁵ ise Arapların en büyük kabilelerinden birinin kızıdır. Kabilesi ile Müslümanlar arasında ciddi sorunlar yaşanmıştır. Bu kadın kabilesi üzerinde büyük bir etkisi vardı. Bu kadın ile evlenerek Hz. Peygamber muhtemelen kabilesi ile arasında uzlaşma zemini kurmak istiyordu.¹⁶⁶

¹⁶⁰ Ö. R. Doğrul, *a.g.e.*, s. 262.

¹⁶¹ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 106.

¹⁶² Mesûdi, *a.g.e.*, s. 180, El-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 30.

¹⁶³ M. Hamidullah, *a.g.e.*, s. 204.

¹⁶⁴ Bkz: Fatma Ateş, *Hz. Peygamber'in Hanımlarından Hafsa'nın Hayatı Ve Kişiliği*, Şanlıurfa, 2007.

¹⁶⁵ Bkz: Serap Toğuşlu, *Hz. Peygamber'in Hanımlarından Zeyneb Bt. Cahşın Hayatı Kişiliği İslâm Tarihindeki Yeri Ve Önemi*, Şanlıurfa, 2007.

¹⁶⁶ M. Hamidullah, *a.g.e.*, s. 561.

Hız. Peygamberin bazı evliliklerinde savaş açtığı kabilenin kızıyla evlenerek akrabalık bağı sağlıyordu. Bu akrabalık bağından dolayı da diğer Müslümanlar Hız. Peygamber'in hanımının akrabalarını ganimet iken serbest bırakmışlardır. Böylece yüzlerce kişi serbest kalıyor ve İslam'a giriyordu.¹⁶⁷

Bir diğer evliliği ise Mekke reisi Ebû Sufyân'nın kızıdır bu hanımla yaptığı evlilikten sonra Ebû Sufyân etkili bir İslâm düşmanı iken tavrı yumuşamıştır. Hubeydiye anlaşmasının akabinde Hız. Peygamber Mekke'den çıkarken Mekkelilerden Meymûnet el-Hilaliye ile evlenmiştir.¹⁶⁸ Bunlar gibi Hız. Peygamber Yahudi ve Hristiyanlarla da evlilik bağı kurmuştur.¹⁶⁹

Burada Zeyd'in Hız. Peygamber'in akrabası olan Zeynep ile evliliğine de deyinmek istiyoruz. Bu evlilik neticede yürümemiş ve boşanmışlardır. Bu boşanmasının nedeni yine kavimiyetçi duygulara dayanıyor olabilir. Zira Zeyd imtiyazlı bir kabileye mensup değildi. Hız. Peygamber'in (a.s) azatlı kölesiydi. Bu ayrılıktan sonra Zeynep ile Hız. Peygamber evlenmiştir.¹⁷⁰

III.2.3. Hazreti Peygamber'in Diğer Kabileler İle İlişkileri

Hız. Peygamber Medine'de iken Benî Âmir kabilesi ile görüşmüştü. Bu kabilenin ileri gelenlerinden biri kabilesine Hız. Peygamber'in desteğini aldığı takdirde büyük işler yapacağını ima etmiştir. Sonrada eğer kendisine yardım ederlerse onları halefi edip etmeyeceklerini sormuşlar Hız. Peygamber de “ Bu Allah'ın bileceği bir iştir.” demiştir. Bunun üzerine onlarda: “ O halde biz seninle nasıl birleşiriz? Sana yardım ettikten ve sen de muvaffak olduktan sonra işler başkalarına kalır.” demişlerdir.¹⁷¹

Hız. Peygamber Gıfar ve Eslem gibi zayıf kabileler ile ittifak kurduğunda Uyeyne bin Hins “Ben kendi kabilelerin olan Esed ve Gatan kabilesi ile cehennemde olmayı bunlarla cennette olmayı tercih ederim.” diyordu.¹⁷²

Çevredeki kabileleri özellikle Mekkelilerin etkilediği görülür. Bedir harbinde dökülen kanların intikamını alma duygusu Mekkelilerin pek çoğunun şuur altına

¹⁶⁷ Mesûdî, a.g.e., s. 179.

¹⁶⁸ Bkz: Emine Peköz, *Hız. Peygamber'in Hanımlarından Ümmü Habîbe'nin Hayatı, Kişiliği Ve İslâm Tarihi'ndeki Yeri*, Şanlıurfa, 2007.

¹⁶⁹ M. Hamidullah, a.g.e., s. 564.

¹⁷⁰ M. Said Hatiboğlu, a.g.e., s. 55.

¹⁷¹ Ö. R. Doğrul, a.g.e., s. 118.

¹⁷² Âdem Apak, *Kabile*, s. 83.

yerleşmişti.¹⁷³ Başta Benî Ümeyye olmak üzere Kureyş kabilesi, yakınlarını intikamını almanın yolunu arıyorlardı. Ehâbîş kabileleri, Kinâne oğulları ve Tihâme halkından temin edilen askerlerle birlikte Mekke müşrikleri Ebû Süfyân'ın¹⁷⁴ kumandası altında toplandı. Öteden beri Benî Hâşim'e karşı Benî Ümeyye'nin yanında yer almakla tanınan Nevfeloğulları da bu savaşa katılmıştır.¹⁷⁵

Medine'ye yola çıkan Hz. Ebû Bekir'i geri çevirip himayesine alan İbnü'd-Duğünne, Mekkelilerin sadık müttefiki Ehâbîş'in lideriydi. Mekke'de söz sahibi ve bağımsız bir grup olarak hareket ediyordu. Uhud Savaşı'nda Müslümanlarla savaştı. Onlar savaşa Nadr b. Kinâne'nin kardeşi olarak katılmıştı. Mekke'de önemli bir güce sahip olan Ehâbîş kabileleri Hudeybiye anlaşmasında da kendini göstermişlerdi. Peygamber'in hac niyetiyle geldiğini anlayan bu grubun lideri Huleys, Kureyş'i Müslümanların Kâbe'ye bırakılmaması halinde saldırmakla tehdit etti.¹⁷⁶

Müslümanlar, Hendek Savaşı'ndan sonra artık çevre kabileler ile münasebetlerini arttırmışlardır.¹⁷⁷ Bu kabilelerle kimi zaman anlaşma imzalamış kimi zaman da üzerlerine askeri birlik gönderilmiştir.¹⁷⁸ Bu kabileler, Mekkeli müşriklerle ve Medine'deki Yahudilerle iş birliği yapıp Müslümanları tehlikeye düşürebilmekteydi. Hatta bir Arap reisinin Bizans ile anlaşma yaptığını bile görülür. Mûte'de Müslümanların karşısına dikilen iki yüz bin kişilik düşman ordusu topluluğunun yüz binini Arap askerleri teşkil ediyordu.¹⁷⁹

Mekke'nin fethi ile İslâm devleti ile anlaşma yapan kabilelerin sayılarının arttığı görülür.¹⁸⁰ Mekke'nin fethinde kabilelerin ittifakının bozulmasının olumlu bir etkisi vardır. Zira Hudeybiye anlaşmasından¹⁸¹ sonra Bekroğulları Huzâ¹⁸² kabilesine saldırdı. Birincisi Kureyş'in ikincisi Müslümanların destekçisiydi ve Müslümanlardan yardım istediler. Böylece Mekke'nin fethine giden süreç başlamış oldu.¹⁸³ Huzâ kabilesinin

¹⁷³ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, çev. Abdülhalik Bakır, Ankara, 2001 s. 84.

¹⁷⁴ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 177.

¹⁷⁵ Ö. R. Doğrul, *a.g.e.*, s. 265.

¹⁷⁶ Yaşar Çelikkol, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁷⁷ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁷⁸ M. Asım Köksal, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁷⁹ Mehmet Hanifi Palabıyık, "İslam Tarihinde Raşid Halifelerin Yeri ve Önemi", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, II, 2018, s. 397.

¹⁸⁰ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 118; M. Asım Köksal, *a.g.e.*, s.161.

¹⁸¹ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 183.

¹⁸² M. Hamidullah, *a.g.e.*, s. 215.

¹⁸³ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 152.

daha öncesinde Abdulmuttaliboğullarıyla anlaşma yaptığı yani müttefik olduğu biliniyor.¹⁸⁴

Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber'in kabileleri¹⁸⁵ ayrı ayrı bölükler haline getirerek sınıflandırmış, her kabileye kendine ait bayrak vermiş ve başkanları başında oldukları halde fethi hazırlanmıştır.¹⁸⁶

Peygamberimizin emriyle bazı Kureyşîler öldürülünce Ebû Süfyan b. Harp gelip Peygamberimize: “*Babam, anam Sana fedâ olsun! Kavmini, sağ bırakmayacaksınız?*” diyordu. Peygamberimiz “*Bu günden sonra Kıyâmete kadar küfür üzerine Kureyşîler öldürülmeyecek ve küfür üzerine Kureyşîlerle savaşılmayacaktır.*” Dedi.¹⁸⁷ Bu sözler üzerine Medineliler “Hz. Peygamber akrabalarına meyl etti ve kabilesine acıdı.” demişlerdir.¹⁸⁸

Tâif kabilesi,¹⁸⁹ Mekkelilerle aralarında rekabet olmalarına rağmen Hz. Peygamber'e karşı beraber hareket etmişlerdir. Bunun nedenini Mekkeliler kadar onların kuzey ticaret yolundan etkilendiklerine bağlamak gerekir. Özellikle Hâlid bin Velid'in Nâhle'deki el- Uzzâ putunu kırması Tâîflileri iyice tedirgin etmiştir. Sonrasında casuslar Hevâzinlilerin kıpırdamalarda bulunduğu haberini getirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber harekete geçti.¹⁹⁰ İslâm'ın başından beri Ümeyyeoğulları ile İslâm'a düşmanca davranan Sakîfliler çok büyük bir ordu ile müslümanların karşısına çıktılar, fakat mağlub oldular. Bir müddet sonra da Hz. Peygamber (s.a.v) den barış istediler ve müslüman oldular.¹⁹¹

Kabilelerden bazılarının dönemin imparatorluklarıyla ilişkileri görülür. Peygamberimiz bir elçisini mektupla Şam'a, Rum Kayser'ine göndermişti. Hâris b. Umeyr, Mû'te'ye varınca, durdurulup Şurahbil b. Arı-ır'ül Gassânî'nin huzuruna çıkarıldı. Şurahbil b. Amr, Kayser'in, Şam ülkesi valilerindendi. Peygamberimizin elçisi bu vali tarafından katledildi.¹⁹² Aynı şekilde Gassânî lideri Hâris b. Ebî Şemr'e gönderilen elçi ve Rasullullah'ın davetine olumlu cevap veren kimi kabile mensupları

¹⁸⁴ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 51.

¹⁸⁵ İbn Kesîr, VIII, s. 191.

¹⁸⁶ M. Asım Köksal, *a.g.e.*, s. 204.

¹⁸⁷ M. Asım Köksal, *a.g.e.*, s. 261.

¹⁸⁸ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 57.

¹⁸⁹ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 114.

¹⁹⁰ İbn Kesîr, VIII, s. 194.

¹⁹¹ İrfan Aycan, “*Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü*”, s. 121.

¹⁹² M. Asım Köksal, *a.g.e.*, s. 50.

da katledilmiştir. Nitekim Cüzâm kabilesinin reisi Ferve b. Âmr'ın sırf bu nedenle öldürüldüğü söylenir.¹⁹³

Rivâyetlere göre Araplar arasında öteden beri muhtemel bir Bizans saldırısı olabilir şeklinde bir beklenti söz konusuydu. Hz. Peygamber bir ordu hazırlayıp sefere çıktı. Nitekim Belâzürî, Bizanslıların Âmile, Lahm, Cüzâm gibi kabilelerden oluşan orduyla birlikte saldırıya geçecekleri haberinin alınması üzerine Hz. Peygamber'in bu sefere çıktığını söyler. Resûlullah Tebûk yakınlarına geldiği zaman, söylentilerin asılsız olması üzerine Medine'ye dönmüştür.¹⁹⁴

Hz. Peygamber'in idari atamaları esas itibariyle iki şekilde yapılmıştır denilebilir. Aynı kabile üyeleri arasından seçip farklı kabilelere atadığı veya eski yerinde bıraktığı başkanlar.¹⁹⁵ Hz. Peygamberin kabilelerle ilişkilerinde göze çarpan diğer bir husus ise kabileri askeri birlik olarak kullanmasıdır. Hicret sonrasında her geçen gün büyüyen İslâm devleti ve mensupları için sonrasında Cuheyne, Dımra, Gıfâr gibi çevre kabilelerle de askeri anlaşma yoluna gitmiştir. Böylece düşman Mekke'den gelebilecek tehlikeleri bertaraf etmeye çalışmıştır.¹⁹⁶

Hz. Peygamber'in Mekke dışında yaşayan bedevi Arap kabilelerini yerleşik hayata teşvik ediyordu. Hz. Peygamber döneminden itibaren yerleşik hayata geçmeleri için Bâdiyeli* Araplara sürekli teşviklerde bulunulmaktaydı. İslâm dini ancak yerleşik bir düzende yaşanabiliyordu. Cuma namazı, bayram namazı, cenaze namazı vb. birçok ibadet yerleşik hayatı gerektiriyordu. Bunun yanında bedevîlerin İslâm dinini öğrenebilmeleri için yerleşik düzen gerektiriyordu.¹⁹⁷ Çevre kabilelere eğitim amaçlı gönderilen sahâbîler gittikleri yerin mescidinde, halka dînî ilimleri öğretiyor ve uygulamalarına da yardımcı oluyorlardı.¹⁹⁸

Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabilelere yaklaşımında (s.a.s) dikkat çeken önemli bir husus da humus paylaşımıdır. Hz. Peygamber'in humusun beşte birini kendisi için ayırdığı zikredilmiştir. Ganimet âyetinde yer alan zilkurbâ sınıfına Hz. Peygamber'in yakın akrabaları, Benî Hâşim ve Benî Muttalib kabileleri de dahil edilerek Hz. Peygamber tarafından humustan hisse ayrılmıştır. Abdüşems ve Nevfeloğulları'na,

¹⁹³ İsrail Balcı, “Şam Bölgesi Fetihleri”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, II, 2018, s. 165.

¹⁹⁴ İbn Kesîr, VIII. s. 195.

¹⁹⁵ M. Hamidullah, *a.g.e.*, s. 545.

¹⁹⁶ M.Hamidullah, *a.g.e.*, s. 189.

¹⁹⁷ Mehmet Mahfuz Söylemez, “Emevîlerde Eğitim-Öğretim”, s. 407.

¹⁹⁸ Mehmet Bahaüddin Varol, “Râşit Halifeler Dönemi Kültürel Faaliyetler”, s. 50; Âdem Apak, *Kabile*, s. 16.

Cübeyr b. Mut'im'in başvurmasına rağmen, humustan hisse verilmemiştir. Resûlullah, bu durumu, “Onlar Câhiliye devrinde de İslâm'da da beni terk etmediler” diye açıklamıştır.¹⁹⁹

İslâm'ın kutsal kitabı olan Kur'ân'da “asabiyye” kelimesi geçmemekle birlikte “hamiyye” kelimesi mevcuttur.²⁰⁰ İslâm'ın temel yaklaşımı soy üstünlüğü ve kabilecilik davalarını tümüyle reddetmektir.²⁰¹ Kabileler arasında baş gösterebilecek çekişmelerde öncelikle, adalet ve hakkaniyete dayanan uzlaşma yoluna gidilmiş, bu mümkün değil ise haksız tarafın karşısında durularak hareket edilmiştir.²⁰²

Hadislerde asabiyetin tarifi verilmiş, İslâm'ın ruhuna aykırı olduğu açıkça ortaya konulmuştur.²⁰³ Asabiyetin cahiliye şekili olan bir kimsenin haksız olmasına rağmen kendi kavmine yardımcı olması düşüncesi reddedilmiştir.²⁰⁴ Kaynaklarda belirtildiğine göre muhacir ve Ensar arasında çıkan bir kavgada Hz. Peygamber öfkelenmiş, olayın ayrıntılarını öğrendikten sonra, “*Kişi zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım etsin*” şeklindeki ünlü Câhiliye atasözünü tekrar edip zalime yardımın onun zulmüne karşı koymak demek olduğunu ifade etmiştir. “*Ümmetime karşı harekete geçerek müminin imanına saygı duymaksızın ve sözleşmeli bulunduğu kimseye karşı olan ahbine vefa göstermeksizin suçlusuyla suçsuzuyla bütün ümmetimi vurmaya kalkışan kimse benim ümmetimden değildir.*” “*Asabiyet duygusuyla öfkelenen, asabiyet uğruna savaşırken yahut asabiyet davası güderken körü körüne açılmış bir bayrak altında ölen kimsenin ölümü Câhiliye ölümüdür.*” gibi hadisler Hz. Peygamber'in kabilecilğe yaklaşımını göstermektedir.²⁰⁵ Bu gibi hadislerin yanında Hz. Peygamber'in, “*Allah, kavminin himayesinden destek almayan hiçbir peygamber göndermemiştir.*” anlamındaki sözü de konumuz olan kabilecilikle ilgili başka bir hadistir.²⁰⁶

Hz. Peygamber'in kabilesinin Kureyş olduğu ittifakla belirtilmesine rağmen Kur'an-ı Kerim'de bu noktaya özel bir vurgu yapılmamış, “*senin kavmin*” şeklinde genel

¹⁹⁹ M. Mustafa Fayda, “Râşid Halifeler Dönemi İktisadî Durum”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, II, 2018, s. 440.

²⁰⁰ el-Feth 48/ 26.

²⁰¹ et-Tekâsür 102/ 1-8.

²⁰² el-Hucurât 49/9-13.

²⁰³ M. Said Hatiboğlu, *a.g.e.*, s. 24.

²⁰⁴ Ahmet Güzel, *a.g.e.*, s. 459.

²⁰⁵ Hayrettin Karaman, “Asabiyet”, *İslam Ansiklopedisi*, III, 1991, s. 453.

²⁰⁶ Hayrettin Karaman, “Asabiyet”, *İslam Ansiklopedisi*, III, 1991, s. 454.

bir isnadla yetinilmiştir.²⁰⁷ Hz. Peygamber (s.a.s) 63 yıllık yaşamı ve 23 yıllık peygamberlik görevinin sonrasında, geride kalan Müslümanlara Kur'ân'a ve kendi sünnetine bağlı kalmalarını tavsiye etmiştir.²⁰⁸

III.3. Hz. Peygamber ve Ümeyyeoğulları Kabilesi

Ümeyyeoğulları Mahzûmoğullarından sonra Mekke'nin en güçlü kabilesi olarak kabul ediliyordu. Bedir'de bu kabileden ileri gelen birkaç kişi öldüğü için Ümeyyeoğulları ve kabilesi Mekke'nin tek gücü haline geldi.²⁰⁹ Öncesinde Ümeyyeoğulları Mahzûmoğulları ile de çekişiyordu.²¹⁰

Ümeyyeoğulları hem bu bölgede hem de çevre kabileler arasında önemli bir konuma sahipti. Bizans ve Sasânî hâkimiyetinde olan bölgelere kadar ticaret yapıyorlardı.²¹¹ Ümeyyeoğulları ile Hz. Peygamber'in kabilesi olan Hâşimoğulları arasında öteden beri çekişme bulunmaktaydı.²¹² Öte yandan bu iki kabile akrabaydı. Hatta bu kabileden olan Âs b. Rebi b. Abdiluzzâ b. Abdüşems Peygamber'in büyük kızı Zeyneb ile evliydi. Ümeyyeoğulları ve Hâşimoğulları arasındaki rekabet İslâmî dönemde farklı bir boyut kazandı. Nitekim onlar Hz. Peygamberi Hâşimîlerin peygamberi olarak görüyorlardı.²¹³

Hz. Peygamber (s.a.v) tebliğe başladığında ona karşı çıkan kabilelerin başında Ümeyyeoğulları geliyordu. Hz. Peygamber'in tebliği süresince Ümeyyeoğulları içinde Hz. Osman gibi İslâm'a ilk girenler arasında yer alanlar bulunmakla birlikte bunların sayıları azdı.²¹⁴ Ebû Süfyân ailesinden ilk Müslüman olan onun kızı Remledir.²¹⁵ Öte yandan Hz. Peygamberin iki kızını Hz. Osman ile nikâhlaması Hz. Peygamberin Ümeyyeoğulları ile ilişkisi açısından da değerlendirilebilir.²¹⁶

Tüm bunlara rağmen bu ailenin genel politikası Hz. Peygamber'in davetinin engellemesi olmuştur.²¹⁷ Ümeyyeoğullarının İslam davetine karşı muhalif tavır almalarında Hâşimoğullarıyla aralarında var olan rekabet, tevhidin yerleşmesi

²⁰⁷ Kur'ân-ı Kerim, Kureyş, 106:1-4.

²⁰⁸ İrfan Aycan, *a.g.e.*, s. 427

²⁰⁹ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Emevîlerde Eğitim-Öğretim", s. 369.

²¹⁰ Yaşar Çelikkol, *a.g.e.*, s. 126.

²¹¹ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Emevîlerde Eğitim-Öğretim", s. 369.

²¹² İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 26.

²¹³ Âdem Apak, *Kabile*, s. 76.

²¹⁴ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

²¹⁵ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 28.

²¹⁶ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 92.

²¹⁷ Âdem Apak, *a.g.e.*, s. 19.

durumunda ticari ve siyasi imtiyazlarına zarar geleceği korkusu en önemli nedenlerdendir. Bu dönem de Hâşimoğullarının zayıflamış olması Ümeyyeoğullarının menfaatlerini arttırıyordu.²¹⁸

Müslümanlar Mekke'ye hicret etmişken Ebû Süfyân Müslümanların bazılarının evlerini satmış ve parasını almıştır. Diğer müşrik liderlerle birlikte hareket ettiler ve şehirdeki nüfuzları sebebiyle bu harekâtın elebaşı oldular. İslâm davetini önleme Ümeyyeoğulları ile Mahzûmoğulları tarafından icra ediliyordu. Nitekim Hz. Peygamber Medine'ye hicretinden sonra Müslümanlar ile çıkan savaşlarda müşriklerin kumandanlığını yapmışlardı. Bedir savaşında Ebû Süfyân'ın büyük oğlu Hanzale, karısı Hind'in babası Utbe bin Rebâa, kardeşi Velîd Bin Utbe ve amcası Şeybe bin Rebâa gibi dört yakını öldürülmüş. Oğlu Âmr bin Ebû Süfyân esir alınmıştır. Bu durum Ümeyyeoğullarının Uhud Savaşı'na iştirakini arttırmıştır. Hendek savaşında yine Ümeyyeoğulları ön saflardaydı.²¹⁹

Rasulullah'ın Ebû Süfyân'ın kızı Ümmü Habîbe²²⁰ ile nikâhlanması Ümeyyeoğulları ile ilişkilerde önemli bir adım olmuştur.²²¹ Ebû Süfyân bundan sonra Hz. Peygambere karşı yumuşamaya başlamıştır. Bu vesile ile Hz. Peygamber ile Ebû Süfyân ailesi arasında akrabalık bağı kurulmuş oldu.²²²

6/628 yılından itibaren Benî Ümeyye-Benî Hâşim ilişkilerindeki sertliğin yumuşamaya başladı. Mekke'de bir kıtlık meydana gelmişti. Hz. Peygamber Ebû Süfyân'a Medine mahsûlünden bol miktarda hurma göndermiş ve bunları Mekkelilerin ticaret mallarından olan deri ile değiştirmeyi teklif etti.²²³ Buna ilaveten Hz. Peygamber Mekke fakirlerine dağıtılmak üzere beş yüz dinar gönderdi.²²⁴ Hz. Peygamber barış girişimlerine devam etti. Mekke'yi ziyaret edeceğini salık vermiş ve ne haber geleceğini bekledi. Mekkeliler Hz. Peygamberin teklifine ne karşı çıkmış ne de kabul etmişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber sadece resmi mühürlü silah takımlarını alarak savaşa niyetli olmadıklarını gösterecekleri şekilde Medine'den ayrılmıştır.²²⁵

²¹⁸ Sami Kılınçlı, *a.g.e.*, s. 81.

²¹⁹ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108., Âdem Apak, *Kabile*, s. 76, İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 28.

²²⁰ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s.111, Mesûdî, *a.g.e.*, s. 185.

²²¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 1, Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 152.

²²² İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 35.

²²³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 4.

²²⁴ İbrahim Sarıçam, *a.g.e.*, s. 193.

²²⁵ İsmail Lütfü Çakan, *a.g.e.*, s. 572.

Hız. Peygamber (s.a.v) Mekke'nin fethi gerçekleşince “*Silahlarını bırakanlar ve Ebû Süfyân'ın evine sığınanlar emniyettedir.*”²²⁶ şeklinde bir duyuru yaptı. Bu olay Ümeyyeoğullarını kazanmaya, kan dökmemeye ve onların düşmanlığına son vermeye yönelik bir adım olarak görülebilir.²²⁷

Ümeyyeoğullarının büyük çoğunluğu, Mekke'nin fetihinde başta Ebû Süfyân olmak üzere diğer müşriklerle birlikte İslâmiyet'i kabul etti.²²⁸ Hız. Peygamber (s.a.v) tarafından Ümeyyeoğullarının ileri gelenleri, idarî konularda tecrübeli oldukları için çeşitli mevkilere getirildiler. Hız. Peygamber tarafından görevlendirilen Emevî gençleri arasında kâtiplik vazifesi²²⁹ verilen Emevîler Devleti'nin kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyân da bulunuyordu.²³⁰

Mekke'nin fethinden sonra gerçekleşen Huneyn savaşında Hız. Peygamber (a.s) savaşta elde edilmiş olan ganimetleri paylaşırken Müellefe-i Kulûb'dan olan Süfyân'a büyük bir pay vermiştir. Oğulları Muâviye ve Yezîd de bu gruptan kabul edilerek kendilerine yüzer deve verildi.²³¹ Yine bu dönemde gerek kalpleri İslâm'a ısındırılacaklar²³² uygulaması gereğı gerekse Ümeyyeoğullarının idaredaki tecrübelerinden dolayı bürokrasi de kendilerine yer edinmişlerdir. Ailenin reisi konumundaki Ebû Süfyân Havlân ve Becile kabilelerinin zekât amiri görevine getirilmiştir.²³³ O'nun büyük oğlu Yezid'de Teymâ bölgesinin idaresine verildi.²³⁴ Daha öncesinde buradaki vali Amr bin Said de Ümeyyeoğullarındandır.²³⁵ Ayrıca bu kabilelerden Attâb b. Esîd Mekke'ye vali olarak atandı.²³⁶ Savaş olmadan İslâm'ı kabul eden Bahreyn'e de Hız. Peygamber el-Ala'dan sonra Eban b. Sâid'i vali tayin ettki bu kişi Ümeyyeoğullarındandır.²³⁷

Ümeyyeoğulları arasında İslâmiyet'i kabul eden şahsiyetler arasında Osman b. Affân'ın önemli bir yeri vardır. Onun, Hız. Ebû Bekir'in gayret ve çalışmaları sonucu İslâm'a giren kimseler arasında yer aldığı bilinmektedir.²³⁸

²²⁶ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyân*, s. 32.

²²⁷ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 197.

²²⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2015, s. 3.

²²⁹ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 203.

²³⁰ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 34.

²³¹ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 36.

²³² Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 115.

²³³ The Umayyads: “*The First Muslim Dynasty*”, s. 1.

²³⁴ Yiğit, İ., “Emeviler”, *İA*, XI, s. 104-108.

²³⁵ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 49.

²³⁶ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 20.

²³⁷ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 117.

²³⁸ İbrahim Sarıçam, *a.g.e.*, s. 121.

Ümeyyeoğularının lideri Ebû Sufyân'ın Peygamber'in vefatından sonra Mekke'de bulunurken bu kısa zaman zarfında Mekke halkını ayaklanmaya teşvik ettiği hakkında rivayetler de vardır. Bu olay sırasında ortamı yatıştırmak isteyen Süheyl b. Âmr, bir hutbe okuyarak halkı yatıştırmıştır. Süheyl halka şöyle hitap etmiştir:

*“Ben biliyorum ki bu din, güneşin doğması ve batması devam ettiği sürece payidâr olacaktır. Aramızdan çıkan bu kişi -Yani Ebû Süfyân- sizi aldatmasın. Benim bildiğim bu meseleyi o da bilir. Ancak Benî Hâşim'e olan kıskançlığı onun kalbini mühürlemiştir.”*²³⁹

²³⁹ İbrahim Sarıçam, *a.g.e.*, s. 222.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HÜLAFÂ'YI-RÂŞİDÎN DÖNEMİ KABİLECİLİK

1.1. Hz. Ebû Bekir'in Halifeliğe Gelişinde Kureyş Asabiyeti

Hz. Peygamberin vefatından sonra halife seçiminde kabile olgusu en belirleyici nokta oldu. Bu durum İslâm'ın onca gayretine rağmen Arap toplumunda kabile olgusunun ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir.²⁴⁰ Hz. Peygamber (s.a.v) vefat etmeden önce de yerine herhangi birini tayin etmemişti. Hz. Peygamber'in Medine'yi askeri ya da Hac ve umre gibi nedenlerle terk ettiğinde yerine bıraktığı kişilerin özellikle Kureyşli ya da beli bir kabileye mensup değildi.²⁴¹ Başa kimin getirileceği sorunuyla karşı karşıya kaldıklarında ellerinde Arap gelenekleri vardı. Ensâr, yöneticinin belirlenmesi sorununu ele almak amacıyla, daha Hz. Peygamber'in cenazesi kaldırılmadan Hazrec kabilesinin bir kolu olan Sâideoğullarına ait gölgelikte toplandı.²⁴²

Bu toplantıya sadece Medineli Müslümanlar katılmış; muhâcirlerden herhangi bir kimsenin çağrılmasına gerek görülmemişti. Medineliler, şehrin asıl yerlileri olarak lider seçme hakkının öncelikle kendilerine ait olduğunu düşünmüş olmalıydılar. Bu anlayış, Arapların kabile liderini seçme yöntemlerine uygundur. Konu hakkında bilgilendirilen Hz. Ebû Bekir,²⁴³ Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh toplantıya katıldı. Oysa onlar toplantıdan haberdar olmadan önce Medineli Müslümanlar arasında, Hazrecli Sâid b. Ubâde'yi seçme önerisi, çoğunlukla kabul görmüştü. Evs kabilesine mensup bazı Medineliler, öncesinde var olan Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki düşmanlıktan dolayı bu şahıs hakkında tereddütlüydü. Bu durum Hz. Ebû Bekir'in halife seçilemesinde de etkili olabilir.²⁴⁴

Toplantıda Ensar ve Muhâcirler arasında tartışmalar yaşanıyordu. Ebû Ubeyde Ensar'a nasip olan Hz. Peygamber'e yardımın etmenin hiçbir kabileye nasip olmadığını söylüyordu.²⁴⁵ Hz. Ebû Bekir kabile unsurunu açıkça ortaya koyuruk şöyle diyordu: *"Biz Muhâcirler topluluğu İslâm'a ilk girenleriz. İnsanlar bu konuda bize tabi olmuştur."*

²⁴⁰ Adnan Demircan, "İslâm Tarihinde Raşid Halifelerin Yeri ve Önemi" s. 41.

²⁴¹ Mehmet Said Hatiboğlu, a.g.e., s. 53.

²⁴² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemaladdin Saylık, Ankara, 2020, s. 27.

²⁴³ Mesûdî, a.g.e., s. 203.

²⁴⁴ Adnan Demircan, "İslâm Tarihinde Raşid Halifelerin Yeri ve Önemi", s. 42.

²⁴⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 28.

Biz Allah Resûlü'nün kabilesiyiz. Bununla birlikte biz Arap neseplerinin kesişme noktasıyız. Hiçbir Arap kabilesi yoktur ki, Kureyş'in onda çocuğu olmasın."²⁴⁶ Hz. Ebû Bekir bu ve benzeri rivayet edilen konuşmalarıyla Arapların Kureyş dışında bir kabileden emir kabul etmeyeceklerine vurgu yapmaktaydı. Ensar ise "*Biz Hz. Peygamber'i yanımıza aldık, O'na kucak açtık, kendisine sırt verdik; halifelik daha çok bizim hakkımızdır.*"²⁴⁷ İddiasında bulunuyordu. Hz. Ebû Bekir'in "İmamlar Kureyş'ten olur." anlamındaki tartışmalı ve meşhur hadisi nakletmesi ile tartışmalara nokta koydu. Bu konu ile ilgili en belirgin kanı, rivayetin Kureyş'in yöneticiliği yapabilen kimseler olduğu ile ilgili söylendiği; aslında Kureyş'in halifelğin varisi oldukları ile ilgili olmadığıdır.²⁴⁸

Hz. Ömer'in desteği, Evs ve Hazrec çekişmesi ve diğer nedenlerin etkisi neticesinde Hz. Ebû Bekir'e biyat edildi. Hz. Ali'nin bey'at konusunda bir süre geciktiği rivayet edilmiştir. Hz. Ali'nin bu yaklaşımı Hâşimilerin bir tepkisi ve Kureyş-Hâşimi ayrışması olarak da değerlendirilebilir.²⁴⁹ Râşid Halifelerin Kureyş'ten olması muhâcirlerin ensâra karşı bir siyasî zaferi olarak değerlendirilebilir.²⁵⁰ Bu olaydan sonra Hazrec kabilesinin önde geleni olan Sâd bin Ubâde de Hz. Ebû Bekir'e biat etmemiştir. Hazrec kabilesinin hatta Evs kabilesinin tepkisinden çekinildiği için Sâd bin Ubâde biate zorlanmamıştır.²⁵¹

Bazı tarihçiler halife seçiminde hâkim anlayışın kabile mantığı olduğunu belirtmektedir. Bazı tarihçiler ise tam aksine en yaşlı üyenin seçilmediğinden ve diğer faktörlerden hareketle bu seçimde Arap kabile geleneklerine göre hareket edilmediğini belirtmektedir. Gerçekten Hz. Ebû Bekir Kureyş'in zayıf bir kolu olan Teym'e mensuptur.²⁵²

Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesinde çeşitli şekillerde kendisini gösteren İslâmî etki de mevcuttur. Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in hastalığı sırasında müslümanlara namaz kıldırarak görevlendirilmişti. Bu onun halifelik konusunda adaylığına işaret kabul edildi. Hz. Ebû Bekir'in Ömer, Osman, Talha Zübeyr gibi Hâşimoğullarından olmayan muhacirlerin önüne geçerek hilafet makamına seçilmesine yardım eden

²⁴⁶ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 172.

²⁴⁷ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, Ankara, 2017, s. 86, Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 172.

²⁴⁸ Mehmet Said Hatiboğlu, *a.g.e.*, s. 68.

²⁴⁹ Ahmet Güzel, *a.g.e.*, s. 459.

²⁵⁰ Adnan Demircan, "İslâm Tarihinde Raşid Halifelerin Yeri ve Önemi", s. 50.

²⁵¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 34.

²⁵² Mesûdî, *a.g.e.*, s. 203, Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 76.

durumlardan biri de ilk Müslümanlardan olmasıydı. Kureyşliler üzerinde, gerek ün gerek itibar ve gerekse yaş açısından üstün konumdaydı.²⁵³

Hız. Ebû Bekir'e biatden sonra bütün kabileler kendi kabilesi etrafında öbekleşti. Hâşimoğulları da Hız. Ali'nin yanda öbekleştiler.²⁵⁴ Muhacirler Ensar'a karşı çıkarken Peygamber'in aşireti olduklarını ileri sürdüler. Fakat Peygamber'in amcaoğlunu seçmemişlerdi.²⁵⁵ Bu konuda Hız. Ömer tarafından yapılan açıklamaya göre Hâşimoğulları, peygamberlik nuru kendi aralarında doğduğundan zaten büyük bir makam kazanmışlardı.²⁵⁶

Bu arada Ümeyyeoğullarının lideri Ebû Süfyân'ın halifelik için Hız. Ali'ye çağrıda bulundu. Hız. Ali, kendisini iktidar için teşvik eden Ebû Süfyân'ın telkinlerini dikkate almadı. İlk başta Hız. Ebû Bekir'e biat etmeyerek Hâşimoğulları'na danışılmadan böyle bir seçimin yapılmasından duyduğu rahatsızlığı gösterdiyse de bir süre sonra biat etti.²⁵⁷

1.1.1. Hız. Ebû Bekir Döneminde Ümeyyeoğulları

Hâşimoğulları ile Ümeyyeoğulları arasında Mekke'nin fethinden önce başlayan ve fetihle birlikte tamamlanan yumuşama ve dostluk, Hız. Peygamber'in vefatına kadar devam ettiği gibi, Hız. Ebûbekir ve Hız. Ömer dönemlerinde de sürmüştür. İlk iki halife döneminde bu dostluğun devam etmesi, büyük ölçüde bu iki halifenin, Kureyş'in Benî Hâşim ve Benî Ümeyye dışındaki kollarına mensup olmalarıyla izah edilebilir.²⁵⁸ Ümeyyeoğulları, Hız. Peygamber'den (s.a.v) sonraki süreçte de devlet bürokrasisinde etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Hız. Ebû Bekir bu aileden olan Hâlid bin Saîd'i Teyma' da bulunan askeri birliğin başına getirilmiştir. Ebû Süfyân'ın büyük oğlu Yezîd de Şam bölgesine gönderilen askeri birliğe komutan olarak atanmıştır.²⁵⁹ Yezid'den önce Hâlid bin Saîd bu görev için atanmıştı ama Hız. Ömer onun övünme ve taassub ile hareket ettiğini söyleyerek buna karşı çıkmıştı. Neticede Ümeyyeoğullarının baskısı ile yerine Yezîd atanmıştır.²⁶⁰ Muâviye ise abisinin öncü birliklerinin başına getirmiştir.²⁶¹ Hız.

²⁵³ Corci Zeydan, *a.g.e.*, s. 97.

²⁵⁴ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 175.

²⁵⁵ Hasan Barlak, *a.g.e.*, s. 24.

²⁵⁶ Corci Zeydan, *a.g.e.*, s. 96.

²⁵⁷ Adnan Demircan, "İslâm Tarihinde Raşid Halifelerin Yeri ve Önemi", s. 44.

²⁵⁸ İbrahim Sarıçam, *a.g.e.*, s. 212.

²⁵⁹ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 204.

²⁶⁰ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 58.

²⁶¹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 21.

Ebû Bekir tarafından Yemen'in yukurı bölgelerine vali olarak tayin edilen Hâlid bin Saîd de Ümeyyeoğullarındandır.²⁶²

Hiz. Ebû Bekir, halife seçildiğinde başta Ebû Süfyân olmak üzere Ümeyyeoğulları rahatsız oldular. Müslümanlar, yeni halifeye biat etmek için toplandıklarında, Ebû Süfyân akrabalarına şöyle seslenmişti: *"Ey Abdümenâfoğulları, siz nasıl olur da kendinize ait olan işleri Ebû Bekir'e bırakırsınız?"* Yine o Hiz. Ali'ye gelerek şöyle dedi: *"Siz, Ebû Kuhâfeoglunun sizi idare etmesine nasıl rıza gösterirsiniz?"* Diğer rivayette, *"Kureys'in en zayıf kabilesinden bir adama bey'at ettiniz. Allah'a yemin olsun ki isterseniz onun üzerine her taraftan süvariler getirebilirim."*²⁶³

Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer dönemlerinde Kureysliler başkaldırı ve şiddet savaşlarını bitirerek devrin iki büyük devleti olan Sâsânî ve Bizans imparatorluklarına Irak ve Suriye topraklarında büyük mağlubiyetler yaşattılar. Kureys kabileleri (özellikle Ümeyyeoğulları) önemli sorumluluklar yüklenmişlerdi. Böylece onlar bir yandan devletin yeniden kurulmasında başarılı adımlar atarken, öte yandan devletin Kureysleşmesini gerçekleştiriyorlardı. Bu komutanların önemli bir bölümü Abdümenâfoğullarından ve özellikle de Ümeyyeoğullarındandı. İslâm tarihindeki başarılı komutanlardan olan Hâlid b. Velîd, Ümeyyeoğullarının müttefiklerinden olan Mahzumoğullarındandı.²⁶⁴

1.1.2. İlk Çıkan İsyanlarda Kabileciliğin Etkisi

Bu hareketlerde bölgede bulunan doğu Arapları olan Rebîalılar ile batı Arapları olan Mudarlılar ile rakabeti etkilidir. Rebîalılar Hiz. Peygamber'in (s.a.v) Mudar'dan olmasını hakkında şöyle diyorlardı: *"Allah Peygamberini Mudar'dan gönderdiğinden beri Rebîa rabbine öfkeli dir."*²⁶⁵ İlk çıkan isyanların önemli siması Müseylime Hiz. Peygamber'e kendisinden sonra peygamberlik işini kendisine bırakmasını teklif etmişti.²⁶⁶

İrtidat eden üç kabile Hiz. Peygamber döneminde ortaya çıkmıştı. Bunlar: Benî Mezhic Benî Hanîfe ve Esed kabilesidir. Benî Hanife'den Hevze bin Ali de Hiz.

²⁶² el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 100.

²⁶³ Hasan Barlak, *a.g.e.*, s. 25.

²⁶⁴ Hasan Barlak, *a.g.e.*, s. 25.

²⁶⁵ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 200.

²⁶⁶ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 126.

Peygamber'e kedisinden sonra Peygamberliği kendisine bırakmasını teklif etmişti.²⁶⁷ Hz. Ebû Bekir döneminde ise yedi grup kabile veya kabile kolu isyan çıkardı. Bunlar: Fezâre kabilesi, Benî Âmr kabileleri, Benî Süleym kabilesi²⁶⁸, Benî Temîm, Kindeliler, Benî Bekr kabilesi ve Benî Yerbû kabilesiydi.²⁶⁹ Uman'da da Ezd kabilesi irtad etmiş ve Hz. Ebû Bekir onların üzerine ordu göndermiş ve tekrar dine dönmüşlerdi.²⁷⁰

Resûlullah vefat ettiğinde Arap yarımadasındaki kabilelerin birçoğu peygamberlik iddiasında bulunan yalancıların etrafında toplanıp ayaklandılar.²⁷¹ İslâmiyet'e yeni boyun eğmiş, inancını henüz özümsemiş bazı Arap kabileleri Hz. Peygamber vefat eder etmez peygamberliğin güç ve otoritesini kendi ellerini almak istiyordu.²⁷² Bu kabileler Kureyş kabilesinin kendilerinden daha az sayıda olmalarına rağmen bütün Arap yarımadasının kontrolleri altına almalarını hazmedemiyorlardı.²⁷³

Peygamberlik iddiasında bulunanlar Esedoğulları kabilesinden Tuleyha, Temîm kabilesinden Secâh, Yemâme de yaşayan Hanîfeoğullarından Müseylime²⁷⁴ vesaire bazı kişilerdi. Onlardan her biri kendi kabilesinin destek ve yardımı ile hareket ediyordu. Kabilelerden bazıları İslâmiyet'i terk ederek bu yalancı peygamberlere tabi oldular. Bazıları da Müslümanlıkla devam edeceklerini ancak zekât ödemeyi ret ettiklerini bildirdiler. Bazı kabileler zekât vermeyi cahiliye döneminde ödedikleri haraç gibi düşündüklerinden dolayı ödemek istemiyorlardı. Zekâtı, halifenin kendilerinden zorla aldığı boyun eğme vergisi olarak görüyor ve bunu bir kabilenin diğer bir kabileyeye egemen oluşu olarak değerlendiriyordu.²⁷⁵ Kabileler arası rekabetten dolayı bazen bir kabile Hz. Ebû Bekir'e zekât yollarken diğer bir kabile ona zekât göndermek istemiyordu.²⁷⁶

Mekke'nin fethiyle bazı kabileler, Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamberliğini kabul etmeyi zaruri görmüştü. Herhangi bir devlete ve sisteme bağlı kalmadan çölde serbest bir hayat süren bedevî Arapların bir otoriteye boyun eğmelerinin zorluğu

²⁶⁷ el-Belâruzî, Fütuhu'l-Büldân, s. 126.

²⁶⁸ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s.129.

²⁶⁹ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 204.

²⁷⁰ el-Belâruzî, Fütuhu'l-Büldân, s. 111.

²⁷¹ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 126, Mehmet Salih Arı, "Ridde Olayları", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, II., 2018, s. 81.

²⁷² Mehmet Salih Arı, *a.g.e.*, s. 82.

²⁷³ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 170.

²⁷⁴ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 203.

²⁷⁵ İsrâfil Balcı, *Hz. Ebu Bekir Döneminde Diplomatik Münasebetler ve Andlaşmalar*, Samsun, 1996, s. 19.

²⁷⁶ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 56.

ortadaydı. Özellikle bedevî Arapların devletleşme sürecine katılmalarının zorluğu, Ridde olaylarının önemli sebeplerindendir.²⁷⁷

Rivayete göre Talha adında biri Müseylime'nin yanına gelerek: *"Senin yalancılığına; Muhammed'in ise doğruluğuna tanıklık ederim. Ne var ki Rebîa'nın yalancısı, Mudâr'ın doğru sözlüsünden bana daha sevimli geliyor"*²⁷⁸ diyerek Müseylime'nin yanında yer aldı. Bu konuda başka bir rivayette: Uyeyne b. Hısn, Esed²⁷⁹ ve Gatafân kabilelerini kastederek *"İki antlaşmalı kabileden bir peygamber, bize Kureys'ten olan bir peygamberden daha sevimlidir. Üstelik Muhammed ölmüş; Tuleyha ise yaşamaktadır."* demiştir.

Hâlid bin Velîd'in Müseylime'nin üzerine giderken Ensar'ın bunu Hz. Ebu Bekir'den emir almadığını söyleyerek ondan ayrılması da Ensar'ın kendi içinde gruplaştığını gösteriyor.²⁸⁰

İsyanlar bastırıldıktan sonra mücadeleye katılan kabilelerin itibarı arttı. Müseylime'yi öldüren kişinin kim ve hangi kabileden olduğu tartışması çıkmıştı. Hazrec ve Neccâr kabilesinin yanısıra Hz. Hamza'yı şehit eden Vahşi ve Muâviye bin Ebû Sufyân da yalancı peygamberi öldüreni üstlenenler arasındadır.²⁸¹

Kinde kabilesinin reisi Eş'as bin Kays teslim olup Hz. Ebû Bekir'e getirildiğinde Hz. Ebû Bekir onu güzel karşıladı hatta kızıyla evlendirdi. Bu kabile kendilerinden zekât alan valileri ile aralarındaki anlaşmazlık nedeniyle çatışma çıkarmışlardır.²⁸²

Sakîf kabilesi en son İslâm'a giren kabilelerden olmasına rağmen özellikle ridde hareketlerinde müslümanlığını korudu. İleri gelenleri: "Arapların en son İslâm'a girip de en önce irtidat edenlerinden olmayın." diyordu. Sakîf kabilesi müslümanlıkta ne Muhacir ne de Ensar gibi bir konuma sahipti. Hâşim oğulları gibi Rasulullah (s.a.v.)'a yakınlıkları da yoktu. Bu sebeple onlar geçmişte müttefikleri olan Kureys'in ve Ümeyyeoğullarına yakın duruyordu.²⁸³

²⁷⁷ Mehmet Salih Arı, *a.g.e.*, s. 85.

²⁷⁸ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 200.

²⁷⁹ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s.129.

²⁸⁰ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 128.

²⁸¹ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 57.

²⁸² el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 147.

²⁸³ Bkz: İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü ", AÜİFD, c. XXXVI, Ankara, 1997.

1.2. İlk İslâm Seferlerinde Kabileler ve Ümeyyeoğulları

İlk fetihleri çok sayıda kabile ile Arap yarım adasından kuzeye doğru çıkmıştır. Seferlerin temel etkenleri cihat ve ganimettir. Kuzey bölgesine yığılan seferlerde Ümeyyeoğulları oldukça aktiftir.²⁸⁴ Ridde hareketlerine katılan kabileler bu seferlerde dışlanıyordu. Kureyş kabileleri ise ön plana çıkmıştır. Kureyş dışındaki bu kabilelerin ileride Hz. Osman dönemi ile başlayan karışıklıklarda etkin rol aldığını göreceğiz.²⁸⁵

İlk fetih hareketlerinin büyük kısmı Sâsânî imparatorluğunda yapıldığı için bu devletin daha öncesinde Arap kabileleri ile olan ilişkileri önemlidir. Bir kısım kabileler Sâsânîlerin ezeli düşmanı olan Bizans ile işbirliği yapıp Sâsânîlerin düşmanlığını kazanırken bir kısım da Sâsânîlerle işbirliği yapıyordu. Bizans ile iş birliği yapan kabileler genelde bu devlete coğrafi olarak yakındı. Sasani imparatorluğunda da durum aynıdır. Arap kabilelerinden Abdulkays Arapları Benî Bekr ve Temim Arapları ile beraber Sâsânîlere karşı Bizans ile ittifak halindeydiler. Benî Bekr'in Şeybân kolunun Hz. Ömer dönemi Sâsânîlerle mücadelede önemli bir destekçi olması tesadüf değildir. Bunun yanında Hîre Arapları ise Sâsânîlerle ittifak halindeydi. Hire Arapları ve müttefiki Sâsânîler ile mücadele de olan diğer bir Arap topluluğu ise Kahtânîlerden Kindelilerdi.²⁸⁶

Soyları, Kahtânîlerin Kehlân koluna ulaşan Lahm b. Adî b. Hâris b. Mürre'ye dayandığı için Sâsânî İmparatorluğu döneminde bu bölgede kurulan devlet Lahmî olarak da anılmıştır. Bunlar uzun bir müddet Sâsânîlere bağlı olarak yaşamışlar, göçebe Araplar'ın saldırılarına karşı İran sınırlarını korumuşlardır.²⁸⁷ İslâm'dan önce Suriye ve Kuzey Mezopotamya içerisinde yaşayan Araplar Bizanslılara yakın bir politika takip ederken Güney Mezopotamya ve Yemen üzerinde yaşayan Araplar ise Sâsânîlere daha yakın durmaktaydı. En büyük arzuları körfez zenginliğini kontrol etmek isteyen Sâsânîler, buradaki Araplarla rekabet yaşamışlarıdır. Bu yüzden İslâm'a ve Araplara sıcak bakmıyorlardı.²⁸⁸

İslâm'ın tebliğinin başladığı yıllarda Farslar ve Arap kabileleri arasındaki savaşlar devam etmekteydi. 610. yılında Zûkâr Savaşı cerayan etmişti. Müsennâ b. Hârise, Sâsânîlerle çatışmaların en çok arttığı bir dönemde Hz. Ebû Bekir'e gelerek

²⁸⁴ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 58.

²⁸⁵ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 202.

²⁸⁶ Ahmet Altungök, Taner Yıldırım, *a.g.e.*, s. 22.

²⁸⁷ Âdem Apak, "İrak-İran Cephesi Fetihleri", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, II, 2018, s. 135.

²⁸⁸ Ahmet Altungök, Taner Yıldırım, *a.g.e.*, s. IX.

kendisini Şeybân kabilesi reisi olarak tanıması halinde Müslümanların sınırlarını korumak için İranlılarla savaşacağını bildirdi. Halife bu teklifi kabul etti. Müsennâ bu sırada Müslümandı ve kendi kabilesi içinde İslâm'ı yaymak için çalışıyordu. Hz. Ebû Bekir, Şeybân kabilesi reisi Müsennâ'dan Hâlid bin Velîd'in ordusuna destek olunması istedi.²⁸⁹ Hâlid bin Velîd bu bölgede birçok yeri hâkimiyet altına aldı. Irak cephesindeki ilk hedeflerine ulaşan Hâlid b. Velîd'in Irak'tan ayrılmasından sonra ona vekâlet eden Müsennâ, Sâsânîler'e karşı ele geçirmiş bulunan toprakları savunmayı ve İran hedeflerine seferler düzenlemeyi sürdürdü.

Resûlullah Şam bölgesine azatlı kölesi Zeyd'i göndermişti. Zeyd'in burada yaşayan kabile kökenli bir komutan olması ince bir iletişim niteliğindedir. Anlaşılan Resûlullah bu tür girişimlerle bir bakıma bölgedeki kabilelere mesaj vermeye çalışırken, aynı zamanda da elçileri katledenlerin başıboş bırakılmayacağını göstermeyi de hedeflemiştir.²⁹⁰

Hz. Ebû Bekir'in de Hz. Peygamber'in uygulamasını takip ile Zeyd'in oğlu Usâme'yi aynı bölgeye göndermişti. Bu uygulama tartışmaları beraberinde getirdi. Zira Zeyd ve oğlu kabilelerinin üstünlüğü olmayan kimselerdi. Onlar Kelb kabilesindendi. Usâme'nin azatlı bir köle olmasının zayıflık belirtisi sayılması Araplarda önceden beri var olan kabilecilik dürtüsünün bir yansıması olarak görülebilir. Ancak bütün itirazlar ve olumsuz şartlara rağmen Hz. Ebû Bekir orduyu göndermede ısrar etmiş ve kararını değiştirmemiştir. Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in tutumları onların kabileciliğe karşı duruşlarını gösterir niteliktedir.²⁹¹²⁹²

Ridde hareketlerinin bastırılmasından sonra Hz. Ebû Bekir hiç vakit kaybetmeden Şam bölgesine sefer düzenleme kararı almıştır. Bu seferler için Hz. Ebû Bekir yaptığı konuşmalarında kabileleri sefere teşvik ediyordu. Aynı şekilde Mekke, Tâif, Necd ve Arabistan'ın güneyindeki kabilelere de mektuplar göndermiş ve orduya katılmalarını emretmiştir.²⁹³

İddalara göre, bu hazırlıklar sonucu bölgeye gönderilen Hâlid bin Sa'id, Filistin bölgesine yanaştığı sırada burada Behrâ, Kelb, Tenûh, Salîh, Lahm ve Cüzâm gibi kabilelerden müteşekkil Bizans ordusunu ve onların gücünü görünce geri çekilmiştir.²⁹⁴

²⁸⁹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 136.

²⁹⁰ İsrail Balcı, “*Şam Bölgesi Fetihleri*”, s. 167.

²⁹¹ İsrail Balcı, *Hz. Ebu Bekir Döneminde Diplomatik Münasebetler ve Andlaşmalar*, s. 168.

²⁹² Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 126.

²⁹³ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 156.

²⁹⁴ İsrail Balcı, “*Şam Bölgesi Fetihleri*”, s. 173.

Hiz. Ebû Bekir ikinci komutan olarak Yezîd b. Ebî Süfyân'ı²⁹⁵ Dimaşk bölgesine ve Şurahbîl b. Hasene'yi de Fihl (Ürdün) tarafına göndermiştir.²⁹⁶ Bunun yanında Hiz. Ebû Bekir Ümeyyeoğullarından Hâlid bin Sa'îd'i de Şam topraklarına sefer için görevlendirdi ancak Hiz. Ömer'in tavsiyesiyle o bu görevden alındı. Hiz. Ömer'e göre o övünmeyi seven birisiydi ve bu orduya zarar verebilirdi.²⁹⁷ Bu birlikler Medine'ye en yakın Cerbâ, Ezruh ve Maknâ gibi gayrimüslim kabilelerin yaşadığı Filistin bölgesine sevk edilmiştir. Tebûk seferi dönüşünde Hiz. Peygamber buradaki kabilelerle anlaşma yapmıştı. Buradaki Yahudi kabilelerin Bizans yönetiminden memnun olmadıklarını unutmamak gerekir. Yine bölgedeki Cüzâm kabilesi ve kabile kollarıyla anlaşmalar yapılmıştır. Ayrıca bölgedeki kabilelerden bazılarının İslâm ordusuna rehbelik ettiği kaydedilmiştir.

Hiz. Peygamber (s.a.v) Yemenli Sâsânî valisi Bâzân'ı Müslüman olduktan sonra tekrar aynı bölgeye vali yapmıştı. Bâzân'ın vefatından sonra torunu Pirûz göreve devam etti. Hiz. Ebû Bekir (r.a) döneminde Yemen'deki mürtedlerden Âmr b. Madikerb Pirûz tarafından yakalanıp Hiz. Ebû Bekir'e gönderildiğinde kendisine niçin mürted olduğu sorulduğunda “ *Beni Zübeyr'in beyliği bendeydi. Efendin bana beyliği vermedi. Ondan sonra sen de vermedin, bu yüzden mürted oldum.* ” dediğinde Hiz. Ebû Bekir beyliğini ona tekrar vermiş o da Müslüman olmuştur.²⁹⁸

Hiz. Ebû Bekir'in halifeliği boyunca Hâşimoğulları Medine'de sessiz ve saygın bir hayat yaşamışlardır. Ümeyyeoğulları ise Ridde hareketlerini söndüren ve Irak ile Suriye'deki cephelerde savaşların komutanlığını yapıyorlardı.²⁹⁹

1.3. Hiz. Ömer'in Halife Seçilmesi İle Tekrar Kureys Hâkimiyeti

Hazreti Ebû Bekir halifeliği Hazreti Ömer'e³⁰⁰ vasiyet ettikten sonra aynı yıl vefat etti.³⁰¹ Böylece Ensar da yönetimden tamamen kopmuş oluyordu. Hiz. Ömer'in kabilesi olan Âdîy kabilesi Benî Ümeyye ya da Benî Mahzûm gibi güçlü bir kabile değildi. Bu durum kabilevi ihtirasları engelliyordu. Hiz. Ömer muhacirlerin yaş

²⁹⁵ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 147.

²⁹⁶ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 204.

²⁹⁷ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 156.

²⁹⁸ Ahmet Altungök, Taner Yıldırım, *a.g.e.*, s. 91.

²⁹⁹ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 186.

³⁰⁰ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 206.

³⁰¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 47.

bakımından en büyükleri değildi. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halife seçilmeleri Hz. Peygamber'e yakın olmaları ve dindeki konumlarıyla yakından ilgilidir.³⁰²

Hz. Ömer, selefi olan Hz. Ebû Bekir tarafından yazılan bir vasiyetle Müslümanların başına getirilmiş olmasına rağmen veliahtlık sisteminin bir parçası olarak değerlendirilmemiştir. Zira veliahtlık sisteminde yönetici, yerine yakın akrabalarından birisini, çoğunlukla da oğlunu veliaht tayin etmektedir.³⁰³

Hz. Ömer döneminde devletin yapısı iyice oturdu ve Kureyş yönetiminde egemen kabile konumuna geldi. Bununla beraber Hz. Ömer kişisel olarak Kureyş'e özel bir imtiyaz tanımadı.³⁰⁴

Hz. Ömer iç siyasette kabileler arasında eşitlik ilkesini korumaya büyük önem verdi. Vefat ettiğinde büyük eyaletlerdeki valileri Kûfe'de Sakîf (Kays) kabilesindendi. Muğîre b. Şu'be, Basra'da Eşar (Yemen) kabilesinden; Ebû Mûsa el-Eş'ârî,³⁰⁵ Mısır'da Sehm (Kureyş) kabilesinden Amr b. el-Âs, Şam'da Benî Ümeyye (Kureyş) kabilesinden Muâviye b. Ebû Süfyân idi.³⁰⁶

Hz. Ömer'in iskân politikası özellikle ordugâh şehirlerde yeni bir kabile yapısının ortaya çıkmasını sağladı. Fey'den hisse alacaklar ve divan teşkilinde asıl dayanak kabileydi. Araplarda düzenli ordu birlikleri bulunmadığı İslam ordusunun da kabile birlikleri halinde örgütlendi. Buna bağlı olarak kurulacak olan ordugâh şehirlerinin kabile sistemi esasına göre düzenlenmesi gerekiyordu. Yeni kurulan şehirlerde kabileler yeni güç dengeleri oluşturdular. Bu durumda dar kapsamlı kabile asabiyeti yerini soy asabiyetine bıraktı. Hemdân, Mezhic, Kinâne, Cüzâm asabiyeti yerine Nizâr, Mudar, Rebîa, Adnân ve Kâhtân asabiyeti söz konusu oldu.

Sâsânîler ile yapılan Kasidiyye savaşında olduğu gibi Bizans ile Yermük savaşında da kabilelerin etkindi.³⁰⁷ Kelb, Salih, Tenûh, Lahm, Cüzâm, Gâssân, Behrâ ve Belî gibi birçok Arap kabilesinin yanı sıra Ermeni ve Rumlar'dan da çok sayıda asker toplandı.³⁰⁸ Kasidiyye savaşına katılanların büyük çoğunluğu Becile kabisiydi. Hz. Ömer bu kabileyeye Esvâd dinilen bölgenin topraklarının dörtte birini

³⁰² Ahmet Güzel, *a.g.e.*, s. 459.

³⁰³ Adnan Demircan, 'İslâm Tarihinde Raşid Halifelerin Yeri ve Önemi', s. 45.

³⁰⁴ Bkz. M. Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşiliği*.

³⁰⁵ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 166.

³⁰⁶ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 64.

³⁰⁷ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 160.

³⁰⁸ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 192.

onlara vermeye söz vermişti.³⁰⁹ Müslümanlar Bizans ile savaşırken Gâssânîler Bizans'ın sadık bir müttefikiydi.³¹⁰

Hâlid b. Velîd Sâsânîlere karşı savaşırken Benî Tâğlip, Benî Nemr ve Benî Eyâd gibi kabileler Sâsânîlere yardım etmişlerdi. Hz. Ömer Mesleme'ye yardım etmeleri için kabilelere Hz. Peygamber'in "*Kisrâ ve Bizans'ın sarayları sizin olacak.*" Hadisini müjdeleyerek yardım istemiştir. Bu çağrıya Benî Sakîf ve Benî Becile kabileleri olumlu cevap vermiştir. Irak topraklarının fethinde bu kabilelerin rolü önemlidir. Hz. Ömer'in birçok kez bu şekilde kabileleri teşvik ettiği konuşmalar yaptığı görülür.³¹¹

Rebîa kabilesi İslâm öncesi dönemde Sâsânîlerin yoğun baskısı altında bulunuyordu. Bunlar Lahmîlerle çekiştikleri için Sâsânîler tarafından dışlanmaktaydılar.³¹² Diyarbakır, Mardin, Meyyâfârilân, Hasankeyf gibi şehirleri kapsayan bölgeye yalan yerlerde Bekr kabilesi yaşadıkları için bura Diyâr-ı Bekr deniliyordu.³¹³

İslâm fetihlerinin başladığı dönemde Cezîre'nin büyük bir kısmı Bizans'ın denetimindeydi. Cezîre cephesi 18/639 yılında Hz. Ömer döneminde açılmıştır. Herakleios'un Cezîre üzerinden Şam bölgesindeki kabilelere yardım gönderdiği söylenir.³¹⁴

Hz. Ömer, divan teşkilatında Müslümanların atıyyelerini farklı miktarlarda tespit etmiş ve hak sahiplerinin isimlerini kabile esasına göre, Kureyş kabilesinin Hz. Peygamber'in mensup olduğu Benî Hâşim kolundan başlayarak divan defterlerine kaydettirmiştir.³¹⁵ Hz. Ömer'in Medine'de tanzim ettirdiği divan defterlerinin yazılma vazifesi, Arap neseblerini iyi bilen kişilere verilmiştir. Diğer kabilelerin de bu kabileye nesep bakımından yakınlıklarına göre sıralanmasını istemiştir. Halifenin kabilesi buna itiraz edip halife olarak kendi kabilesi Benî Adiyy'den başlanmalarını teklif ettiklerinde Hz. Ömer onlara: "*Biz dünyada fazilet olarak ne kazandıysak ve amellerimizden dolayı sevap bekliyorsak, bu ancak Muhammed (s.a.s.) sayesinde, o bizim şerefimizdir; kabilesi de Arab'ın en şereflişidir.*" şeklinde cevap vermiştir.³¹⁶

³⁰⁹ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 354.

³¹⁰ İsrail Balcı, *a.g.e.*, s.185.

³¹¹ Ahmet Altungök, Taner Yıldırım, *a.g.e.*, s. 108 v.d

³¹² Ahmet Altungök, Taner Yıldırım, *a.g.e.*, s. 147.

³¹³ İsrail Balcı, "Cezire Bölgesinin Fethi", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, II, 2018, s. 197.

³¹⁴ İsrail Balcı, "Cezire Bölgesinin Fethi", s. 202.

³¹⁵ Mustafa Fayda, *a.g.e.*, s. 452.

³¹⁶ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 656, Mustafa Fayda, *a.g.e.*, s. 454.

Hız. Ömer ve Hız. Ebû Bekir dönemindeki atamaları incelediğimizde kabilevi etkenlerden uzak liyakate dayalı olduğu görölr. Ammâr b. Yâsir³¹⁷ bu dönemde Kûfe valiliğine getirilmiştir. Ammâr'ın anne ve babası köleydi ve İslâm'ın ilk şehitleriydi.³¹⁸ Aynı şekilde Bahreyn'e Kudame bin Maz'ûn'un şarap içmesinden dolayı Ebû Hureyre'yi vali tayin etmiştir. Sonrasında onu da azledip mallarının yarısına el koyduktan sonra yerine Osman bin Ebi'l-Âsî'yi tayin etmiştir.³¹⁹

1.3.1. Kabile İskânının Önemi

Kâdisiyye Savaşı'nda farklı kabile boyları bir araya getirilerek yeni takımlar oluşturulmak suretiyle, ordudaki onlu (a'şâr) gruplar oluşturdu. Bu sistem geçen zaman içinde bazı sıkıntılara yol açtı. Zamanla a'şârlardan bazılarının diğetine tercih edildiği göröldü. Onlu sistem, kabilelerin nesep birliğini esas alan bir sistem değildi. Oysa askerlerin, divandaki yerleri ve orduya katılımında nesep bağları yani, ait oldukları kabile esas alınıyordu.³²⁰

Hız. Ömer'e mektupla durumlar bildirdi. Bunun üzerine “esbâ” yani yedili sistemle birbirine nesep bağıyla bağı olan kabile topluluklarının aynı mahallelerde toplanması sistemi uygulanmıştır. Dolayısıyla bu sistemle, yedi ana yola ayrılan şehirde, asker toplanması, cihada çıkışı; reisleri vasıtasıyla divâna kaydolmaları ve atıyyenin dağılma işi kolaylaştı.³²¹

Yedili sistemde, yerleşim yerlerinin belirli bölgelerinde Kuzey Araplarının belirli bölgelerin de Yemen kökenli kabilelerin yoğunlaştığı söylenebilir. Böylelikle Hız. Ömer devrinden itibaren Arap kabileleri, küçük kabile birimlerinin yerine geçen büyük kabile kütleleri oluşturmaya başladılar.³²²

Hız. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye Basra şehrini iskânı için her kabileye bir mahalle iskân edilmesini emretti. Aynı emrleri Kûfe Valisi Sa'd b. Ebî Vakkâs'a ve Mısır Valisi Amr b. el-Âs'a da gönderdiği rivayet edilmiştir.³²³ Basra'da nüfus itibarıyla en büyük kabile Mudarî kökenli Bekr b. Vâil kabilesi olup, en meşhurları olarak, Şeybân, Rukkâş, Sedûs, Yeşkûr, Anze, Yeymullât, Sa'lebe, Teym b. Şeyban,

³¹⁷ Ahmet Altungök, Taner Yıldırım, *a.g.e.*, s. 143.

³¹⁸ M. Said Hatiboğlu, *a.g.e.*, s. 57.

³¹⁹ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 119.

³²⁰ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 204.

³²¹ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 655; Tahsin Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 560.

³²² Mustafa Fayda, *a.g.e.*, s. 461.

³²³ Mehmet Bahaüddin Varol, “Râşit Halifeler Dönemi Kültürel Faaliyetler”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, II, İstanbul, 2018 s. 502.

Zühl b. Şeybân'ı zikredebiliriz. Bekr kabilesinin müttefiki olan el-Lehâzim de aynı mahalleye yerleştirildi. Arap kabilelerinin belirlenen yerlere yerleştirilmesinin bir sebebi de çeşitli kabilelerden oluşan savaşçıların dağınık şekilde yaşamasını engellemekti. Küçük kabileler de ana kabilenin ismi altında toplanıyordu.³²⁴

Kûfe³²⁵ şehri kurulurken hangi kabilenin nereye yerleşeceği konusunda Sâd b. Ebî Vakkâs kura yöntemine başvurdu. Doğu tarafı Yemenlilerin batı tarafı ise Nizârîlerin oldu.³²⁶

İslâm'dan önce Irak bölgesine gelip yerleşen Temîm, Bekr b. Vâil³²⁷ ve Esed gibi kabilelerin ilk iki halife döneminde başarılı fetihlerde önemli rol üstlenmiştir. İleride Irak'ın iki önemli merkezi olan Basra ve Kûfe'de Hâricî ve Şîî ayaklanmalarına zaman zaman asabiyetten kaynaklanan kabileler arası çatışmalar çıkacaktır. Bunun sebebi Basra ve Kûfe bölgelerinin Arap kabilelerinden Rebî'a ve Mudâr'ın yurtlarına yakın mevkisiydi.³²⁸

Basra'daki kabile yoğunluğu diğerine göre daha fazlaydı. Bunun sebebi Basra'ya Mudâr, Rebîa ve Ezd kabilelerinin herbirinden eşit miktarda insanın göç etmiş olmasıdır. Dolayısıyla şehre hâkim olmak için bu kabileler arasında sık sık çatışma meydana gelmiştir. Kûfeliler de farklı kökenden kabile mensuplarını aralarında barındırmalarına rağmen, Emevî iktidarına muhalefetleri onları birlik içinde tutarak kendi içlerinde daha az sayıda çekişme yaşamışlardır.³²⁹

Hiz. Ömer zamanında Kuzey Afrika'ya ilk defa gönderilen Amr b. el-Âs,³³⁰ Arîş'e varmadan önce, Cebel-i Halâl denilen bölgeye geldiğinde, burada yaşayan Râşide ve Lahm gibi bazı Arap kabilelerinden ordusuna katılmalar olmuştur. Ancak Amr b. Âs Hiz. Ömer'den izin alamadığı için bölgenin batısına fazla ilerleyememiştir.³³¹ Bölgedeki Kıptîlerin Müslümanlara yardım ettiği hakkında bilgiler de mevcuttur.³³² Ayrıca bölgede yaşayan Kıptîler hakkında Hiz. Peygamber'in "Mısır'ı fethederseniz onlara iyi davranın." Dediği biliniyor.³³³

³²⁴ Tahsin Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 554.

³²⁵ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 170.

³²⁶ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 395.

³²⁷ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 174.

³²⁸ Tahsin Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 547.

³²⁹ Faruk İdrîzî Haxhiu, *a.g.e.*, s. 56 vd.

³³⁰ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 176.

³³¹ Aydın Çelik, *Fâtîmîler Devleti Siyasi Tarihi*, Ankara, 2018, s. 10.

³³² Nadir Özkuyumcu, "Mısır ve Kuzey Afrika Fetihleri", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, II, 2018, s. 213.

³³³ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 314.

Kuzey Afrika'da bölgenin taksiminde kabileler arasında memnuniyetsizliğe ve çatışmaya sebebiyet vermemek gerekiyordu. Amr b. el-Âs'ın, arazinin taksiminde, kabileler arasında hakemlik yapmak üzere seçkin ve güvenilir şahıslardan oluşan bir ekipten yararlandı. Amr ordusunda da kabileye dayalı düzenlemelere gitmişti. Sancağı altında fethe katılan bazı askerler, başka bir kabilenin sancağı altında savaşmayı içlerine sindiremediler. Bunun üzerine, Amr b. el-Âs, bu kabilelere mensup olanları bir araya toplayarak, onlara özel bir sancak ikame etti ve onları bu sancağa bağladı.³³⁴

Müslümanlar h. 21 yılında Fustâd şehrini inşa ettikleri süreçte, bazı kabileler kendi kabilelerinin yanında yer almak istiyorlardı. Bunlar diğer bölgelere göre kozmopolit bir yapıya sahipti. Bölgelerinde mevâlî toplulukları da yerleşmişti. Hristiyan Kıptî unsuru bu bölgede hala mevcuttu. Amr b. el-Âs'tan da kendilerinin tek bir kabile olduğu gibi yerleştirilmelerini istediler. Amr b. el-Âs'da onların bu isteklerine uygun hareket ederek onları birleştirmiştir.³³⁵

Hiz. Peygamber'in anlaşma yapmış olduğu Necaranlılar Hiz. Ömer zamanında çoğalmış ve güçlenmişlerdi. Bu kimseler tefecilikle uğraşıyordu ve Hristiyandı. Hiz. Ömer bu kabilenin İslâm'a zararlı olacaklarını düşündüğü için onları bulubduğu yerden çıkarmıştır. Böylece bazıları Şam'a bazıları Kufe yakınlarına gitmek üzere dağılmışlardır.³³⁶

Sosyal hayatta da kabilecilik halen etkindi. Kûfe'de toplantılar yapılır, bu toplantılarda şiirler okunurdu. Bu toplantıları kabile mensuplarının veya aynı blok içerisinde yer alan müttetik kabile sakinlerinin bir araya gelerek icra ettikleri toplantılar olarak değerlendirmek de mümkündür.³³⁷

1.3.2. Hiz. Ömer ve Şûra

Hiz. Ömer'in vefatından önce halife seçimi için vasiyet ettiği Şura üyeleri³³⁸ kabilelerin reisleri konumundaydı. Hiz. Osman ve Hiz. Ali'yi vasiyet etmemesinin nedeni Hâşim ve Ümeyyeoğulları arasındaki rekabeti körüklemek istememesi olabilir.³³⁹ Hiz. Ömer ölüm döşegindeyken, Hiz. Peygamber övdüğü için birkaç sahabeyi hayatta

³³⁴ Tahsin Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 582.

³³⁵ Tahsin Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 589.

³³⁶ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 94.

³³⁷ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Emevîlerde Eğitim-Öğretim", s. 404.

³³⁸ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 207.

³³⁹ Hasan Barlak, *a.g.e.*, s. 26.

olsalardı yerine bırakacağını söylemişti. Oğlunu yerine bırakması teklifini reddetti.³⁴⁰ Yine yaralıyken yanına giren bir grup Hz. Ömer'den Hz. Osman'ı, onların ardından gelen diğer bir grup da Hz. Ali'yi halife tayin etmesini istediler. Ancak o bu teklifleri de reddetti. Daha sonra o, halifelik seçimini cennetle müjdelendiği rivayet edilen on kişiden hayatta kalan Ali b. Ebî Tâlip, Osman b. Affân, Abdurrahman b. Avf, Sâd b. Ebî Vakkâs, Zübeyr b. Avvâm ve Talha b. Ubeydullah'tan oluşan altı kişilik bir şûraya bıraktığını açıkladı.³⁴¹ Bu altı kişinin hepsi kabilelerinin reisleri konumundaydılar. Hz. Ömer hasta yatağında ümmete imamlık yapması için Suheyb b. Sinân'ı tayin etti. Bu şahıs Bizans asıllı bir köledir.³⁴²

Şûra üyelerinin hepsinin Kureyşliydi ve aralarında akrabalık bağı vardı. Büyük sahabeden olmalarına rağmen güçlü kabilelere mensup olmayan herhangi bir aday şûrada yer almamıştır. Ümeyyeoğullarından olan Osman b. Affân ile Hâşimoğullarından olan Ali b. Ebî Tâlip şûranın iki önemli ismidir. Hz. Ömer, Hz. Osman'ın akrabalarına karşı meylinden; Hz. Ali'nin ise Halifelığe karşı hırsından çekindiğini söylemişti. Abdurrahman bin Avf da Hz. Osman ve Ali' den halifelik için söz alırken Hâşimiler ve Ümeyyeoğullarını insanların sırtında taşımaları sözünü istiyordu.³⁴³ Onların gücü muhtemelen kabilelerinin nüfuzundan ve İslâm'daki konumlarından kaynaklanıyordu.³⁴⁴ Her ne şekilde olursa olsun kaynaklarda Şûra'nın Hâşimiler ile Ümeyyeoğulları arasında sert bir şekilde geçtiğini söyler.³⁴⁵

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde Hz. Peygamber'in Emevîlere uyguladığı politika takip edilmişti. O politika ise, Emevîlerin tecrübesi göz önünde bulundurularak bir takım görevlere getirilmeleri, ancak kontrolü elden bırakmama politikasıdır. Hz. Ebû Bekir döneminde Emevîler, ordu kumandanlığı ve valilik gibi bazı görevlere getirilmişlerdir.³⁴⁶ Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde Hâşimoğullarının yönetimden uzak tutulması, doğrudan Ümeyyeoğullarının işine yaramıştır. Mekke'nin fethiyle beraber Araplar nezdinde kaybettikleri itibarlarını böylece daha sonraki yöneticilik ve fetih hareketlerinde gösterdikleri başarılarıyla kurtarmış oldular. Şûra olayı gelindiğinde kabile açısından kendi adayları olan Osman

³⁴⁰ Adnan Demircan, “İslâm Tarihinde Raşid Halifelerin Yeri ve Önemi”, s. 45.

³⁴¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 52.

³⁴² M. Said Hatiboğlu, *a.g.e.*, s. 25.

³⁴³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 53.

³⁴⁴ Hasan Barlak, *a.g.e.*, s. 36.

³⁴⁵ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 190.

³⁴⁶ Ali Aksu, *Emevîler Devletinin Temel Özellikleri*, s. 547.

b. Affân'ın seçilmesiyle arzu ettikleri noktaya gelmiş oldular. Câbirî, o güne kadar yaşananlara atfen Ümeyyeoğullarının zaten başından beri devletin sahipleri olduklarını ifade etmektedir. Hadise azınlık çoğunluk ölçütüne göre incelendiğinde Ümeyyeoğullarının, genel olarak da Abdüşemsoğullarının, amcaoğulları Hâşimoğullarından daha kalabalık olduğu görülür. Dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta da Ümeyyeoğullarının, Mahzûmoğullarının müttefiki olmasıdır. Bu Hâşimoğulları için aleyhte bir durumdu. Başlarına yeni bir Ömer istemiyorlardı. Kuteybe'ye göre Hz. Osman'ın seçilmesinin nedeni Hz. Ömer'in Kureyş'e göz açtırmamasıydı.³⁴⁷ Hz. Osman zamanında sıkça kullanılan cümle “ Ömer Kureyş'e karşı sertti.” Sözüdür.³⁴⁸

1.4. Hz. Osman Dönemi ve Ümeyyeoğulları

Hulefâ-yi Râşidîn döneminin üçüncü halifesi olan Hz. Osman'ın hilafet dönemi (24-35/644-656), ilk dönem İslâm Tarihi'nin en önemli devirlerinden birisini oluşturmaktadır.³⁴⁹ Bu dönem Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde başlayan fetih hareketleri devam etti. Son yıllarda ise fetih hareketleri duraklayarak yerini dinî, siyasî, sosyal ve ekonomik değişimlere bıraktı. İç ve dış faktörlerin olumsuz etkileri sonucu büyük bir isyan patlak verdi. Dönemin en önemli olayı ise halifenin katledilmesidir.³⁵⁰

Hz. Osman, Ümeyyeoğullarından olmasına rağmen ilk Müslümanlar arasında yer almasıyla önemli bir mevkiye sahiptir.³⁵¹ Peygamber Hâşimîlerden çıktığı için Emevîlerin geneli Hz. Peygamberi körü körüne yalanlamışlar, kabilecilik duygusuyla İslâm'a karşı direnmişlerdi. Hz. Osman etrafındaki Ümeyyelilerin oluşturduğu inat ve asabiye çemberini kırmayı başarmıştır.³⁵²

Hâşimoğulları, başta Hz. Ali olmak üzere ilk iki halifeye karşı sürdürdükleri yumuşak tutumla halifenin ilk altı yılında Hz. Osman'nın yanında yer aldılar. Ancak Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci altı yılında takip ettiği siyâset, valiliklere akrabalarını

³⁴⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 56.

³⁴⁸ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 81.

³⁴⁹ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 208.

³⁵⁰ İsmail Hakkı Atçeken, “Râşit Halifeler Döneminde İç Karışıklıklar”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, II, 2018, s. 261.

³⁵¹ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 76.

³⁵² Adnan Demircan, *a.g.e.*, s. 67.

tain etmesi, onlara aşırı düşkünlüğü ve ortaya çıkan huzursuzluklar, Hz. Ali'nin halifeye ve Benî Ümeyye'ye karşı tavır takınmasına yol açtı.³⁵³

Hz. Osman'ın anneanesi Hâşimoğullarına mensuptu.³⁵⁴ Aynı zamanda O, Hz. Peygamber'in iki kızıyla evlenmişti ve Hz. Ali'nin bacanağı idi. Hâşimoğullarıyla uzun yıllar süren bir beraberliği vardı. Bütün bu sebeplerden dolayı halifenin, bizzat kendisinin genelde Hâşimoğullarına iyi davrandığını söyleyebiliriz. Ancak Benî Ümeyye'nin diğer kolları, başta Hz. Ali olmak üzere Hâşimoğullarına sıcak gözle bakmıyorlardı.³⁵⁵ Bu ortamda Ümeyyeoğulları ise en baştan beri hâkimiyet kurma isteği içindeydiler.³⁵⁶

Hz. Osman'ın kâtibi Mervân'ın, Hz. Peygamber tarafından sürgün edilen babası Hakem'in Hz. Osman tarafından Medine'ye getirilmesine Hz. Ali karşı çıkmıştı. Velîd b. Ukbe ile Saîd b. Âs da babaları Bedir'de Hz. Ali tarafından öldürülmüştü. Ümeyyeli valilerin hatalarının Hz. Osman'a, Hz. Ali tarafından iletilmesi gittikçe aralarını açıyordu. Emevîlerin makamları işgalide gittikçe tepki topluyordu.³⁵⁷

1.4.1. Kabilelerin İç Karışıklıklara Etkisi

Kabile asabiyeti, Ümeyyeoğulları-Hâşimoğulları rakabeti, Kureyşli olan ve Kureyşli olmayanlar arasındaki rekabet³⁵⁸, Evs ve Hazrec kabilesi arasındaki çekişmeler sosyal hayatı olumsuz etkiliyordu. Sosyal değişimle ortaya çıkan uyumsuzluklar, civar merkezlerdeki bazı vali ve komutanların şikâyet edilmelerini, bunun sonucunda da sık sık vali değişikliklerini gündeme getiriyordu. Daha sonra Kûfe, Basra, Mısır gibi çeşitli şehirler ve eyaletler arasında pay kapma mücadelesi görülmeye başladı.³⁵⁹ Hz. Ömer devrinde kurulan yeni şehirler bir bakıma Hz. Osman döneminde ortaya çıkan muhalefetlerin merkezleri haline dönüşmüştür. Bu şehirler ve kabileleri de artık ön plana çıkmak istiyordu. Şehirlerin merkez başkent olan Medine'ye isyanı bu şekilde başlamıştır.³⁶⁰

Hz. Osman döneminde ortaya çıkan karışıklıkların en önemli nedenlerinden birisi Hz. Osman'ın Ümeyyeoğulları kabilesini devlet kademesi içinde önemli yerlere

³⁵³ İbrahim Sarıçam, *a.g.e.*, s. 236.

³⁵⁴ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 195.

³⁵⁵ M. Said Hatiboğlu, *a.g.e.*, s. 65.

³⁵⁶ Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", Sivas, 1999, s. 1-14.

³⁵⁷ Murat Sarıçık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, İstanbul, 2010, s. 322.

³⁵⁸ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 206.

³⁵⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 63.

³⁶⁰ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 267.

getirmesidir.³⁶¹ Hz. Osman Mısır'a sütkardeşi Abdullah bin Sa'd, Kûfe'ye anne bir kardeşi Velîd bin Ukbe'yi, Basra'ya dayısının oğlu Abdulla bin Amiri devlet kâtipliğine ise amcasının oğlu Mervan bin Hakem'i getirmiştir. Bu tayinler Ensar ve Muhacir arasında da hoş karşılanmamıştır. Çünkü çoğu kılıç zoruyla Müslüman olmuş hatta bazıları ayetle münafık damgası yemişti. Ayrıca atamaların yönlendirmesinde Ebû Süfyân gibi Ümeyyeoğullarının olduğu idda edilir.³⁶²

“Ümeyyeoğulları Hz. Osman'dan aldıkları cesaretle ümmete ait olan toprakları, Kureyş'in bahçesi olarak görüyorlardı.”³⁶³ Ayrıca Ümeyyeoğullarının iyice zenginleşerek lüks hayat yaşamaları diğer insanların ve kabilelerin dikkatini çekiyordu. Akrabaları konusunda kendisini uyarılara Hz. Ömer'in akrabalarına yüz vermediğini kendisinin bunu Allah için yaptığını söylüyordu.³⁶⁴

Halife Osman'ın akrabalarına fazlaca önem vermesi³⁶⁵ ve bunu sonuçta da kendi kabilesine yansıtması, Mevâlî tarafındanda huzursuzluğa sebep olmuştur. Osman döneminde meydana gelen olaylarda ve halifenin öldürülmesinde Mevâlînin rolünün olduğunu söyleyebiliriz.³⁶⁶

Bu durumun diğer kabilelerin tepkisini çekmesi kaçınılmazdı. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer kendi kabileleri ve akrabalarını devlet kademesinde görevlere tayin etmemişlerdi.³⁶⁷ Hz. Ömer devrinden Şam valiliğini devam ettiren Muâviye b. Ebî Süfyân'ın ise yetki alanı genişletmiştir. Muaviye Hz. Ömer tarafından atanan valilerden Hz. Osman'ın görevde bıraktığı tek valiydi.³⁶⁸

Hz. Osman'ın eleştirildiği bir diğer husus ise Ebû Zer'in sürgün edilmesi idi. Ebû Zer'in eleştirilerinin hedefinde Ümeyyeoğulları vardı. Ebû Zer'in bu eleştirilerinden dolayı bir süre sürgün yaşayıp vefat etmesi, Hazreti Osman aleyhindeki eleştirileri iyice körüklemiş ve kendisine karşı olanların düşmanlığını arttırmıştır.³⁶⁹

Hz. Osman döneminin kargaşasında sosyolojik yapının büyük payı vardır. Hz. Ömer'in, Kureyş'in ileri gelenleri hakkında belli bir politikası vardı. Onları Medine'de tutuyordu. Bu uygulama iç karışıklığın önüne geçilmesi için oldukça etkili bir durumdu.

³⁶¹ Ali Delice, “Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, s. 1-14.

³⁶² İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyân*, s. 75.

³⁶³ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 207.

³⁶⁴ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyân*, s. 78.

³⁶⁵ İbrahim Sarıçam, *a.g.e.*, s. 237.

³⁶⁶ Ali Delice, “Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, s. 1-14.

³⁶⁷ El-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 318.

³⁶⁸ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 265.

³⁶⁹ Corci Zeydan, *a.g.e.*, s. 350.

Hız. Osman devrinde bu durumun dışına çıkıldı. Her yeni evre ve kabile için ölçü, tanıdığı sahabi olmaya başladı. Basralılar Talha'yı, Kûfeliler Zübeyr'i tutacak, Mısırlılar da Hız. Ali'nin halife seçilmesini istemeye başlıyordu.³⁷⁰

Bu dönemde sahabiler yaşlanıyor, yerlerini yeni kuşaklara bırakıyordu.³⁷¹ Bizzat Hız. Peygamber'den beslenemeyen bu yeni kuşakla, sahabenin hayata bakışlarındaki farklılık bir takım çatışmalara sebebiyet verdi.³⁷² İsyancıların artmasının bir diğer nedeni ise tabii olarak ekonomikti. Medine'de kendilerinden daha fazla atıyye alan bir sınıf vardı. Kabileler arasında sadece ganimet elde etmek düşüncesiyle fetihlere katılanlar için devlet gelirlerinde yaşanan dřř³⁷³ sıkıntılara neden olmuştur.³⁷⁴

Hız. Osman devlet başkanı olduğu zaman Kûfe, Taif, Bahreyn, Umman ve İsfahan'ın mlk amirleri Sakif kabilesindendi. Bu kimseler Hız. Ömer zamanında tayin edilmişlerdi. Muâviye'nin iktidarı döneminde de Ümeyyeoğullarına oldukça yardımcı olan Sakifliler Medine şehri Hız. Osman'a biat ettikten sonra hemen ardından Hız. Osman'a biat ettiler. Halifeyi sevinçle karşılamalarının sebebi Hız. Osman'ı kendilerinden biri olarak grmeleriydi. Hız. Osman'ın Taif'te gayrimenkulleri ve ticari ortaklıkları vardı. Irak'taki verimli iktı arazileri ve onlardan bol kazançları vardı. Sakif kabilesi ileri gelenlerinden Muğire b. şu'be'nin, halife seçiminden sonra Abdurrahman b. Avf'a gelerek "Osman'a biat etmekle isabet ettin." demiştir. Aynı şahısın Hız. Osman'a da "Abdurrahman senden başkasına biat etseydi razı olmazdık." dediği rivayet olunur.³⁷⁵ Sakif kabilesi, Hız. Osman döneminde kendilerine verilen maaştan oldukça memnun kalmıştır. Zira kendileri Hız. Ömer'in verdiği maaştan hiç de memnun değillerdi.³⁷⁶

Hız. Osman zamanında Muâviye Suriye valisi iken Ermenistan'ın fethi sırasında Suriyeli ve Iraklı kabileler ganimet nedeniyle anlaşmazlığa düşmüştür. Hız. Osman Iraklı kabilelere de ganimet verip, Suriyelileri şam'a döndürerek gerginliği bitirdi. Bu çekişmenin ilerideki olaylarda etkisinin olması muhtemeldir. Hız. Osman aynı zamanda Muâviye'den Arapların köylerden ve şehirlerden uzak tutulmasını istemiştir. Bunun

³⁷⁰ İsmail Hakkı Atçeken, a.g.e., s. 266.

³⁷¹ Halife b. Hayyât, a.g.e., s. 221.

³⁷² Ahmet Güzel, a.g.e., s. 460.

³⁷³ Adnan Demircan, "İslâm Tarihinde Raşid Halifelerin Yeri ve önemi", s. 46.

³⁷⁴ İsmail Hakkı Atçeken, a.g.e., s. 268.

³⁷⁵ İrfan Aycan, "Emevi İktidarının Devamında Sakif Kabilesinin Rolü", s. 123.

³⁷⁶ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Eb Süfyan*, s. 157.

nedeni Arap kabilelerinin asabiyetini ve savaşçı kişiliğinin kaybedilmek istenmemesi olabilir.³⁷⁷

Çatışmaların ilk kıvılcımı yine kabile dürtüsüyle Kûfe’de patlak verdi. 30/650-51 yılında vali Velîd b. Ukbe’nin bir cinayetin faillerine kısas uygulaması bazı kabilelerin düşmanlığına neden oldu.³⁷⁸ Velîd, mescitte sarhoş bir halde namaz kıldırıldığı ithamıyla halifeye şikâyet edildi. Neticede Velîd’in içki içtiğine iki kişi şahitlik etti ve hem had cezası uygulandı hem de Velîd valilikten azledildi. Onun yerine vali olarak atanan Saîd b. el-Âs da bir gün mescitte söylediği "*Irak toprakları, Kureyş'in bahçesidir.*" sözü nedeniyle burada bulunan kabileleri harekete geçirerek büyük tepki topladı.³⁷⁹

Sahabeden Ammâr bin Yâsir, Hz. Osman hakkındaki genel şikâyetleri kendisine bildirdiğinde Mervân bin Hakem bu kölenin öldürülmesini istedi. Ammâr bin Yâsir feci şekilde dövüldüğünde Muğireoğullarının zoruna gitmişti. Öldüğü takdirde Ümeyyeoğullarından da birinin öleceğini söylüyorlardı. Zira Ammâr onların kölesiydi.³⁸⁰ Abdullah bin Mes’ûd’un dövülmesi de akraba kabilelerin tepkisini çekmiştir. Huzeyl, Zühre, Gıfâr ve Mahzûnoğulları bu kabilelerdendi.³⁸¹

Daha önce oluşan İslâmî çizgi, Hz. Osman döneminde kabilevî anlayışa yaklaştı. Bu dönemden itibaren çok ciddî bir şekilde Güney ve Kuzey Arap kabilelerinin (Yemenî- Kaysî) çekiştikleri gözlenmektedir. Keza Kureyş kabilesinin iktidarı ele alması Kureyş iktidarına razı olmayan bir grubun vücuda gelmesine kaynaklık etti. Medine’ye karşı yürütülen isyan faaliyetlerinin liderleri; Kureyş’e ve Hz. Osman’ın siyasetine öfke duyan, Kûfe, Basra ve Mısır’daki isyancıların saflarında yer alan Yemenlilerden oluşuyordu.³⁸² Kûfe’de muhalefet eden grup Hac dönüşü Ebuzer’in cenazesini kaldıranlar tarafından başlatılmıştı.³⁸³

Muâviye bu karışıklıklar baş gösterdiğinde Şam’dan Medine’ye gelerek sahabeleri Osman’ı korumaları konusunda uyarmış Şam’daki askerlerin çokluğundan ve Hz. Ali’nin kabilesini tanımamasından bahsederek tehdit etmiştir.³⁸⁴ Hz. Osman şikâyetler karşısında bir mescitte kendisini savunurken halifenin kâtibi Mervân ayağa

³⁷⁷ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye bin Ebî Süfyan*, s. 69.

³⁷⁸ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 202.

³⁷⁹ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 207.

³⁸⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, s. 64.

³⁸¹ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye bin Ebî Süfyan*, s. 83.

³⁸² Ahmet Güzel, *a.g.e.*, s. 462.

³⁸³ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye bin Ebî Süfyan*, s. 83.

³⁸⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, s. 58.

kalkarak “isterseniz aramızda kılıç hakem olsun” demiştir. Hz. Osman onu susturdu.³⁸⁵ Halifeyi savunmak üzere Basra, Şam ve Mısır’dan asker gönderildiği söylentisinin yayılması üzerinene isyancılar evine girerek onu katlettiler.³⁸⁶

Rivayetlere göre ilk başta bu ordunun gönderilmesini geciktirdi. Sonrasında ise Medine dışında beklettiği bilinir. Hz. Osman’ın katlinden sonra Muâviye Ebû Tufeyl’le niçin Osman’a yardım etmediğini sorduğunda Ebû Tufeyl de aynı soruyu imalı bir şekilde ona sorabilmiştir. Neticede Hz. Osman’ın katli Ümeyyeoğullarının davasını haklı bir zemine oturtmalarını sağlamıştır.³⁸⁷

Hicretin 35. Yılında Umre perdesi altında Medine’ye gelenler genellikle Huzâ, Kinde Temîm ve Yemenlilerdi. Bu topluluklardan Mısır’dan gelenler de vardı ve bunlar da Yemen asıllıydı. Hz. Osman Kûfe’den gelenlere Hz. Ömer’in Rebâlılara hain demesine ve isteklerini yerine getirmemesine rağmen onların istediklerini yerine getirdiğini söylüyordu.³⁸⁸ Sonunda Hz. Osman’ı şehit ettiler.³⁸⁹ Hz. Osman’ın karısı Nâile, Muâviye’ye Hz. Osman’ın kanlı gömleğini gönderdi. Nâile Kelb kabilesindendi. Muâviye’nin karısının akrabasıydı ve özellikle valiler içinden Muâviye’ye yazmıştı. Ayrıca o gönderdiği mektupta sorumlu olarak Huzâ, Sâ’d Bin Bekir, Huzeyl, Müzeyne ve Cuheyli kabilelerinin sorumlu olduklarını söylemiştir.³⁹⁰

Tüm bu olaylar “İmam Kureyş’ten olur.” Hadisinin sahihliğinin tartışılmasına neden olmuştur. Zira çıkan karışıklıklar yine büyük çoğunlukla Kureyş arasındadır.³⁹¹ Hz. Osman’ı şehit edenler arasında olan Muhammed bin Ebû Bekr onun sakalından tutarak “Muaviye de sana yaramadı.” demiştir.³⁹² Hz. Osman evinde muhasara edildiği sırada Muâviye, Habîb’i Hz. Osman’a yardım için göndermişti ancak yolda Hz. Osman’ın şehit edildiği haberini alan Habîb geri dönmüştür.³⁹³ Hz. Osman’ı koruyanlar arasında Hz. Ali’nin oğlu Hasan da vardı. Ona ok isabet ettiğinde Muhammed bin Ebû Bekir Hşimilerin onun için ayaklanacaklarından endişe etmişti.³⁹⁴

Ensar Hz. Osman’ın cenaze namazının kılınmasını ve onun baki mezarlığına defnedilmesini engellemiştir. Bu durum Ensar’ın bilinçaltında Kureyş’e bir tepkisi

³⁸⁵ İbrahim Sarıçam, *a.g.e.*, s. 238.

³⁸⁶ Adnan Demircan, “Hz. Ali Dönemi İç Karışıklıkları”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, II, 2018 s. 47.

³⁸⁷ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 94.

³⁸⁸ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 212.

³⁸⁹ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 208, Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 208.

³⁹⁰ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 96.

³⁹¹ M. Said Hatiboğlu, *a.g.e.*, s. 75.

³⁹² Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 217.

³⁹³ el-Belâruzî, *Fütuhu’l-Büldân*, s. 292.

³⁹⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, s. 77.

olarak algılanabilir.³⁹⁵ Hz. Osman'ın katlinde önemli olan bir diğer husus da Ümeyyeoğullarının tavrıdır. Onlar Hz. Osman'ı korumak bi yana onu isyancılarla karşı karşıya getirmişlerdir. Bu hareketleri ile idarede Hz. Osman'dan daha kuvvetli bir temsilci aradıkları söylenebilir.³⁹⁶ Fitne hadiselerinde de Sakîf kabilesi halifenin yanında yer almıştır. Muhaliflere göre bir Sakîf ile bir Ümeyyeli arasında pek fark yoktu.³⁹⁷

Hz. Osman döneminin ikinci altı yıllık diliminde ülke içinde meydana gelen kargaşa ve ihtilaflar, ardından Hz. Osman'ın isyancılar tarafından öldürülmesi Orta Asya'daki fetihleri de etkilemiş hatta Toharistan Hanı (Yabgusu) bu durumdan istifade ederek fethedilen topraklarının büyük kısmını geri aldı. Aynı zamanda Horasan, Müslüman Araplardan arındırıldı. Bu arada Toharistan Hanı, daha önce kendisine sığınmış olan III. Yezdricer'din oğlu Fîruz'u Horasan hâkimi ya da İran Şahı ilan etti.³⁹⁸

1.5. Hâşimoğullarının Sahneye Çıkışı, Hz. Ali Dönemi ve Ümeyyeoğulları

Hz. Osman şehit edilince hilafet makamına seçim konusunda birçok karışıklıklar ortaya çıktı. Mısır halkı Hz. Ali'yi, Basra halkı sahabenin ileri gelenlerinden Talha'yı, Kûfe halkı sahabenin büyüklerinden Hz. Muhammed'in (s.a.v) halasının oğlu Zübeyir'i istiyorlardı. Bu şahısların hepsi de hilafet makamını arzu ediyorlardı.

Ümeyyeoğullarından olan Şam'daki Müslümanların çoğunluğu ise halifelğin Hazreti Osman'ın halefi olarak kendilerinden birine geçmesi gerektiğini söylüyorlardı. Hazreti Osman'ın, Şam'da bulunan akrabası Muâviye ilk başta Hz. Osman'ın katillerinin kanını talep ederek Hz. Ali'te biat etmiyordu.³⁹⁹

Hz. Osman öldürüldükten sonra asiler, Medinelilere yeni bir halife seçmeleri için baskı yapmaya başladılar. Asilerin Hz. Osman'ı öldürdükten sonra onun yerine halife seçilecek kişinin Medineliler tarafından belirlenmesini istemeleri önemlidir. Bu hak, diğer kabileler nezdinde meşruiyet elde etmek için önemlidir. Hz. Ali de Muâviye'ye karşı meşruiyetini savunurken Medineliler tarafında seçilmiş olduğuna vurgu yapmıştır. Halife seçilmesinde âsilerin baskı ve telkininin etkisi olmuştu. Halife

³⁹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 80.

³⁹⁶ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 93.

³⁹⁷ İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", s. 124.

³⁹⁸ İrfan Aycan, "Emevîler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri" *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara 2002), c. IV, s. 317-323.

³⁹⁹ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

olduktan sonra onları çevresinden uzaklaştırmadı.⁴⁰⁰ Hz. Ali, Irak bölgesinde kendini destekleyen kabilelerin yoğunlukta olduğunu fark ettiği için devlet merkezini buraya taşıdı.⁴⁰¹

Medine Hz. Muhammed'in (s.a.v) kendi yanlarına göç ettiği zamandan beri peygamberin ailesine karşı gösterilmesini alışkanlık haline getirdikleri destek ve yardıma uygun olarak halifeliği Hz. Ali'ye uygun görüyorlardı. Hz. Ali'ye Rabîa kabileleri, Yemen halkı ve Medine halkı destek veriyordu.⁴⁰² Şu durumda Hazreti Ali'ye yandaş olanlar sayıca diğerlerinden daha fazlaydılar.⁴⁰³ Ensar ve Muacirden de Hz. Ali'ye biat etmeyenler de vardı.⁴⁰⁴

Hz. Osman muhasaracılar tarafından katledildikten sonra hilafet makamına getirilen Hz. Ali, o günkü mevcut sosyo-politik yapı yüzünden bütün müslümanları temsilen eden bir halife konumu kazanamadı. Onu Suriye valisi Muâviye b. Ebi Süfyân ve Cemel ashabı gibi kesimler yanında, Basra ve Kûfe Sakîflileri de tanımadı.⁴⁰⁵

Hz. Ali'yi destekleyen kendi kabilesi Hâşimoğulları üzerinde de durmak gerekir. Onlar, hilafetin kendi hakları olduğunu düşünüyorlardı. Hz. Ali halife olduğunda onun arkasında durdular. Ancak onların kabile içindeki ilişkileri Ümeyyeoğulları kadar güçlü değildi. Bundan dolayı ileriki dönemlerde karşılaşılan bazı problemler Hâşimoğulları arasındaki birliğin dağılmasına sebep olmuştur. Abdullah b. Abbas Hz. Ali'nin Basra valisiyken⁴⁰⁶ bir tartışma üzerine beytûlmâldeki malları alarak Medine gitmiştir. Hz. Ali'nin kardeşi Akîl b. Ebî Tâlib'in, Hz. Ali'den ayrılarak Muâviye'ye katılmıştır.⁴⁰⁷ Bu şahsiyet önemli bir nesep âlimidir.⁴⁰⁸

Hz. Ali halife olduğunda Ümeyyeoğullarının muhalif bir tutum takındı. Akrabalık nedeniyle Hz. Osman'ın öldürülmesine karışanların destekledikleri halifeye karşı mesafeliydiler. Ümeyyeoğullarına göre Osman bir mazlum olarak öldürülmüştü.

Onun katillerinin cezalandırılması gerekirdi. Bununla birlikte bütün Ümeyyeoğullarının birlik içinde hareket ettiklerini söylemek mümkün değildir. Hz. Osman'ın hicretin 35. Yılında isyancılar tarafından şehit edilmesinden sonra

⁴⁰⁰ Adnan Demircan, "Hz. Ali Dönemi İç Karışıklıklar", s. 48.

⁴⁰¹ Fatih Erkoçoğlu "Abdullah bin Zübeyr Ayaklanması", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, III, İstanbul, s. 173.

⁴⁰² Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 209.

⁴⁰³ Corci Zeydan, *a.g.e.*, s. 121.

⁴⁰⁴ İrfan Aycan, *Saltanatı Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 98.

⁴⁰⁵ İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", s. 124.

⁴⁰⁶ Minkarî, *a.g.e.*, s. 99.

⁴⁰⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 127.

⁴⁰⁸ El-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 655.

Ümeyyeoğulları başkent Medine'yi terk ederek Mekke'ye gittiler.⁴⁰⁹ Bunların başında Mervân gelir.⁴¹⁰ Burada Hz. Ali'ye Basra'da muhalefet edecek olan Cemel ashabına en büyük maddi destekçi oldular.⁴¹¹ Onların bir grubu Mekke'de toplanan muhaliflere katılarak siyasî taleplerini onlarla birlikte dillendirmeyi tercih ettiler. Önemli bir kanadı ise Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminin Şam valisi Muâviye tarafından temsil edildi.⁴¹²

Hz. Ali, vali atamalarında sadece akrabalarına ya da tek bir kabileye dayanmadı. Bununla birlikte kabilesi Hâşimoğulları ile ensârı öne çıkardığı göze çarpmaktadır. Bu iki grubun ortak bir özelliği vardı. İkisi de daha önceki halifeler döneminde iktidardan uzak kalmışlardı. Hz. Osman'ı eleştiren valileri akrabalarından seçme uygulaması Hz. Ali'de de görülmektedir. Amcası Abbas'ın oğlu Ubeydullah'ı Yemen'e, Kusem'i Mekke'ye, Cemel savaşından sonra da Abdullah'ı Basra'ya atamıştı. Hz. Ali, Mısır'a vali olarak Muhammed b. Ebû Bekir' görevlendirdi. O, Hz. Osman'a karşı çıkan isyanda yer almıştı. Hz. Ali, bir süre sonra onun yerine Hz. Osman'a karşı Kûfe'den gelen âsilerin liderlerinden Eşter en-Nehaî'yi tayin etti. Ancak Eşter Mısır'a ulaşamadan vefat etti. O'nun Muâviye'nin adamları tarafından öldüğü söylenmektedir. Basra'ya Sehl b. Huneyf'in kardeşi Osman b. Huneyf atandı. Bu şahıs kabilesi Beni Kays ile birlikte açıkça Hz. Ali'ye desteğini ilan etmişti. Osman oraya giderek göreve başladı. Ancak Basra'da Hz. Osman taraftarı güçlü bir grup vardı. Sonrasında kendisine Mervan bin Hakem tarafından yakalanarak işkence edilmiştir.⁴¹³ Kûfe'ye atanan Umâre b. Şihâb'a Kûfeliler Ebû Mûsa el-Eşari dışında kimseyi kabul etmediklerini söyleyerek geri çevirdiler.⁴¹⁴ Kufe'de Musa el Eşari'nin kalmasında Yemenli kabilelerin büyük rolü vardı.⁴¹⁵

Mekke'de bir araya gelen Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr, kısa sürede birçok muhalifi etraflarına topladılar.⁴¹⁶ Özellikle Hicaz bölgesinde bulunan Ümeyyeoğulları onlara destek verdi. Yolda bazı katılımlarla muhalifler güçlenmişler de Ümeyyeoğullarının bazılarını Hz. Ali'nin hilafetten indirildikten sonra kendi isteklerinin karşılanmayacaklarını anladıklarından ayrılmışlardır.⁴¹⁷

⁴⁰⁹ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 97.

⁴¹⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 92.

⁴¹¹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 24.

⁴¹² Adnan Demircan, "Hz. Ali Dönemi İç Karışıklıkları", s. 304.

⁴¹³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 112.

⁴¹⁴ Adnan Demircan, "Hz. Ali Dönemi İç Karışıklıkları", s. 307.

⁴¹⁵ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 100.

⁴¹⁶ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 233.

⁴¹⁷ Adnan Demircan, "Hz. Ali Dönemi İç Karışıklıkları", s. 311.

Muâviye ise iki grubu başbaşa bırakarak savaşta çıkan sonuca göre hareket etmek istiyordu.⁴¹⁸ Hz. Aişe ve yanındakilerin öncesinde Hz. Osman'ı şiddetli şekilde eleştirenlerden olması ve Ümeyyeoğullarının bir arada bulunması bu topluluğun Hz. Osman'ın kanını talep eder gibi görünse de aslında farklı amaçlar için bir araya geldiğini gösterir.⁴¹⁹

Mekke muhalifleri ile Hz. Ali arasında yaşanan Cemel vakasında kabilelerin durumuna bakacak olursak Ezdli ve Benî Adıyy gibi grupların⁴²⁰ Cemel vakasında (h.36/m.656) Hz. Aişe'nin tarafında hazır bulundukları biliniyor.⁴²¹ Hz. Ali'nin tarafında ise genellikle Basra ve Kûfe Rebâlıları ile Mudarlıları bulunuyordu. Ayrıca Tay kabilesi ve Benî Esed kabilesinin liderlerinin Hz. Ali'ye yardım ettiği biliniyor.⁴²²

Cemel topluluğundan Zübeyir bin Avvâm, Şam'da bulunun Muâviye'ye katılmayı talep ettiğinde Velîd bin Ukbe bu teklifi Muâviye'nin Hz. Osman'a yardım etmediğini ileri sürerek reddetmiştir. Aynı şekil de Muâviye'de bunu istemediğini bildiriyordu.⁴²³

Mekke ve Medine halkı arasında eskiden beri yerleşmiş bir yarış vardı. Bu yarışma ve rekabet Medine halkının hicretten sonra Müslümanlara verdiği destek ile görüldüğü üzere İslâm'dan sonra da sürmüştü. Medine halkı Hazreti Ali'ye biat edince Talha ve Zübeyr de kendisine biat etmişlerdi. Ancak daha sonra her ikisi de Mekke'ye gittiler. Buradaki halk hilafet makamına geçirmek için Talha ve Zübeyr'e destek verdiler. Her ikisi de Mekke'de gördükleri bu destek üzere kuvvetlerini arttırmak için Irak'a yöneldiler. Zübeyr Hz. Ali konuştuktan sonra savaşmadan geri döndü. Hz. Aişe onu Abdulmuttaliboğulları'dan korkmakla itham etmiştir.⁴²⁴

Hz. Ali durumu haber alınca askerleriyle onların peşine düştü Hz. Ali'nin askerleri ile Talha ve Zübeyr'i destekleyen ordu arasında Basra yakınında ünlü Cemel Savaşı H. 36/ M 656 gerçekleşmiş oldu. Söz konusu savaşta Talha ve Zübeyr vefat etti. Savaşta Basralılardan Ezd kabilesinden ikibinbeşyüz Hz. Ali'nin arkadaşlarından ise beşyüz kişi ölmüştür.⁴²⁵

⁴¹⁸ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

⁴¹⁹ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 102.

⁴²⁰ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 210.

⁴²¹ Tahsin Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 553.

⁴²² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 96.

⁴²³ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 103.

⁴²⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 116.

⁴²⁵ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 233.

Bu savaşa aynı zamanda Basra ve Kûfelilerin hâkimiyet savaşı denilebilir. Hz. Ali'nin Kûfe'ye gelmesinden sonra Basra'dan Kûfe'ye gelen aralarında Ahnef bin Kays'ın da bulunduğu Temîmliler için daha önce hiçbir zaman Kûfeli bir aşirete gelmedikleri söylenir. Bu kabilenin reisi Benî Sa'd kabilesine mektup yazarak onları da Hz. Ali'nin tarafına çekmiştir.⁴²⁶

Talha bin Ubeydullah'ın kendi ordusunda bulunan Ümeyyeoğullarından Mervân tarafından öldürüldüğü ve Hz. Osman'ın oğlu Ebban'a "Babanın katillerinden bazısını öldürdüm." Dediği rivayet olunur.⁴²⁷

Hz. Osman şehit olunca Muâviye Şam'da Hazreti Osman'ın kanı ile boyanmış gömleğini Şam Camisi'nde halka teşhir ederek onlardan intikam almaya davet etti.⁴²⁸ Muâviye aynı halife ile mücadelesinin alt yapısını oluşturmak için Şurahbîl b. Sımt⁴²⁹ gibi kabile liderleri ve ayrıca Amr bin Âs⁴³⁰ gibi Kureyş'in siyasi tecrübeye sahip kişileriyle ittifaklar kurdu.⁴³¹ Kinde kabilesi reisi Şurahbîl kabileleri gezerek insanlara Hz. Ali'nin Hz. Osman'ı öldürdüklerini söylüyorlardı.⁴³² Proplem, İslâmi meselelerin halinde Suriyeli kabileler mi Iraklı kabileler mi söz sahibidir? Şeklini almıştı. Bunun yanında İslâm fetihleri, devlet işlerinin ağırlık merkezini kaydırmıştı.⁴³³

Muâviye Irak bölgesinde Hazreti Ali ile Talha ve Zübeyr⁴³⁴ arasında savaş yapılacağını haber alınca Zübeyir ve Talha'nın Hz. Ali'ye karşı başarılı olacaklarını ve kendisinin savaşmasına gerek kalmayacağını düşünüyordu. Ancak Talha ve Zübeyr⁴³⁵ şehit olup Hz. Ali galip gelince Hazreti Osman'ın intikamını almak iddiasıyla ortaya atıldı.⁴³⁶ Bu durum Muâviye'nin hareketinin ilk başta Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmak iken sonrasında halifelige yöneldiğini gösterir.⁴³⁷ Hz. Ali, Muâviye ile yaptığı yazışmalarda Allah'ın kendi aralarından (Yani kabilesinden) bir Peygamber gönderdiğini söylüyordu.⁴³⁸

⁴²⁶ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, Ankara, 2017, s. 37.

⁴²⁷ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye bin Ebî Süfyan*, s. 104.

⁴²⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 24.

⁴²⁹ Minkarî, *a.g.e.*, s. 78.

⁴³⁰ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 215.

⁴³¹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 25.

⁴³² İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 10.

⁴³³ Philip K Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam tarihi*, İstanbul, 1987, s. 277.

⁴³⁴ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 225.

⁴³⁵ Adnan Demircan, "Hz. Ali Dönemi İç Karışıklıkları", s. 312.

⁴³⁶ İbn Kesîr, VIII. s. 41.

⁴³⁷ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 26.

⁴³⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 126.

Hiz. Ali ile Muâviye arasında eskilere dayanan husumetler de vardı.⁴³⁹ Hiz. Ali, Muâviye'nin müşrik iken kardeşi Hanzale, dayısı Velid ve dedesi Ukbe'yi öldürmüştür.⁴⁴⁰ Hiz. Osman zamanında Hac dönüşü Medine'de Hiz. Ali, Talha, Zübeyr ve Muâviye'nin bulunduğu bir toplantıda bazı konular görüşüldü. Burada Muâviye'nin bazı sert sözlerine Hiz. Ali karşılık verince Hiz. Osman araya girerek onları yatıştırdı.⁴⁴¹

Muâviye, Abdullah b. Abbas'ın yönetimindeki Basra'ya Abdullah b. el-Hadramî'yi gönderdi. Abdullah b. el-Hadramî bazı kabilelerin desteğini aldıysa da Muâviye'nin, Basra'ya hâkim olma, ya da orada karışıklık çıkarma plânı başarılı olamadı. Basra'daki olaylar sırasında Abdullah b. el-Hadramî ve adamları öldürüldü. Muâviye, başka komutanları da zaman zaman Irak bölgesiyle diğerk bölgelere yönelik saldırılar yapmak üzere görevlendirildi. Abdullah b. Mes'ade el-Fezârî'ye karşı Hiz. Ali aynı kabileden Müseyyeb b. Necebe'yi görevlendirdi. Teyma kabilesinde muhasara edilen Abdullah b. Mes'ade ve adamları canlarını zor kurtardılar. Büyük ihtimalle kaçarak kurtulmalarına göz yumuldu. Çünkü aynı kabilelendiler. Muâviye aynı zamanda Şurahbîl el-Kindi ile de yazışmış ve onu kendi safına çekmeyi başarmıştır ki bu şahsiyet ve yanındakiler Kahtân ve Yemenîlerin reisleriydi.⁴⁴²

Hiz. Ali Sıffîn savaşından önce Muâviye ile savaşmak istemeyenlerin Deylem'e gidip burada savaşmasını istiyordu.⁴⁴³ Neticede dört ya da beş bin kişilik bir grup buraya gitmişti. Böylece Hiz. Ali kendi yanında olan Muâviye'ye sempatisi olan bazı kabileleri yanından uzaklaştırmış olabilir.⁴⁴⁴ Yine savaştan önce Ahnef bin Kays'ın kabilesi Hiz. Ali'yi destekledikleni bildiriyordu.⁴⁴⁵ Cemal Savaşı'nda Hiz. İki tarafa da destek vermeyen bu kabile şimdi Amr ve Muâviye'yi düşman olarak görüyordu.⁴⁴⁶

Hiz. Ali ile Muâviye arasındaki mücadelede kabileler genel olarak Yemenliler Hiz. Ali'nin destekçileri, Mudârlılar ise Muâviye'nin destekçileri olarak ayrılmışlardı. Bu ayrım tıpkı İslâm öncesi doğu ve batı Arapları rekabetinin bir yansımasıdır.⁴⁴⁷ Nitekim Hiz. Ali'nin bu savaştaki önemli komutanlarından olan Eş'as bin Kays'ın

⁴³⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 60.

⁴⁴⁰ Minkarî, a.g.e., s. 97.

⁴⁴¹ İsmail Hakkı Atçeken, a.g.e., s. 292.

⁴⁴² Minkarî, a.g.e., s. 52.

⁴⁴³ Minkarî, a.g.e., s. 108.

⁴⁴⁴ El-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 462.

⁴⁴⁵ Minkarî, a.g.e., s. 37.

⁴⁴⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 133.

⁴⁴⁷ Muhamed Âbid el-Câbirî, a.g.e., s. 201.

babası Mudârlılar tarafından öldürülmüştü.⁴⁴⁸ Hz. Ali'nin ordusunun içindeki karışıklığın en büyük nedenlerinden birisi de Yemenli guruplar⁴⁴⁹ ile Mudârlıları kaynaştıramamış olmasıdır. Mudâr'dan bir grup gelip Şamlılarla savaşması için Hz. Ali'nin acele etmemesini istediler. Bunu gören Yemenliler onları Şamlılarla yazışma ile suçlamıştır. Dolayısıyla aralarında anlaşmazlık çıkmıştır. Mudârlıların Şamlılarla savaşmak istememesi akrabaları olan Gatafân ve Temîm kabilesinden kaynaklanmış olabilir.⁴⁵⁰

Kûfe'den Hz. Ali'nin ordusuna katılanların sayısının beklenilenin altındaydı. Bunun nedeni Kûfe valisi Mûsâ el Eş'arî'nin amcasının oğlunun Muâviye'nin yanında olmasından dolayı hoşnutsuzluklarıdır.⁴⁵¹ Hz. Ali'nin ordusunun içinde bir diğer sorun ise Eş'as bin Kays'ın Hz. Ali tarafından kabile reisliğinden azledilerek yerine Hasan bin Mahdûc'u atamasıdır. Bu durum kabile içinde huzursuzluğa ve söylentilere neden olmuştur. Muâviye bu durumdan faydalanarak Eş'as'ı kendi tarafına çekmek istemiş ve mektup göndermiştir. Eş'as'ın ileride Hz. Ali'yi Tahkîme zorlayanların başını çeken kişi olacağını göreceğiz.⁴⁵²

Hz. Ali'den Muâviye'nin çağrısının kabul edilmesini isteyenler Yemenlilerdir.⁴⁵³ Rivayetlere göre Hz. Ali Rebîa kabilesine hiçbir kabileyi denk görmüyordu ve onları üstün tutuyordu. Bu durum Mudâr kabilesinin zoruna gidiyordu. Savaş sırasında Rebîalılar Mudârlıları kızdıracak şiirler söylüyordu.⁴⁵⁴

Savaşta Hz. Ali'nin ordusunun sağ ve sol kanadını Yemenliler ve Rebîalılar oluştururken Muâviye'nin ordusunun sağ ve sol kanadını Yemen ve Mudârlılar oluşturuyordu.⁴⁵⁵ Hz. Ali Rebîalılar için “Siz benim mızrağım ve zırhımsınız.” demiştir.⁴⁵⁶ Bunun yanında Muâviye'nin mektupları nedeniyle Hz. Ali'nin Rebîalılarla konuşma ihtiyacı duyduğu bilinir.⁴⁵⁷ Savaş öncesinde Hz. Ali ve Muâviye arasındaki mektuplaşmada Muâviye zaman kazanmak için Hz. Ali'ye iki tarafında Abdümenâfoğlu

⁴⁴⁸ Çubukçu, A., “Eş'As b. Kays”, *İA*, XI, s. 445

⁴⁴⁹ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 241.

⁴⁵⁰ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 210.

⁴⁵¹ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 113.

⁴⁵² Minkarî, *a.g.e.*, s. 124.

⁴⁵³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 181.

⁴⁵⁴ Minkarî, *a.g.e.*, s. 260.

⁴⁵⁵ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 241.

⁴⁵⁶ Minkarî, *a.g.e.*, s. 340.

⁴⁵⁷ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 115.

oldunu söylüyordu. Hz. Ali ise Ümeyye, Hâşim gibi; Harb, Abdulmüttalib gibi, Ebû Süfyân da Ebû Talib gibi değildir demiştir.⁴⁵⁸

Bu arada Muâviye İbn Abbâs'a mektup yazarak Hâşimoğulları ile Ümeyyeoğulları arasındaki savaşı hatırlatarak onu korkutmaya çalışmıştır. Mektupta Ümeyyeoğullarının saltanatını kıskandıkları için Hâşimoğullarının Osman'a bu kötülükleri yaptığını, daha önce Adî ve Teym oğullarının halife olduklarında onlara ses çıkarmadıklarını söylemiştir.⁴⁵⁹

Hazreti Ali Sıffîn⁴⁶⁰ savaşında galip geliyordu ancak Amr Bin El-Âs⁴⁶¹ ile aralarında geçen hakem olayından sonra tam aksi bir sonuç ortaya çıktı.⁴⁶² Amr Bin El-Âs Muâviye'nin yanında bulunan adamlara savaşı durdurmak için mızrakların ucuna Mushaf yapraklarının takılmasını emretti.⁴⁶³ Sonrasından Şamlılar görüşme teklif ettiler. Bu davet Hz. Ali'nin ordusu arasında ihtilaf çıkardı. Bir kısım davete hemen icabet edilmesini savunurken bir kısım ise bunun yenilmesi kesin olan Şamlıların oyunu olarak görüyordu. Nitekim Hz. Ali de ikinci görüşü savunuyordu ancak Hz. Ali'nin yanındakiler savaşı durdurmak için Hz. Ali'ye baskıda bulundular. Bunun sebebi onların karşı tarafta bulunan akarabalarıdır.⁴⁶⁴

Kinde kabilesinin lideri Eş'as b. Kays, Hz. Ali'den Muâviye tarafının ne istediklerini öğrenmek üzere görüşmeye gitmesine izin vermesini istedi. Hz. Ali ısrarlar üzerine savaşı durdurmak zorunda kaldı. Bu olay Muâviye'nin ordusunu bu duruma düşüren Eşter'in saldırılarını durdurması açısından önemlidir. Eş'as'ın Eşterle arasının kötü olması önemlidir.⁴⁶⁵

Hz. Ali'nin ordusu Hâricîler ile iç çatışmaya giderken Kuzeyli Arapların kendi aralarındaki birliği Muâviye'yi zafere götürmüştür.⁴⁶⁶ Muâviye'nin Akkileler ve Eş'arilere cömertçe atıyye vermesi Hz. Ali'nin ordusunun içinde bir kısmın Muaviye'ye meyletmesine neden olmuştu.⁴⁶⁷

⁴⁵⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 171.

⁴⁵⁹ Minkarî, a.g.e., s. 261 v.d.

⁴⁶⁰ Mesûdî, a.g.e., s. 210.

⁴⁶¹ Halife b. Hayyât, a.g.e., s. 238.

⁴⁶² Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

⁴⁶³ İbn Sâ'd, a. g. e, s. 25.

⁴⁶⁴ İbn Sa'd, a. g. e, s. 25; Minkarî, a.g.e., s. 183.

⁴⁶⁵ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 117.

⁴⁶⁶ Bennaji, Yousef, The Tribal Conflict, Authority And Fall Of The Umayyads: Modern Interpretations And Gramsci's Theory Of Hegemony, *Journal Of Islamic Studies And Culture*, 2018, s. 3.

⁴⁶⁷ Minkarî, a.g.e., s. 366.

Hız. Ali kabilelerin savaş düzenini Muaviye'nin ordusunda kendi kardeş kabilesi ile olacak şekilde belirlemişti. Bunun yanda Hız. Ali ordusu içindeki Kureyş'ten olmayan Araplar “*Muâviye de Ali de kazansa sonuçta Kureyş'ten birisi kazanacak*” şekilinde düşünmeye başlamışlardı. Ayrıca savaş meydanındaki ölü ve yaralılardan kendi akrabalarını görüyorlardı. Iraklı Has'âm kabilesinin reisini öldüren Muâviye'nin tarafında bulunan Has'âm kabilesi reisi akrabasını öldürdüğü için ağlıyor ve “ ... şeytan aramıza fitne soktu ve Kureyş bizimle oynadı.” Diyordu.⁴⁶⁸

Sıffın savaşındaki iki ordunun kabilevi yapısı genel olarak şöyleydi:

Hız. Ali'nin ordusu Muâviye'nin ordusu

Kûfe ve Basra Mudârîleri	Dımaşklı Kays, Kinde,
Yemenliler	Humuslu Kinde
Rebâlılar	Hadramî
Kureyş	Himyer
Esed	Ürdünlü Kudâ, Mezhiç,
Hemdân, Hasam	
Kinâne	
Basralı Temîmliler, Amr, Hanzale, Lehâzim,	
Cüzâm, Lâhm ⁴⁶⁹	
Huzâ	
Kufeli Bekr, Temîm, Amr, Hanzale, Sâ'd, er-Rebâb, Ubdukkays ve Kays	
Becile	
Tay	
Lehâzim	
Ezd	
Hemdân	
Mezhîc	

Sıffın Savaşı'daki şam ordusunda Ümeyyeoğullarınının olan sadece Muâviye vardı. Kureyş'in Sehmoğulları, Mahzûmoğulları, Fihroğulları bu ordunun teşekkülündeki kabilelerin bazılarıdır. Buradan da anlaşıldığı üzere Muâviye siyasi

⁴⁶⁸ Minkarî, *a.g.e.*, s. 220

⁴⁶⁹ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 242 v.d

manevralarında kabileler arası dengeyi gözetlemiştir.⁴⁷⁰ Muaviye'nin ordusunun hezimetleri arttığında Kureyşlilerin bu duruma üzüldükleri Şamlı Yemenlilerin ise sevindikleri bildirilir. Bu durum karşısında Muaviye Kureyşlileri teskin etmiştir.⁴⁷¹

Hiz. Ali ordusundaki askerlerin hakem seçerken iki temel ölçüyü dikkate aldıklarını söylemek mümkündür. Birincisi hakemin tarafsız olması, ikincisi Yemen kökenli olmasıdır.⁴⁷² Hiz. Ali, insanlara tarafsız olmalarını tavsiye eden birisinin davasını savunamayacağını düşünüyordu. Bu husustaki kaygıları yersiz değildi. Ancak Ebû Mûsâ'nın hakem seçilmesi için ısrar eden Eş'as ve onun gibi düşünenler, esasen tarafsız olduğu için onu tercih etmişlerdi. Hakemde aradıkları Güneyli olması özelliği de Ebû Mûsâ'ya uyuyordu.⁴⁷³

Hiz. Ali Abdullah bin Abbas'ın hakem olmasını istediğinde Kaysîlerin lideri olan Eş'as b. Kays bunu kabul etmedi ve *"Vallahi iki Mudârlı, biri Yemenli olmadıkça asla bu konuda hüküm veremezler."* demişti. Bunun üzerine Hiz. Ali Musâ el Eşârî'yi seçmiştir.⁴⁷⁴

Tahkîm için hakem seçildiğinde Mûsâ el Eşârî ve Amr bin El-Âs'ın ikisinin de Mudâr'dan olması nedeniyle bazı kimselerin karşı çıktığı bildirilmektedir. Bu olay Muâviye tarafının elinin iyice güçlenmesini sağladı. Çünkü Ali yandaşlarından bazıları Tahkîm'i kabul etmesinden dolayı Hiz. Ali'yi sorumlu ve suçlu görerek kendisinden ayrıldılar. İslâm tarihinde özel bir yer işgal eden Hâricîler işte bunlardır.⁴⁷⁵ Hâricîlerin Mudâr'ın hâkimiyetini tanımak istemeyen Yemenliler içinden çıktığı görülür. Hiz. Ali içeride Hâricîlerin açtığı problemlerle uğraşırken⁴⁷⁶

Tahkîm olayından sonra taraflar dağıldı. Şamlılar tarafından Muâviye'ye biat edildi.⁴⁷⁷ Sonrasında Muâviye Mısır'ı kolaylıkla ele geçirdi.⁴⁷⁸ Hiz. Ali (H 40/M 661) yılında Hâricîlerden birinin kılıcıyla şehit edildi. Yerine kimseyi halife olarak bırakmadı⁴⁷⁹ Bu olay Muâviye için bulunmaz bir fırsat oldu ve Şamlılardan biat aldı. Hazreti Ali'nin şehit edilmesinden sonra Kûfe halkı Hiz. Ali'nin oğlu Hiz. Hasan'a biat

⁴⁷⁰ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 42.

⁴⁷¹ Minkarî, *a.g.e.*, s. 363.

⁴⁷² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 183.

⁴⁷³ Adnan Demircan, *"Hiz. Ali Dönemi İç Karışıklıkları"*, s. 325.

⁴⁷⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 232.

⁴⁷⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁷⁶ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 210.

⁴⁷⁷ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s.238.

⁴⁷⁸ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebû Süfyan*, s. 127.

⁴⁷⁹ İbn Kesîr, s. 297.

ettiler.⁴⁸⁰ Oysa Muâviye halifelik davasından vazgeçmiyordu. Hiç vakit kaybetmeden babasının yerine geçen Hz. Hasan'ın üzerine ordu sevk etti.⁴⁸¹ Hazreti Hasan Muâviye karşı savaşta galip gelemeyeceğini anladığından ayrıca Iraklılara olan güvensizliğinden dolayı boşuna kan dökülmemesi için hilafetten altı ay sonra kendi isteğiyle çekildi.⁴⁸² Hülafâ'yi-Râşidîn devleti de böylece bitmiş oldu.⁴⁸³

Sakîf kabilesinin lideri Muğire b. Şu'be Tahkîm'de şahid olarak bulunmuştur. Muğire b. Şu'be ile Hz. Ali karşıtı kimseler arasında tartışmalardan sonra Muğire b. Şu'be, Sakîfli askerleri geri çevirerek Cemel savaşına katılmamıştır. Cemel savaşına katılmadığı gibi, herhalde durumun biraz daha netleşmesi için, Sıffîn savaşına da katılmamıştır.⁴⁸⁴

Hiz. Ali'nin hilafet başkenti yaptığı Kûfe'nin kabilevi nüfus yapısı İslâm fetihleri öncesi Irak çöllerinde yurt edinmiş olan Temîm, Adnânî Mudârî kökenlidir. Burada Arap olmayan İran kökenli toplulukları da zikredebiliriz. Hiz. Ömer devrinde Benî Ami'nin, Temîm ile ittifak kurduktan sonra Basra'ya göçmüştü.⁴⁸⁵

Hiz. Ali'nin hilafetinde özellikle Cemel Savaşı'ndan sonra Temîm'e bağlı göçlerin devam ederek sayıları yaklaşık 10.000'e ulaşmıştı. Bu nedenle Muâviye, Temîm'in Hiz. Ali'ye karşı kendi yanında yer almasını istemiştir.⁴⁸⁶ Nitekim ilk isyan eden Hâricîler de Temîm kabilesindendir.⁴⁸⁷

Cemel savaşından sonra Ezd ve Tayy kabilesinden göçler olmuştur. Yemenli Hemdân kabilesinden es-Sevriyyîn boyuna mensup topluluklarda da göç etmişti. Kinde ve Rebîa kabilesinin nüfusunda da artış olduğu söylenebilir. Hiz. Ali'nin iskânı incelendiğinde Kuzâ'a, Mühre, Ensâr ve Kinde'nin, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın iskânında zikredilmediği gözden kaçmamaktadır. Hemdân'ın da Sıffîn Savaşı'ndan sonra sayıları artmıştır. Hemdânlıların tamamının Kûfe'ye indiği, bunlardan hiçbir topluluğun Basra'ya göç etmedikleri de söylenmektedir. Hiz. Ali'nin Sıffîn savaşındaki en önemli destekçileri Rebîalılardı. Bu kabile kendisi ile Yemenli kabileler arasındaki İslâm'dan

⁴⁸⁰ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 213.

⁴⁸¹ İbn Kesîr, VIII. s. 33.

⁴⁸² Adnan Demircan, "Hiz. Ali Dönemi İç Karışıklıklar", s. 49.

⁴⁸³ Corci Zeydan, *a.g.e.*, s. 125.

⁴⁸⁴ İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", s. 125.

⁴⁸⁵ Tahsin Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 568.

⁴⁸⁶ Tahsin Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 552.

⁴⁸⁷ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 239.

önce olan ittifakı tekrar canlandırmaya çalışıyorlardı. Kinde, Buceyle, Hemdân, Hasam ve Ezd diğer Hz. Ali destekçisi Yemenli kabilelerdir.⁴⁸⁸

Netice itibariyle, bu dönemde şehir arazisinin yedi ana bölgeye ayrılarak kabile esasına göre tanzim edilmiş olan yedili yerleşim sisteminin adının devam ettirildiğini görüyoruz. Cemel ve Sıffîn savaşlarından sonra, yeni oluşturulan bölgelere ve bu bölgelerde yer alan kabilelere Hz. Ali devrinde yeni esbâ sistemi göre şöyle oluşmakta idi:

Birinci Şub'⁴⁸⁹: Kays, Aylan ve Abdükays,

İkinci Sub': Temîm, Dabbe, er-Ribâb, Kureyş, Esed, Kinâne, Müzeyne,

Üçüncü Sub': Becîle, Has'am, Ezd, Ensâr,

Dördüncü Sub': Kinde, Hadramevt, Kuzâa, Mühre,

Beşinci Şub': Mezhîc, Eş'ariyyîn, Tayy,

Altıncı Şub': Hemdân, Himyer,

Yedinci Şub': Bekr b. Vâil, Tağlib, Abdükays dışındaki Rebîa kabileleri.

Görüldüğü gibi Hz. Ali devrinde Yemen kabilelerinin yerlerinin değiştirildiğine ve Kuzey Arapları'na daha fazla öncelik tanındığına şahit oluyoruz. Buna göre, IV., V. ve VI. bölgelerin, yani dört bölgenin Yemenlilere tahsis edildiği, buna karşın, I, II ve VII bölgelerin ise Kuzeyli Araplara bırakıldığı açıkça görülmektedir. Bir başka yönüyle de, şehirde Yemen kökenli kabilelerin arttığı, Kuzey kökenli Arap kabilelerinin daha çok Basra'ya göçmeyi tercih etmelerinden dolayı, bölgede sayılarının azaldığı anlaşılmaktadır. Buna göre, Kuzey kabilelerinin en büyük kabilelerinden biri olan Ezd kabilesi⁴⁹⁰ bile Kûfe'ye Abdullah b. Âmir'in valiliği sırasında (h.29-35) göç etmişti. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın valiliği sırasında ve Hz. Ali'nin hilafetinde uygulanan esbâ sistemleri karşılaştırıldığında kabilelerin bölgelere dağılımında farklılıkların bulunduğu gözden kaçmamaktadır.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 209.

⁴⁸⁹ Sub' kelimesi Arapça'da "alt" anlamına gelmektedir. Buradaki anlamını ise "kısım" şeklinde anlayabiliriz.

⁴⁹⁰ Faruk Idrız Haxhiu, *Başlangıçtan Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasi Olaylarda Ezd Kabilesi*, Bursa, 2016 s. 59 vd.

⁴⁹¹ Tahsin Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 568.

İKİNCİ BÖLÜM

2. EMEVÎLERİN İDARESİNDE KABİLECİLİĞİN RÖLÜ VE ÖNEMİ

2.1. Ümeyye Ailesi

Ümeyyeoğulları Abdüşems b. Abdümenâf'ın Ümeyye adlı iki oğlundan büyüğünün neslidir. Abdüşems Abdümenâf'ın, Abdümenâf da Kusay'ın oğludur.⁴⁹² Ümeyyeoğulları ile Hâşimoğullarının seceresi Abdümenâf b. Kusay'da birleşmektedir. Emevîler devleti adını kurucusu olan Muâviye bin Ebû Sufyân'ın Benî Ümeyye soyuna mensup olması sebebiyle almıştır.⁴⁹³

Ümeyye kabilesi Câhiliye döneminde Mekke idaresinde önemli bir yere sahipti. Şehrin ve Kâbe'nin idaresiyle ilgili olarak kabileler arasında dağıtılan görevlerin en önemlilerinden olan kıyâde (başkomutanlık) vazifesine sahipti ki bu askeri bir gücü elinde bulundurduklarını göstermektedir. Hâşimiler ile Ümeyyeoğulları arasında Mekke'nin yönetiminde söz sahibi olma konusunda bir rekabet ve çekişme mevcuttu. İslâm öncesi dönemde bu iki kabile arasında kanlı bir savaş olmamışsa da, daha çok sözlü mücadeleler ve anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştı. Öte yandan Abdülmuttalib b. Hâşim ile Harb b. Ümeyye arasında da bir çekişme yaşanmıştı. Hâşimoğulları aldığı görevler nedeniyle halk içinde manevi olarak nüfuz sahibi olurken Ümeyyeoğulları maddi boyutu temsil ediyordu.⁴⁹⁴

Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslâm dinini kabul etmenin Benî Hâşim'e üstünlük sağlayacağını düşünen Ümeyye ailesinin büyük çoğunluğu, uzun süre bu yeni dine karşı büyük bir mücadele vermiştir. Mekke'li Müşriklerin, Hz. Peygamber'e karşı yürüttüğü mücadelelerde Ümeyye ailesinin liderleri her zaman en önde yer almışlardır. Hatta Ümeyye ailesinden Ebu Süfyân Uhud ve Hendek gazvelerinde Mekkeli müşriklerin kumandanlığını bizzat üstlenmiştir.⁴⁹⁵

Mekke'nin fethi esnasında şehir Ümeyyeoğullarının yönetimindeydi.⁴⁹⁶ Uzun süre İslâmiyet'e karşı büyük mücadele veren Ümeyye ailesinin çoğunluğunun İslâm'a girişi ancak Mekke'nin fethiyle birlikte, reisleri Ebû Süfyân'ın İslâmiyet'i kabul

⁴⁹² İbn Kesîr, VIII, s. 40.

⁴⁹³ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 18.

⁴⁹⁴ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 33.

⁴⁹⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 3; Mesûdî, *a.g.e.*, s. 180.

⁴⁹⁶ Fatih ERKOÇOĞLU, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, s. 19.

etmesiyle olmuştur.⁴⁹⁷ İslâmiyet'i geç kabul eden bu ailenin ileri gelenleri, önceden sahip oldukları devlet idaresindeki tecrübeleri sebebiyle, İslâm devletinde önemli mevkilere getirilmişlerdir.⁴⁹⁸

Bazı tarihçilerin dediklerine göre Muâviye Mekke'nin fethinden önce Müslüman olmuştu. Bazı tarihçiler ise bu durumu reddederek onun Muellefe-i Kulûp'tan olduğunu ve Râsulullah'tan atıyye aldığını ve önemli görevler verildiğini zikreder.⁴⁹⁹ İslâmiyet'i kabulünden sonra Hz. Peygamber tarafından kâtiplik vazifesi verilen Muâviye⁵⁰⁰ bu görevinde devlet işlerindeki tecrübesini geliştirmenin yanında,⁵⁰¹ Hz. Peygamber'in kendisiyle iştişare ettiği ashâbın ileri gelenlerini de yakından tanıdı.⁵⁰²

Ümeyye ailesi, Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber'den ve daha sonra ilk üç halifeden gördükleri müsâmaha ve kendilerine gösterilen itibar sayesinde çevre edinmişler ve maddî bakımdan güçlü hale gelmişlerdi.⁵⁰³

İslâm'ın ilk dönemlerinde çıkan karışıklıklar içinde Ümeyyeoğulları en baştan beri hâkimiyeti elde etme peşindeydiler.⁵⁰⁴ Özellikle Hz. Peygamber döneminde Muellefe-i Kulûp siyaseti içerisinde yer almaları ve idare alındaki tecrübeleri nedeniyle önemli görevlere getirilmeleri dikkat çekicidir.⁵⁰⁵ Bunun yanında ilk İslâm fetihlerinde büyük gayret ve başarı gösterdiklerini söylemek lazımdır. Ümeyyeoğullarının lideri Ebu Süfyan Tâif kuşatmasında gözünü kaybetmişti. Muâviye'nin kardeşi Yezîd seferdeyken veba salgını nedeniyle hayatını kaybetmiştir.⁵⁰⁶ Hz. Osman döneminde bu güçleri daha arttı.⁵⁰⁷ Bu durum eyaletlerde kendilerine taraftar kazandırdı; diğer taraftan da iyice zenginleştiler. Şam valisi Muâviye, burada yüzbin civarında güçlü bir ordu çıkarabilecek ve yeni halifeye karşı koyabilecek seviyeye ulaştı. Benî Ümeyye bütün bu siyâsî ve ekonomik birikim sayesinde Hz. Ali döneminde çok etkin bir konumdaydı. Zira onlar, devlet idaresini başka bir kesime kaptırmayacaklarını daha Hz. Osman hayatta iken dile getirmişlerdi. Hz. Osman'ın ölümü, Ümeyyelilerin yönetimden uzaklaşması demek olduğu gibi, Hz. Ali'nin halife olması da Hâşimoğullarının iktidara

⁴⁹⁷ İbn Kesîr, VIII. s. 202.

⁴⁹⁸ İbn Sa'd, a.g.e., s. 9.

⁴⁹⁹ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 35.

⁵⁰⁰ İbn Kesîr, VIII. s. 206.

⁵⁰¹ Ali Aksu "Emevî Devletinin Temel Özellikleri", *İslam Tarihi ve Medeniyeti Emevîler*, III, 2018 s. 547.

⁵⁰² Saim Yılmaz, *Emevilerde Veliahtlık*, İstanbul, 1996, s. 24.

⁵⁰³ İbn Sa'd, a.g.e., s. 13.

⁵⁰⁴ Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", Sivas, 1999, s. 1-14.

⁵⁰⁵ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 20.

⁵⁰⁶ İbn Sa'd, a.g.e., s. 8; el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 193.

⁵⁰⁷ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 68.

geçmesi anlamına geliyordu. Nitekim Hz. Ali göreve gelir gelmez çoğu Benî Ümeyye'den birçok görevliyi azat etmişti.⁵⁰⁸

Cahiliye döneminde ihtiyaç duyulmayan kabileler federasyonu yapısı İslam ile birlikte Mudâr, Rebîa, Kays gibi geniş kabile birlikleri halini almıştır. Hz. Ali ve Muâviye arasındaki mücadelede bu gruplaşmalar artmış. Adnani-Kahtani gibi daha büyük bloklaşmalar Emevî asrında ise en şiddetli dönemini yaşamıştır.⁵⁰⁹

2.2. Muâviye Dönemi

2.2.1. Kabileciliğin Emevîlerin Kuruluşuna Etkileri

Emevî Devleti Hulefa-i Raşidîn döneminden sonra (632-661) Muâviye b. Ebû Süfyan tarafından Suriye'nin merkezi Dımaşk'ta (Şam) kuruldu. Onlar devlet sistemini nesilden nesile aktardıkları⁵¹⁰ için ilk Müslüman hanedan olarak da anılırlar.⁵¹¹ İslâm tarihinin ilk kabile devleti diyebileceğimiz Emevîler, adını kurucusunun mensup olduğu Ümeyyeoğulları kabilesinden almıştır.⁵¹² Hz. Peygamber döneminde kurulan inanç merkezli iktidar Emevîlerle birlikte kabilevi bir yapıya büründü. Şimdi Kureys'in başında Ümeyyeoğulları ile müttetikleri Sakîf⁵¹³ ve Mahzûmoğulları vardır. Bunlar Kays bin Mudâroğulları'dır. Böylece kabileler genel olarak Kays-Kelb ve Mudar Rebîa veya genel olarak Adnân-Kahtân olarak ayrılmışlardır.⁵¹⁴

Devlet bizzat halkın rızası ile değil de mücadele ile kurulduğu için ister istemez problemler ve muhalefet hareketleri daha kuruluşundan itibaren başlamıştır. Bu problemlerin başında cahiliye döneminden itibaren devam edegelen Hâşimî-Emevî kabilelerinin rakabeti çok önemli bir yer tutmaktadır. İslâm tarihinin her döneminde kendisini gizli veya açık olarak gösteren bu rekabet, Muâviye'nin Hz. Ali'ye karşı çıkması ile iyice nüksetmiş ve devleti kuruncaya kadar devam etmiştir. Hâşimoğulları ile olan bu olumsuz ilişkiler, devletin kuruluşundan yıkılışına kadar düşmanca devam etmiştir.⁵¹⁵

⁵⁰⁸ İbrahim Sarıçam, *a.g.e.*, s. 253.

⁵⁰⁹ Âdem Apak, *Kabile*, s. 37.

⁵¹⁰ İbn Kesîr, VIII, s. 39.

⁵¹¹ The Umayyads: *The First Muslim Dynasty*, s.1.

⁵¹² İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 20.

⁵¹³ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 205.

⁵¹⁴ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 198.

⁵¹⁵ Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 531.

Muâviye b. Ebû Süfyân'ın, halifeliği Hz. Hasandan devralmasıyla başlayan⁵¹⁶ Emevî asrı, İslâm tarihinin diğer dönemleriyle karşılaştırıldığında kabileciliğin güç ve tesirinin en üst düzeye çıktığı süreci temsil eder. Asabiyet, toplumu sosyal, politik ve ekonomik pek çok alanda etkisi altına almıştır. Bu sebeple Emevî yönetim siyasetinin temelini, kabile rekabetlerinin oluşturduğunu ileri sürmek yanlış olmaz. Nitekim Emevî halifeleri bazen bilinçli, bazen de şartların zorlamasıyla bütün icraatlarında asabiyeti dikkate almak, politikalarını buna göre şekillendirmek durumunda kalmışlardır.⁵¹⁷

Hız. Ebû Bekir Bizans ile mücadeleler sırasında Medine'de toplanan kuvvetleri henüz genç Muâviye'nin emrine vermişti ve onu büyük kardeşi Yezîd'e yardımcı kuvvet olarak göndermişti.⁵¹⁸ Hız. Ömer Suriye bölgesinin tamamını Yezîd b. Ebû Süfyân'ın kontrolüne vermişti.⁵¹⁹ Yezîd'in ölümü üzerine halife onun sorumlu olduğu bölgeye Muâviye b. Ebû Süfyân'ı atadı.⁵²⁰ Anneleri Hind de Yezîd'in yerini Muaviye'nin geçmesini istiyordu.⁵²¹

Yezîd ve Muâviye kardeşler Şam fetihlerinde özellikle Ürdün sahil kıyılarının ele geçirilmesinde büyük rol oynamışlardı. Yezîd bin Ebû Süfyân fetih bölgelerinde çıkan bir vebadan vefat edince yerine kardeşi Muâviye atanmıştır.⁵²² Bu durumdan Ümeyyeoğulları oldukça memnun olmuştur.⁵²³ Muâviye buradaki başarılarıyla Suriye'yi tamamen kontrolü altına almıştır.⁵²⁴ Hız. Osman Şam valisi olan Muâviye'yi bu görevde bırakmakla kalmayıp, bütün Sûriye vilayetlerinin idaresini ona verdi. Sonunda Ürdün, Hıms, Hama, Filistin, Şam (Dımaşk), Lazkiye bölgeleri Şam eyaletleti adı altında Muâviye b. Ebû Süfyân'ın idaresine geçti.⁵²⁵ Muâviye, Sûriye'nin fethinden kısa bir süre sonra Akka'da Bizanslılara ait olan tersaneleri ele geçirdi ve bu tesisleri İslâm donanmasını meydana getirmek için kullandı.⁵²⁶ Hız. Osman dönemine gelindiğinde Ümeyyeoğullarının elinde ciddi bir servet birikimi olmuş ve pek çoğu önemli mevkiiler edinmişti.⁵²⁷

⁵¹⁶ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 250.

⁵¹⁷ Âdem Apak, "Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti", s. 280.

⁵¹⁸ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s.181, İsrâfil Balcı, "Şam Bölgesi Fetihleri", s. 175.

⁵¹⁹ İbn Kesîr, VIII, s. 41; Hasan Barlak, *a.g.e.*, s. 47.

⁵²⁰ İbn Sa'd, *a. g. e.*, s. 17; İsrâfil Balcı, *Hız. Ebu Bekir Döneminde Diplomatik Münasebetler ve Andlaşmalar*, s. 195.

⁵²¹ İrfan Aycan, *Saltanat Giden Yolda Muaviye bin Ebû Süfyân*, s. 50.

⁵²² İbn Kesîr, VIII s. 204, *The Umayyads: The First Muslim Dynasty*, s. 1.

⁵²³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 22; İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 37.

⁵²⁴ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 22.

⁵²⁵ El-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 181.

⁵²⁶ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 38.

⁵²⁷ Murat Sarıcık, *a.g.e.*, s. 320.

Suriye valisi Muâviye yazları ve kışları Anadolu toprakları üzerine düzenlediği seferlerden elde ettiği ganimetlerle düzenli ve güçlü bir ordu teşkil etti.⁵²⁸ Askeri bakımdan güçlenen Muâviye, bu bölgenin yerleşik ve büyük bir kabilesi olan Kelb kabilesinden bir kadınla evlenerek bölge halkının desteğini de sağlamış oldu. Böylece Muâviye askerî, siyasî ve iktisadî açıdan güçlü bir konuma yükseldi.⁵²⁹ Seferlerle Kıbrıs'ı tamamen ele geçirdi.⁵³⁰

Muâviye'nin Şam valiliği Hz. Osman'nın hicretin 35. (M.656) yılında vefat etmesine kadar devam etti. Onun vefatından sonra artık Hz. Osman'ın hamisi gibi hareket etmeye başlıyordu. Hz. Ali ile mücadelesinden önce Medine'deki önemli şahsiyetlerle mektuplaşıırken özellikle bu kimselerin Kureyş'in büyükleri olduklarına vurgu yaparak onları kendi safına çekmek istemiştir.⁵³¹ Hz. Ali'nin H. 40 yılında Hâricîlerce katledilmesinden sonra Muâviye, Hz. Ali'nin oğlu Hasan'dan halifeliği devraldı.⁵³² Bu olaydan sonra Sakîfliler Ümeyyeoğullarına daha da yaklaşmışlardır.⁵³³

Muâviye'nin ilk dört halifenin seçilme usullerinden farklı olarak⁵³⁴ Hz. Osman'ın kanını dava etme gerekçesiyle başlattığı kabile hâkimiyeti yönü ağır basan bir mücadeleyi kılıcının kuvvetiyle kazanması beraberinde tartışmaları da getirdi.⁵³⁵ Ayrıca Muâviye diğer halifelerden farklı olarak Allah'ın halifesi ünvanını kullanıyordu.⁵³⁶ Muâviye, devletin idarî ve askeri alanında yakın akrabalarına pek fazla yer vermedi. Daha çok Muğîre b. Şu'be, Ziyâd b. Ebîh gibi Sakîflilerden yararlandı.⁵³⁷

Sakîf kabilesi büyük bir kabile olmasına karşın ne Muhacir ne de Ensar gibi bir konuma sahipti. Ayrıca Hâşimoğulları gibi Rasulullah (s.a.v.)'a bir yakınlıkları da yoktu. Bu sebeple onlar için en akılcı yol, geçmişte müttefikleri olan Ümeyyeoğullarının izinden gitmekti.⁵³⁸

⁵²⁸ El-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 183, The Umayyads: *The First Muslim Dynasty*, s. 1.

⁵²⁹ Saim Yılmaz, *a.g.e.*, s. 25.

⁵³⁰ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 72; İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 37.

⁵³¹ Minkarî, *a.g.e.*, s. 72.

⁵³² Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108. Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 24.

⁵³³ İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", s. 125.

⁵³⁴ Corci Zeydan, *a.g.e.*, s. 129.

⁵³⁵ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 64.

⁵³⁶ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

⁵³⁷ İbn Sa'd, *a. g. e.*, s. 26, Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", Sivas, 1999, s. 1-14.

⁵³⁸ İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", s. 122.

Muâviye'nin diğer Ümeyyeoğullarına siyasette aktif görev vermemesi, onların ilişkilerinin zayıflamasına neden oldu.⁵³⁹ Onları daha çok Hac emirliği gibi manevi bir göreve atıyordu.⁵⁴⁰ Halifeliğin ilerleyen dönemlerinde Mervan bin Hakem'i Medine valiliğine atadı.⁵⁴¹ Maviye halifelik görevine başladığında Anadolu seferlerini H.42/ M.662 yılında tekrar başlatmıştı. Bu adımı ile içerdeki sorunların yönünü dışa yöneltmek muhalefeti büyük oranda zayıflatmıştır.⁵⁴²

Muâviye yönetimindeki bürokraside hem kuzey kabileleri Adnânîler hem de güney kabileleri Kahtânîleri eşit bir şekilde yayarak Arap kabilelerinin tamamının desteğini alarak meşrutiyetini tüm Araplara dayandırmayı amaçlamıştır.⁵⁴³ Bu amaçla Kelb kabilesini yakınlaştırdığı için kuruntuya kapılan Kays kabilesine büyük oranda maddi ödeme yapmıştır.⁵⁴⁴

Muâviye bu denge siyaseti ileride bozularak devletin en büyük sorunlarından biri olan kabile çatışmalarına dönüşecektir.⁵⁴⁵ Gerek Mudârî, gerekse Yemenîleri devlet kademelerinde görevlendirmiş, buna karşılık idarede Emevî etkisini en alt düzeyde tutmaya da özen göstermiştir.⁵⁴⁶ Mısır'ı Amr b. El-Âs'a⁵⁴⁷ Hicaz'ı Emevîlerin farklı kollarına, Şam'ı Emevîlerin yardımcıları olan Kelb kabilesine, kendisine düşmanlıkları ile bilinen Irak'ı ise⁵⁴⁸ güçlü bir kabile olan Sakîf kabilesine vermiştir.⁵⁴⁹ Irak'ı Sakîflilerin idaresine bırakmasının sonucu olarak Ziyâd'ın oğulları Abdurrahman, Abbâd, Osman, Selm ve Yezîd Horasan'ın yönetimini üstlenmişlerdir. Muâviye Hâşimoğullarına da oldukça maddi ödeme yapmıştır. Bunun amacı hakkında besledikleri düşmanlık ve intikam duygularını sakinleştirmek veya değiştirmektir. Bu yüzden Hâşimoğulları'ndan biri kendisini ziyarete geldiğinde onu memnun etmeye çalışır, her ne işi varsa hepsini öne alır ve çözüme kavuştururdu.⁵⁵⁰

Suriye'de Muâviye özellikle güneyli Arap kabilelerinin desteğini yanına almıştır. Bu kabileler Yemen kökenli olup cahiliye döneminden beri varlığını sürdüren

⁵³⁹ Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 534.

⁵⁴⁰ İrfan Aycan, *Saltanat Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 157.

⁵⁴¹ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 274.

⁵⁴² Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 56.

⁵⁴³ Bennaji, Yousef, *The Tribal Conflict, Authority And Fall Of The Umayyads: Modern Interpretations And Gramsci's Theory Of Hegemony*, s. 2.

⁵⁴⁴ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 198.

⁵⁴⁵ Bennaji, Yousef, *The Tribal Conflict, Authority And Fall Of The Umayyads: Modern Interpretations And Gramsci's Theory Of Hegemony*, s. 2.

⁵⁴⁶ Nadir Özkuyumcu, *a.g.e.*, s. 210.

⁵⁴⁷ Minkarî, *a.g.e.*, s. 47; el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 326.

⁵⁴⁸ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 46.

⁵⁴⁹ Âdem Apak, *'Emevîlerin Kabile (Asabiyyet) Siyaseti'*, s. 280.

⁵⁵⁰ Ünal Kılıç, *'Emevî Devletinde Muhalefet Hareketleri'*, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, III., 2018, s.72.

Gâssân, Tenüh, Cüzam, Kudaa, Kelb vs kabilelerdir.⁵⁵¹ Uzun süre Bizans idaresi altında ezilen Arap kabileleri istikballerini Muâviye ile işbirliğinde görmüştür. Hz. Osman'ın Kelb kabilesinden Nâile isimli bir kadınla evlenmesi için Muâviye'ye aracı olması bu kabileye verdiği önemin bir göstergesidir.⁵⁵² Muaviye Suriye'deki kabilelerin bu deseği ile artık Hicaz kabilelerinden çekinmeden hareket ediyordu.⁵⁵³ Muâviye güneyli Araplardan sonra kuzeyli Arap kabilelerin güvenini kazanmayı da ihmal etmemiştir. İştîşare heyeti Kuzeyli ve Güneyli (Kelbi ve Kaysi) Arap kabilelerinden oluşuyordu. Böylece Hz. Osman zamanında ortaya çıkan Kureyşli-Kureyşli olmayan çekişmesini kendi tarafında en aza indirmiştir.

Muâviye siyasetinin bir diğer önemli özelliği ise Emevî ailesine vurgu yapmaktan özellikle kaçınmasıdır. Hz. Osman'ın katillerini istediğinde kesinlikle Ümeyyeoğulları adını zikretmedi. Bunun yanında Hz. Osman idaresinde kötü bir üne kavuşan Ümeyyeoğulları ile birlikte görünmekten kaçındı.⁵⁵⁴ Tüm bunları yaparken kendi kabilesi olan Ümeyyeoğulları tamamen kendisinden koparmamıştır. Mervân bin Hakem, Sa'îd b. El-Âs,⁵⁵⁵ Abdullah bin Âmir gibi Hz. Osman döneminde vazife almış olan Ümeyyeoğullarına vazife vermiştir.⁵⁵⁶ Onun kendi kabilesine verdiği görevlerde dikkati çeken unsur onlar daha çok dini yönü ağır basan haç emirliği vazifesine vermesidir.

Bizzat kabile asabiyetine dayanan bir yapı oluşturan Muâviye⁵⁵⁷, Yemenilere fazla maaş vermiştir.⁵⁵⁸ Bunun yanında Yemenliler bölgeden Mudârilere süreceklerini söylediklerinde böyle bir şeyi ancak kendisinin yapacağını söyleyerek Mudârilere bir maaş vermiş ve Yemenlileri daha tehlikeli seferlere yollamıştır.⁵⁵⁹

“Bu arada kendi kabilesinin nüfuzu altına girmemeye çalışan Muâviye, Hz. Osman'ın durumuna düşmemek için önemli eyaletlere başka kabilelere mensup valiler tayin etti. Kabile reislerine değer verdiğini gösterecek her şeyi yaptı. Başşehirdeki

⁵⁵¹ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 205.

⁵⁵² İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 56.

⁵⁵³ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 77.

⁵⁵⁴ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 39.

⁵⁵⁵ Minkarî, *a.g.e.*, s. 47.

⁵⁵⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 26.

⁵⁵⁷ The Umayyads: *The First Muslim Dynasty*, s.1.

⁵⁵⁸ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 56, Bennaî Yousef, *The Tribal Conflict, Authority And Fall Of The Umayyads: Modern Interpretations And Gramsci's Theory Of Hegemony*, s. 2.

⁵⁵⁹ Âdem Apak *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 7.

kabile şeyhlerinden ve şehirlerden gönderilen kabile heyetlerinden önemli ölçüde istifade ediyordu.”⁵⁶⁰

Arapların siyasi dâhilerinden olan Muâviye aynı zamanda iyi bir teşkilatçıydı.⁵⁶¹ Ensar’ın siyaset dehası olarak geçen ve bizzat Muâviye’nin deyimiyle yüz bin kişilik bir orduya bedel olan Mısır valisi Kays b. Sa’d’ı Irak valiliği vaadiyle kendi kadrosuna katmak istemiş ancak bütün girişimlerine rağmen bunu başaramamıştır. Kays Bin Sad’ Mısır’da Hz. Osman taraftarı olan Benî Mudlîc kabilesine onlarla savaşmanın kendilerine bir fayda sağlamayacağı gerekçesiyle savaşmıyordu. Bu arada Muâviye onunla mektuplaşmaya devam ediyordu. Siyasi manevralarıyla Muâviye Kays bin Sa’d’ı Mudlîc kabilesinin koruyucusu olarak göstererek onun Hz. Ali tarafından azledilmesine neden oldu. Yerine Muhammed bin Ebû Bekir tayin edildi ki onun sert mizacıyla bölge halkının tepkisini çektiği bilinir.⁵⁶² Bu olaydan sonra Sakîf kabilesi dâhisi Muğire bin Şu’be’yi kadrosuna dâhil etmeyi başarmıştır.⁵⁶³ Muğire b. Şu’be de Ebu Süfyân’ın damadı, Muâviye’nin eniştesidir.⁵⁶⁴ Bu şahsın yardımıyla da diğer bir önemli siyasetçi olan Ziyâd bin Ebîh’i kendi nesebine katma karşılığında yanına çekmiştir.⁵⁶⁵ Hâricî ve Şîlilere karşı onu kullanmıştır.⁵⁶⁶ Bu şekilde kabile reislerinin desteğini alan Muaviye aynı desteği ileride Yezid’in veliaht olmasında da sağlayacaktır.⁵⁶⁷

Muâviye, Hz. Ali döneminde önemli mevkilere gelen ve siyasi dâhi olarak nitelendirilen bu şahsı kendi babası Ebû Süfyân tarafından kardeşi olduğunu iddia ederek ve kendi kütüğüne dâhil etti ve ona Ziyâd Bin Ebû Süfyân adını verdi.⁵⁶⁸ Bundan sonra Muâviye, Horasan, Acem Irak’ın hepsini Ziyâd’a verdi. Ziyâd Muâviye’nin en büyük destekçisi oldu. Ziyâd’ın oğulları ve torunları 3. Abbasî halifesi Mehdî zamanında Sakîf kabilesinden b. Rûmî adında bir adamın üzerine yazdırarak kendilerini Kureyş sülalesinden çıkarmıştır.⁵⁶⁹

Muâviye’nin iktidarında bel kemiğini oluşturan Sakîf kabilesinin İslâm’dan önce Ümeyyeoğullarıyla sıkı ticari ilişkileri olduğu biliniyor. “Ficar savaşının intikam

⁵⁶⁰ Yiğit, İ., “Emeviler”, *İA*, XI, s. 104-108.

⁵⁶¹ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 215; Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 300.

⁵⁶² İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyân*, s. 110.

⁵⁶³ İbn Sa’d, *a.g.e.*, s. 26, İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyân*, s. 51.

⁵⁶⁴ İrfan Aycan, “*Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü*”, s. 127.

⁵⁶⁵ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 254.

⁵⁶⁶ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 38.

⁵⁶⁷ Yiğit, İ., “Emeviler”, *İA*, XI, s. 104-108.

⁵⁶⁸ İbn Sa’d, *a.g.e.*, s. 27.

⁵⁶⁹ Tarih-i Taberî, s. 83.

arayışlarından çeşitli alanlarda kurdukları ve geliştirdikleri münasebetler sayesinde Kureyş ve Sakîf kabileleri arasında hâsıl olan dayanışma ve ittifak ruhu, Emevîlerin iktidarı ele geçirmeleriyle birlikte yeniden eski heyecanına kavuşmuş, özellikle Emevîlerin iktidar sürdürebilmesinde Sakîf kabilesi ve bu kabileden seçtikleri yöneticiler önemli rol oynamışlardır.”⁵⁷⁰

Mervan bin Hakem, Hz. Peygamber tarafından Medine’den çıkarıldığında Taif’e gitmişti. Muaviye bu kabile ile evlilik yoluyla akrabalık bağı da kurmuştur.⁵⁷¹ Muâviye Basra’ya bir ara geçici olarak da Sakîf kabilesinden Abdurrahman bin Amr bin Gâylan’ı atamıştır. Mağrib coğrafyasına ise Mesleme bin Muhâller atanmıştır ki bu kişi Hazrec kabilesindendir.⁵⁷²

Muaviye Irak’ın kontrolünü sağlamak için Basra’ya yönelmiş bunun için Abdullah bin el-Hadrâmi’yi görevlendirdi. Bu sırada buranın Hz. Ali’nin valisi İbn Abbas yerine vekil bırakarak buradan ayrılmıştı. Abdullah Basra’da kısa sürede Temimoğullarını ikna etti. Hz. Ali’nin gönderdiği komutan ise öldürülmüştü. Buradaki vekil mevcut kuvvetleri ile müdahaleye girişmek istedi ama Ezd kabilesi, Temim kabilesi ile savaşmak istemiyordu. Buradaki durum ancak Hz. Ali’nin Temim kabilesinden birini buraya göndermesi ile düzelmiştir.⁵⁷³

Sıffin Savaşı’ndan sonra Muâviye Hz. Ali’nin bölgelerine sistematik olarak baskınlar yapıyordu. Bu baskınlar büyük başarılar kazanmasa da savaşmaya isteksiz olan Irak ordusunu iyice bıktırarak amacına ulaşıyordu. Muâviye’nin bu amaçla gönderdiği Abdullah bin Mes’ade el-Fezari, Hz. Ali’nin bu gönderdiği Müseyyed bin Necebe el-Fezari’nin elinden şaibeli bir şekilde kurtulmuştu. Bu iki komutan da aynı kabiledendi.⁵⁷⁴

Basra’daki sıkıntılar bu vilayete bağlı Horosan’da da kendisini göstermekteydi. Buradaki sıkıntılar tamamen kabileler arası çatışmaya dayanmaktaydı. Bazı atamalardan Kaysîleri öfkelenirmiş ve Muâviye’ye kadar şikâyet etmişlerdi. Neticede buraya çekişen iki kabile yerine Yeşkûr kabilesinden biri atandı.⁵⁷⁵

⁵⁷⁰ İrfan Aycan, “Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü”, s. 120.

⁵⁷¹ İrfan Aycan, Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan, s. 155.

⁵⁷² Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 274.

⁵⁷³ İrfan Aycan, Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan, s. 132.

⁵⁷⁴ İrfan Aycan, Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan, s. 135.

⁵⁷⁵ İrfan Aycan, Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan, s. 158.

Muâviye ölmeden önce oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmişti.⁵⁷⁶ Bu durum ayrıca Emevîler içinde Süfyâniler ile diğer Emevî kollarının arasının iyice açılmasına neden oldu.⁵⁷⁷ Muğîre b. Şu'be'nin teklifiyle bu işe girişen Muâviye bu konuda birçok tepkiye maruz kalmıştır.⁵⁷⁸ Medine'de Hz. Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Ebû Bekir gibi önde gelen sahabîler buna karşı çıktılar.⁵⁷⁹ Muâviye'yi veliaht taini için kınayanlardan biri de Hz. Osman'nın oğlu Saîd'di. Aralarında geçen tartışmada Muâviye onun annesinin Kelb kabilesinden kendi annesinin ise Kureys'ten olduğunu söylüyordu.⁵⁸⁰ Muâviye Saîd'i Horosan valisi yapmıştı ama hızlı bir şekilde azletmişti. Bunun asıl nedeni ise Belaruzi'ye göre Muaviye'nin onu hal etmesinden korttuğuydu.⁵⁸¹

Saîd, Semerkant ve Tirmiz şehirleriyle birkaç gün savaştıktan sonra antlaşmalar yaptı, 30.000 civarında esir ve pek çok ganimet elde etti. Saîd, Buhara'dan geçerken ordusunun güvencesi için aldığı rehineleri, kaç defa geri istenmesine rağmen, iade etmedi ve onları Medine'ye kadar götürdü. Ancak Saîd'in bu asilzadeleri Medine'deki çiftliğinde çalıştırmaya başlaması, hem Saîd'in hem de kendilerinin hazin sonu oldu. Saîd'in evine baskın düzenleyen bu asilzadeler Saîd'i öldürdüler, kendileri de teslim olmadıkları için çöllerde açlık ve susuzluktan telef oldular.⁵⁸²

İslâm toplumundaki iktidar mücadelesi Muâviye b. Ebî Süfyan lehinde neticelenmesinden sonra Orta Asya yeniden Müslümanların gündemine girdi. Planlı ve kalıcı hareketler ancak bu dönemde gerçekleştirildi. 45/665 yılında Irak valiliğine atanan Ziyâd b. Ebîhi, Horasan ve Toharistan bölgelerine yapılan seferlere yeni ve ciddi bir boyut kazandırmıştır. Ziyâd ayrıca Basra ve Kûfe'deki farklı kabilelerden 50.000 kadar Arap muhaciri Horasan'da iskâna tabi tuttu.⁵⁸³

Muâviye'nin hilâfeti döneminde Şam ve Cezîre bölgesinde herhangi bir kabile çekişmesi meydana gelmemiştir. Zaten o, valiliği zamanında da bu eyaleti problemsiz bir şekilde idare etmiş, özellikle Hz. Osman'ın hilâfeti sürecinde Kûfe, Basra ve Mısır başta olmak üzere eyaletler kargaşa içinde yaşarken, Şam ve Cezîre'yi bir sükûnet adası

⁵⁷⁶ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

⁵⁷⁷ Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", Sivas, 1999, s. 1-14.

⁵⁷⁸ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 40.

⁵⁷⁹ İbn Sa'd, *a. g. e.*, s. 27, Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 284.

⁵⁸⁰ İbn Kesîr, VIII, s.139.

⁵⁸¹ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 600.

⁵⁸² İrfan Aycan, "Emeviler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri", s. 317-323.

⁵⁸³ İrfan Aycan, "Emeviler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri", s. 317-323.

haline getirmiştir. Ancak onun ölümü ardından Irak ve Horasan'da olduğu gibi iç karışıklıklar ve kabile savaşları Şam topraklarında da görülmeye başlamıştır.⁵⁸⁴

Muâviye Mısır'da Amr bin Âs'ın büyük bir servet bırakarak vefat etmesinden sonra buradaki Ümeyyeoğullarının kuvvetini arttırmak için kardeşi Utbe bin Ebu Süfyân'ı atamıştır. Bu şahsın vefatından sonra ise Mısırlıların isteği üzerine Amr bin As'ın oğlu Abdullah'ı atamak zorunda kalmıştı ama sonrasında onu da azlederek Mısır'da Sehmoğullarının nüfuzu kırmak istemiştir.⁵⁸⁵

Muvâiye döneminde oldukça çekişmeli iki şehir olan Irak ve Şam arasında Hz. Osman zamanında ganimetlerden ötürü tartışma yaşandığı biliniyor.⁵⁸⁶ Muâviye'nin hilafeti ele geçirmesi de İbn Zübeyr'i destekleyen Kuzey Araplar ile Emevîleri destekleyen Güney Arapları arasında rekabetin ve düşmanlığın artmasına neden oldu.⁵⁸⁷

*“Muaviye'nin kırk yıllık siyasi ve idari hayatı üzerine bina ettiği en önemli prensiplerden birisi de parasının iş gördüğü yerde konuşmaya, konuşmanın iş gördüğü yerde kırba, kırbacının iş gördüğü yerde kılıcagerek duymamıştır. Bütün bunların kifayet etmediği yerde güce başvurmuştur.”*⁵⁸⁸

Ölümü yaklaştığı sırada oğlu Yezîd'e şöyle demişti: *“Hicaz halkını gözet; çünkü senin aslın ve soyun onlardandır...”*⁵⁸⁹

Muâviye döneminde kabilevi rakabetin şehirsel olarak ortaya çıktığı Irak'ta kendini büyük oranda hissettiriyordu. Hz. Ali'nin Kûfe'de katledilmesinden sonra Şîa hareketi Irak'ta üslendi.⁵⁹⁰ Buradaki kabileler coğrafi yakınlığından dolayı Rebîa ve Temîn kabileleridir.⁵⁹¹ Hz. Ali'nin şehit edilmesinin ardından (40/661 Ramazan / Ocak) Kûfeliler Hz. Hasan'a biat ettiler.⁵⁹² Yönetimin kendi taraflarında kalmasını isteyen Iraklı kabileler bu olaylarda Hz. Hasan'ı desteklemişlerdir. Iraklıların mücadelesinin manevi tarafı da Ehl-i beyt fertlerine dönük bir yapıdaydı.⁵⁹³

Suriye'de bulunan kabileler ise Muâviye'yi destekliyordu. Hz. Hasan, Hz. Osman devrinde bazı askerî seferlere katıldı, isyancılara karşı Hz. Osman'ı koruması için babası tarafından kardeşiyle birlikte görevlendirildi. Cemel ve Sıffîn'de babasının

⁵⁸⁴ Âdem Apak, *‘Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti’*, s. 297.

⁵⁸⁵ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 160.

⁵⁸⁶ İsrail Balcı, *‘Şam Bölgesi Fetihleri’*, s. 203.

⁵⁸⁷ Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 539.

⁵⁸⁸ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 51.

⁵⁸⁹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emevîler Dönemi*, s. 37.

⁵⁹⁰ Aydın Çelik, *a.g.e.*, s. 33.

⁵⁹¹ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 205.

⁵⁹² Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 246.

⁵⁹³ Mehmet Bahaüddin Varol, *‘Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Döneminde Meydana Gelen Olaylar’*, s. 351.

yanında yer aldı. Genel anlamda halkın Hz. Hasan'a destek verme konusundaki isteksizliğin yanında sayıları azımsanmayacak kadar çok olan⁵⁹⁴ diğer bir grup ise Hz. Hasan'ın hemen harekete geçmesini istiyordu.⁵⁹⁵ Buradaki temel problem, onun Basra ve Kûfe'nin genel desteğini alamamış olması idi.⁵⁹⁶ Irak ordusunun dağılmasının temel nedenlerinden biri Sıffîn savaşında Hz. Ali'yi Tahkîme zorlayan Sa'd bin Kays'ın Muâviye'den para aldığı veya öldürüldüğü şiasının yayılmasıydı.⁵⁹⁷ Hz. Hasan ile çekişmesinde halkın çoğunluğunun güç ve kudret bakımından iyi durumda olan Ümeyyeoğullarının yanında yer aldığı anlaşıyor. Sa'd bin Musakkıf Muhtâr'ın amcasıydı. Muhtâr'ın Musakkıf'a söyledikleri dönemin yapısını göstermesi bakımından önemlidir:

— Eğer, adamların, akıllı kişilerin işlediği bir iş işlesin istersen Hasan'ı tut, bağla, Muâviye'ye gönder, böylece eline Ümeyyeoğulları tarafından büyük bir il geçer dedi. Amcası da ona:

— Sen, deli olmuşsun dedi. Bana halkın en sevgili kişisini tutup kendi düşman eline vereyim, öldürsün, teklifinde bulunuyorsun. Bu iş, benim elimden hiçbir zaman gelmez. Dedi.⁵⁹⁸

Hz. Hasan ise, Sâbat denilen yerde askerinin disiplinsizliğini ve isteksizliğini fark etti. Bunun üzerine hiç kimseyi istemediği bir şeye zorlamayı düşünmediğini söylemeye çalıştı. Onun bu tür bir söylemi, Hâricîler'in etkisinde olan bir grubun tepkisini çekti, aralarında sert tartışmalar çıktı ve Hz. Hasan bu sıkıntılı durumdan bir kısım sadık adamları tarafından kurtarıldı. Buna rağmen Medâin yolunda kendi içinde ona isyan eden askerler tarafından hücumu uğradı ve yaralandı. Hz. Hasan Irak'ta Medâinlilerin saldırısına uğradığında kendisine sadık olan Rebîa ve Hemdan kabilelerine sığınmıştır.⁵⁹⁹

Muâviye ise önünde Hz. Hasan karşısında mevzilenmişti. Muâviye'nin komutanı Abdullah, Muâviye'nin güçlü bir orduyla gelip gerekli kuşatmayı yaptığını ama kıtaldan yana olmadığını, buna karşılık hilafetin kendisine terkinî îmâ etti. Hz. Hasan, neticede halifelikten feragat ederek Muâviye'ye bıraktı.⁶⁰⁰ Hz. Hasan'ın bu

⁵⁹⁴ Mehmet Bahaüddin Varol, "Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Döneminde Meydana Gelen Olaylar", s. 355.

⁵⁹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 224.

⁵⁹⁶ Mehmet Bahaüddin Varol, "Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Döneminde Meydana Gelen Olaylar", s. 352.

⁵⁹⁷ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 142.

⁵⁹⁸ Tarih-i Taberî, *a.g.e.*, s. 87.

⁵⁹⁹ Mehmet Bahaüddin Varol, "Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Döneminde Meydana Gelen Olaylar", s. 360.

⁶⁰⁰ İbn Sa'd, *a. g. e.*, s. 26, Hüseyin Algül, *a.g.e.*, s. 79.

hareketinde Iraklıların yaptıklarını ve O'nun Iraklılara duyduğu güvensizliğin önemli bir yeri vardır.⁶⁰¹

Kabilevî temele dayanan Iraklılar ve Şamlılar arasında bu ayrışma diğer etkilerle gelişerek derinleşti. İşte bu noktadan itibaren insanların Hz. Peygamber'e duydukları özlemin tesiriyle kitleleri etkileyecek ve siyasî bir kanıt olan Ehl-i beyt kavramının ortaya çıkışına şahit olunmuştur.⁶⁰²

Muâviye iktidara geldikten sonra kendisi için en önemli sorunlar Hz. Ali taraftarları ve Hâricîlerdi. Her ikisine karşı da Muâviye, Sakîf kabilesinden olan kişileri getirdi. Bunlar Basra valiliğine getirilen Zîyâd bin Ebîh ve Kûfe valisi Muğîre bin Şu'be'dir. Muâviye bu isyanları Iraklılar aracılığıyla bastırmak istedi. Bunun için ilk başta Hz. Hasan'a başvurdu. Ancak Hz. Hasan “*Ehli kableye karşı savaşıydu ilk onunla savacağını, ümmetin birliği için savaşı terk ettiğini...*” söyleyerek bunu reddetti. Sonrasında ise Iraklıları ikna etmeyi başarmıştır. Bunu yaparken Iraklılara Hz. Ali'nin intikamını almaları gerektiğini söyleyerek Hâricîlere karşı kışkırtmıştır. Nihayetinde başarı sağlayarak onun döneminde harici isyanlarını bastırmayı başarmıştır.⁶⁰³

Ümeyyeoğulları Hâşimoğullarının güçlü bir halife adayını olan Hz. Hasan'ı ortadan kaldırdığı zikredilir. Bu kaynaklara göre Hz. Hasan'ı şehit eden Yezîd'dir. Yezîd bunu Medine'de, Hz. Hasan'ın karısı Esmâ bint-i Eş'as bin Kays vasıtasıyla gerçekleştirmiştir.⁶⁰⁴

Hz. Hasan hasta iken Hz. Peygamber'in yanına gömülmek istedi. Bunu Hz. Aişe kabul etmişken Ümeyyeoğulları şiddetle karşı çıktı ve neredeyse Ümeyyeoğulları ile Hâşimoğulları arasında şiddetli bir çatışma çıkacaktı. Durumu gören Hz. Hasan kararından vazgeçip Hz. Fatıma'nın yanına gömülmek istemiştir.⁶⁰⁵

Her ne kadar Muâviye hâkimiyeti sırasında şeffah bir kabile siyaseti izlemişse de bu güçlü dürtü kendisinde zaman zaman kendisini göstermiştir. Hazreti Osman'ın dayısı oğlu sahabeden Basra Valisi Abdullah Bin Âmir Muâviye'yi bir konudan dolayı suçlayan bir mektup yazmıştı. Muâviye mektubun altına “*Cahiliye çağındaki Ümeyye*

⁶⁰¹ Tarih-i Taberî, C.2 s. 76.

⁶⁰² Mehmet Bahaüddin Varol, “Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Döneminde Meydana Gelen Olaylar”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, II, 2018, s. 349.

⁶⁰³ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 50 v.d.

⁶⁰⁴ Tarih-i Tebarî, a.g.e., s. 71.

⁶⁰⁵ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 164.

hanedanı İslamiyet dönemindeki Hubeyb hanedanından daha şerefliidir. Bunu sen de kabul edersin.” Tevkiini* yazmıştı.⁶⁰⁶

Muâviye’nin hilafetinden sonra Medinelilere olan tutumu Hz. Osman’dan dolayı mesafeliydi. Muâviye, Hacca giderken yolu Medine’ye uğramış, Peygamber’in (s.a.v) minberini alıp Medine’den Şam’a götürmek istemiştir.⁶⁰⁷

İskenderîye’deki Âhna bölgesindeki emiri cizye olmak üzere kendilerinden ne kadar para istediğini Amr Bin El-Âs’a sorduğunda Amr b. El-Âs’ın “*Siz ancak bizim bir hazinemisiniz paraya çok ihtiyacımız olursa çok, az ihtiyacımız olursa az isteriz.*” demiştir.⁶⁰⁸

Emevîler fethettikleri yerlerde Arap ırkçılığı yaparak diğer toplumları aşağı görüyorlardı. Irak Valisi Saîd b. El-Âs’ın “*Irak’ın toprakları Kureyş’e ait bir bahçedir istediğimizi alır istediğimizi bırakırız.*” sözü bu durumu açıkça gösterir. Saîd Irak valisi iken Selmân bin Rebîa’yı Şamlılara yardım için Cezire bölgesine gönderdiğinde Şamlılar ve Kûfeliler arasında ganimet için anlaşmazlık çıkmıştı. Hz. Osman’a durum bildirildiğinde halife, ganimetin Şamlıların hakkı olduğunu söylemişti. Sonrasında Selman Muâviye’nin komutanı olan Habîb bin Mesleme ile de tartışmıştır.⁶⁰⁹

Muâviye döneminde bir diğer önemli mesele ise Hıms valisi Abdurrahman bin Halîd bin Velîd’in zehirlenmesidir. Bu şahış Şam bölgesinde oldukça itibar gören birisi haline gelmişti. Mensubu olduğu Mâhzumoğulları kabilesi Bedir savaşına kadar Mekke’de en itibarlı birinci kabileydi. Bedir savaşında birçok aile mensubunun ölmesi ile birincilik Ümeyyeoğullarına geçmişti. Bu şahsın bizzat Muaviye tarafından zehirlendiği söylenmektedir. Nitekim Mahzumoğulları ileride İbn Zübeyr’in yanında yer almıştır.⁶¹⁰

Emevîler, kendilerini “Hz. Peygamber’in mirasının mirasçısı”, Ehl-i Beyt’ten oldukları gayretini göstermişlerdir. Hz. Peygamber’in Ehl-i Beyt’ini tanımlarken soy seceresini Hâşim veya Abdülmuttalib’e değil de Abdümenâf’a bağlamışlardır.⁶¹¹ Emevîler böyle yaparak Hz. Peygamber’e yakınlığını attırıyordu.⁶¹²

⁶⁰⁶ Corci Zeydan, *a.g.e.*, s. 688.

*tevkii O dönemde resmi yazışmalardaki evrakta kullanılan derkenar benzeri yazılar.

⁶⁰⁷ Tarih-i Tebarî, *a.g.e.*, s. 80, İbn Kesîr, VIII. s. 81.

⁶⁰⁸ Corci Zeydan, *a.g.e.*, s. 353.

⁶⁰⁹ el-Belâruzî, *Fütuhu’l-Büldân*, s. 283.

⁶¹⁰ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 162.

⁶¹¹ Fatih Erkoçoğlu, “Devletin Yeniden Yapılandırılması”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti Emeviler*, III., 2018, s. 480.

⁶¹² İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 147.

2.2.1.1. Diğer Kabilelerin Hâricîlerin Oluşumuna Etkileri

Hâricîlik, Müslümanların Arap yarımadasının kuzeyine göç ettikleri süreçte bedevîlikten⁶¹³ gelip şehirlere yerleşen Kuzey Arapları arasında taraftar bulan dinî-siyasî akımdır. Hâricî (çoğulu: Havâric) kelimesinin türetildiği fiil, “çıkarmak, çıkarmak, ortaya çıkmak” gibi anlamlara gelir.⁶¹⁴ Hâricîler nesep bakımından Kureyş, Sakîf ve Ensar’ın dışında kalan Arap kabilelerine özellikle Temîm, Bekr ve Hemdân’a mensupturlar. Nitekim Hz. Ali’nin Sıffîn Savaşı’ndan sonra konuşmak için gittiği Hâricî grubun başkanı Şebeş bin Rebî Temim kabilesindendir.⁶¹⁵

Dikkatli incelendiğinde yapılan mücadelelerde ön planda olan kabilenin Kureyş olduğu görülür. Zira Hâşimoğulları da Ümeyyeoğulları da Kureyş kabilesinin kollarıdır.⁶¹⁶ Bu kabileler Hz. Ali’nin yanında Sıffîn Savaşı’na gitmişlerdi. Sonrasında kim kazanırsa kazansın Kureyş’in halife olacağına farkına vardıkları için⁶¹⁷ kendilerine has bir grup oluşturdular.⁶¹⁸ Nitekim Hz. Ali onları “*Bekr ve Temîm bedevîleri*” diyerek sınıflandırmıştır.⁶¹⁹ Ayrıca onlara seslenirken “Ey Çete” diyordu.⁶²⁰

Nehravân Savaşı’nda Abdullah b. Vehb er-Râsibî Hz. Ali’ye Müminlerin imamı olarak kendisine uymasını istiyordu.⁶²¹ Hz. Ömer döneminde Benî Bekr kabilesine mensup olan Şeybânîler, Sâsânîlere karşı Müslüman olup ateşli bir mücadele sergilerken Emevîler döneminde de İslâm’ın kurucu unsuru olan büyük kabilelere mensup olmadıkları için Hâricîlik hareketinin başını çekmişlerdir.⁶²²

Kendilerine Yemenli birini halife olark seçmişlerdi. Ne Hâşimîlerin ne de Emevîlerin yapmış oldukları mücadeleyi haklı bulmuyorlardı. Onlar Tahkîm’e gidilmesini de doğru bulmamışlar ve bu süreçte sloganları “Allah’tan başka hüküm verici yoktur.” diyerek karşı çıkmışlardır.⁶²³ İlerleyen zamanlarda işi daha da ileri götürerek Hz. Ali, Muâviye ve Amr b. El-Âs’a suikastte bulunmuşlardır. Netice Hâricîler, görüşlerini meşrulaştırmak amacıyla dinî öğeleri kullanarak dinî bir grup şeklini almıştır. Hatta Muâviye’nin iç siyasetinde onu en çok uğraştıran grup

⁶¹³ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 168.

⁶¹⁴ Adnan Demircan, ‘Hz. Ali Dönemi İç Karışıklıkları’, s. 332.

⁶¹⁵ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 239.

⁶¹⁶ Bennaji Yousef, *The Tribal Conflict, Authority And Fall Of The Umayyads: Modern Interpretations And Gramsci’s Theory Of Hegemony*, s. 2.

⁶¹⁷ M. Said Hatiboğlu, *a.g.e.*, s. 78.

⁶¹⁸ M. Said Hatiboğlu, *a.g.e.*, s. 75.

⁶¹⁹ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 306.

⁶²⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, s. 204.

⁶²¹ Fırlı, Ethem R., “Abdullah b. Vehb b. Râsibî”, *İA, I*, s. 141

⁶²² Ahmet Altungök, Taner Yıldırım, *a.g.e.*, s. 23.

⁶²³ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 212.

Hâricîlerdir.⁶²⁴ Onlar Emevîlere karşı mücadeleyi kutsal bir vazife, cihad olarak kabul ediyorlardı. Emevîlere karşı mücadele eden diğer muhalif gruplara da destek veriyorlardı.⁶²⁵

Eş'as b. Kays, kabileleri gezerek tahkim belgesini duyurduğu sırada, Benî Temîm'e gittiğinde Urve, "*Allah'ın işinde insanları hakem tayin ediyorsunuz. Hüküm ancak Allah'ındır.*"⁶²⁶ Diyerek kılıcıyla Eş'as'ın bineğine vurdu. Urve'nin bu sözü Hâricîlerin meşhur sloganıdır ve ilk defa burada kullanılmıştır. Bu olay Yemenlilerle Temîmlileri karşı karşıya getirdi. Hâricîler, daha hakemler gönderilmeden tahkimden vazgeçilmesini istiyorlardı. Hz. Ali'ye giderek bir günah olarak gördükleri tahkimden vazgeçilmesini istediler.⁶²⁷

Sıffin savaşından sonra Hz. Ali ile mücadelesinde Muâviye, Hâricîler yüzünden Hz. Ali'nin asker toplamakta zorluk çekmesinden istifade ederek durumunu daha da güçlendirdi.⁶²⁸ Öyle ki Mısır başta olmak üzere halifeye bağlı bazı önemli yerleşim merkezlerini hâkimiyeti altına alan Muâviye, Hz. Ali'nin 40 (660-661) yılında bir Hâricî tarafından şehit edilmesinden sonra Suriye halkından biat aldı.⁶²⁹

Hâricîler, iktidarın Emevî ailesinin hakkı olduğunu reddederek onlara karşı savaşmanın dinî bir vecibe olduğunu savunmuşlardır. Emevîlerin yanında Emevîler hakkında kendisi gibi düşünmeyenleri de tekfir etmişlerdir. Ortaya çıkışından yıkılışına kadar Emevî Devleti'ne karşı muhalefette bulunmuşlar, fırsat buldukça isyan etmişlerdir.⁶³⁰ Muaviye bu oluşuma karşı Irak'ta Hz. Ali taraftarlarını kullanarak mücadele yoluna gitmiştir.⁶³¹

2.2.1.2. Hucr B. Adî Olayı ve Kabilesi

Kûfelilerin pek çoğu Emevîleri sevmemelerine rağmen, Hâricîlere karşı yürüttükleri mücadelede Emevîlerin yanında yer aldılar. Ancak Kûfelilerin bunca desteğine rağmen Muâviye, Hz. Ali'ye olan desteklerinden ve aynı zamanda Hz. Osman'ın katlinde yer alan bazı kişilerin burada ikamet etmesinden dolayı şehre fazla güvenmiyordu. Kimin gerçekten kendisini desteklediğini, kimin ise muhalif olduğunu

⁶²⁴ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 155.

⁶²⁵ İrfan Aycan, *a.g.e.*, s. 428.

⁶²⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 25.

⁶²⁷ Adnan Demircan, "*Hz. Ali Dönemi İç Karışıklıkları*", s. 334.

⁶²⁸ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 306.

⁶²⁹ İbn Kesîr, VIII. s. 189, İsmail Hakkı Atçeken, *Emevîlerin Siyasî Tarihi*, s. 39.

⁶³⁰ Ünal Kılıç, *Emevî Devleti'nde Muhalefet Hareketleri*, s. 75.

⁶³¹ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, s. 168.

öğrenmek istiyordu. Bunun için de bu önemli şehre atamış olduğu valisi Muğîre'ye, Hz. Ali'ye küfretmeye devam etmesini söyledi. İşte Hucr b. Adî hareketi, bu politikanın bir sonucu olarak gelişmiştir. Hucr b. Adî Kinde kabilesine mensuptur. Hz. Ali'nin yakın dostu olarak bilinen⁶³² Hucr b. Adî Muğîre'ye uyarılarına rağmen vali, söz konusu uygulamasına devam etmiştir.⁶³³

Hucr, Hz. Ali döneminde Kûfelilere ödenmeyen atiyelerin verilmesini de istemişti. Halk Muâviye'nin başlattığı bilinen Hz. Ali'ye lanet okumalarda iyice rencide oluyordu. Muğîre, Hucr'un⁶³⁴ kabilesinden ve halktan çekinerek sadece Hucr'u uyarmıştır. Muğîre b. Şu'be'nin 50 (670) yılında vefatından sonra Muâviye b. Ebû Süfyân, Basra'da önemli icraatlara imza atan, şehri sükûna kavuşturan Ziyâd b. Ebîh'i Basra valiliğinin yanı sıra Kûfe valiliğini de verdi.⁶³⁵ Ziyâd, vali olarak atanır atanmaz, Kûfe mescidinde yaptığı ilk konuşmasıyla Hz. Ali taraftarlarına karşı sert önlemlere başvuracağını ortaya koydu. Ziyâd'ın yerine bıraktığı vali Hz. Ali'yi telin etme âdetini sürdürünce büyük bir isyan çıkmıştır. Hapse atılanların toplamı bir rivayete göre otuz bir rivayete göre seksendir. Hucr ise bu olaydan sonra Emevîlerden kaçmıştır.⁶³⁶

Ziyâd'ın sert konuşmaları Kûfe'de dengeleri değiştirmiştir.⁶³⁷ Hucr'un kabilesini de sorumlu tutacağını söylemesi Kûfe'deki akraba kabilelerini Hucr'dan ayırmıştır. Ziyâd b. Ebîh, Yemen kökenli kabileleri harekete geçirerek Hucr'u getirip teslim etmelerini emretmiştir. Zira Hucr da Yemen kökenli bir kabile olan Kinde'ye mensubtu. Bu kabile Hz. Ebû Bekir döneminde isyan çıkarmıştır. Sonunda uzlaşa sağlanmıştı.⁶³⁸ Ziyâd'ın böylece kendi problemlerini kendilerinin çözmesini istiyordu.⁶³⁹ Ziyâd cahiliye döneminden kalma bir anlayışla suçu bireysel olmaktan çıkarıyordu. Ziyâd'ın bu taktiği sonuç vermiş, Yemenli kabilelerin dağılması sağlanmıştır. Nitekim Hemdân ve Mezhîc kabileleri de Hucr'un üzerine gelmiştir. Bunu haber aldıktan sonra Hucr Kinde kabilesinin bir alt kolu olan Benî Harb'dan Süleyman b. Yezîd'in evine sığınmıştır. Nitekim Emevîler onlar kısa sürede burada olduğunu öğrenmiş ve evi kuşatmışlardır. Süleyman'ın ise Arap geleneğine uygun olarak evine sığınanı cam pahasına korumaya

⁶³² İbn Kesîr, VIII, s. 90, İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyân*, s. 165.

⁶³³ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Ehl-İ Beyt Ve Taraftarları", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, III, 2018, s. 79.

⁶³⁴ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 261.

⁶³⁵ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 259.

⁶³⁶ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Ehl-İ Beyt Ve Taraftarları", s. 83.

⁶³⁷ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyân*, s. 159.

⁶³⁸ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 147.

⁶³⁹ Adnan Demircan, "*Hariciler*", s. 144.

kararlı olduğu anlaşılmaktadır. Sonrasında bu evin tehlikeye düştüğünü gören Hucr, Nehâ kabilesine mensup Eşter'in kardeşi Abdullah b. Hâris'in evine sığınmıştır.

Bunun yanı sıra Hucr'un hep Yemenli kabilelere sığındığı anlaşılmaktadır. Hucr'un yakalanmasının uzun sürdüğünü gören Ziyâd b. Ebîh taktik değiştirerek çemberi biraz daha daraltarak bu problemin Kinde kabilesinin sorunu olduğuna karar vermiştir. Hucr'un mensubu bulunduğu Kinde kabilesinin lideri olan Muhammed b. Eş'as b. Kays'ı çağırarak, üç gün içinde Hucr'u getirmesini, aksi takdirde hurmalıklarını keseceğini, evini yıkacağını ve kendisini öldüreceğini bildirmiştir. Hucr bu haberi almış olmalı ki Muhammed b. Eş'as'a Ziyâd'dan kendisi için eman alıp Muâviye'nin yanına gönderilmeyi talep etmiştir.⁶⁴⁰

Kûfe valisi Ziyâd b. Ebîh'in Hucr'a karşı şehirdeki bütün kabilelerin desteğini istemesi Mudâr ve Yemen kabilelerinin eskiye dayanan rekabetini tekrar gün yüzüne çıkarmıştır. Mudâr'a mensup olan Mezhîc ve Hemdân Hucr'un yakalanması gayret sarf ederlerken, Hadrâmevt ve Kinde kabileleri Hucr'a destek vermişlerdir. Yine Yemen kökenli olan Ezd, Becîle ve Has'am başlangıçta bu konuda valiye olumlu cevap vermelerine rağmen, Hucr'un yakalanması girişimlerinde isteksiz davranmışlardır.⁶⁴¹

Abdullah b. Halife et-Taî, kabilesinden bazı şahısların kendisine destek olması üzerine direnerek Emevîlere teslim olmamıştır. Bu şahıs Hucr'un yakın arkadaşlarından. Durum Ziyâd'a intikal ettiğinde vali, Hz. Ali'nin yakın arkadaşlarından olan Tay kabilesinin lideri Adî b. Hatem et-Taî'yi getirterek adı geçen şahsı teslim etmesini emretmiştir. Adî amcasının oğlunu teslim etmeyeceğini bildirince Ziyâd tarafından tutuklanıp hapsedilmiştir. Adî, Kûfe'de bulunan bir kaç sahâbîden biri olması hasebiyle saygın bir yere sahipti. Halk, Ziyâd'ın sarayının önünde toplanarak Rasullullah'ın sahabisine böyle davranmamasını istemişlerdir. Ziyâd, Adî'yi Abdullah'ın Kûfe'ye girmeyeceğine söz vermesi ile bırakmıştır.⁶⁴²

Neticede dönemin valisi Ziyâd bin Ebîh ve Muâviye'nin emriyle Hucr bin Adî'nin başını çektiği 16 kişi idam edilmiştir. Bu durum sadece Irak'da değil bütün İslâm dünyasında büyük tepki çekmiştir.⁶⁴³ Hucr öldürüldükten sonra Muâviye onun bazı arkadaşlarını öldürüyor bazılarını ise Hz. Ali'ye olan sempatinin terk etmesi neticesinde serbest bırakıyordu. Hucr bin Adî'nin arkadaşlarından Abdurrahman

⁶⁴⁰ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Ehl-İ Beyt Ve Taraftarları", s. 86.

⁶⁴¹ Âdem Apak, 'Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti', s. 290.

⁶⁴² Mehmet Mahfuz Söylemez, "Ehl-İ Beyt Ve Taraftarları", s. 88.

⁶⁴³ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 54.

b. Hayyân, Muâviye'yi, kabilesi olan Rebîa'dan hiç kimsenin Şam'da olmadığı için kendisini öldürmeye cesaret ettiğini söylemişti. Abdurrahman ile birlikte öldürülenlerin sayısı yediye yükselmiştir.⁶⁴⁴

2.2.2. İskân Siyasetinde Kabilecilik

Kûfe'deki kabilelerin gözetilerek toprağın yediye taksim edilmesi işleminin halife Ömer, Osman, Ali ve kısmen Muâviye devirlerinde yürürlükte kaldığını söyleyebiliriz. Ancak, asıl değişikliğin Muâviye'nin zamanında Kûfe valisi Ziyâd b. Ebîh döneminde gerçekleştiği kaydedilmektedir. Ziyâd b. Ebîh'in ortaya koyduğu uygulamanın, bu şehirlerde siyasî karışıklıkların önüne geçmeyi ve idarelerini kolaylaştırmayı hedeflediği söylenebilir. O, Kûfe şehrinin kuruluşuna ve gelişimine şahit olmuş bir kişiydi. Ziyâd b. Ebîh Kûfe'de yedili sistemi terk ederek, dörtlü sisteme geçmiştir.

1. Bölge: Ehlü'l-Âliye, (Medineliler; Amr b. Hâris başkanlığında),
2. Bölge: Temîm ve Hemdân (Nizârî ve Yemenli kabileler; Hâlid b. Urfuta başkanlığında),
1. Bölge: Rebî'a ve Kinde, (Nizârî ve Yemenli kabileler; Kays b. Velîd b. Abdişems b. el-Muğîre başkanlığında),
2. Bölge: Mezhîc ve Esed (Nizârî ve Yemenli kabileler; Ebû Berde b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî başkanlığında).

Bu tasniften de görüleceği üzere, Ziyâd'ın sisteminde; Medinelilerin bulunduğu I. bölgede dışında, II. III. Ve IV. bölgede yer alan Kuzeyli Arap kabileleri (Nizârîler) ile Güneyli Arap kabilelerinin (Yemânî), birbirleriyle karıştırıldıkları ve bunların aralarına da daha küçük nüfusa sahip kabilelerin eklendiği anlaşılmaktadır.⁶⁴⁵

Fustâd'a yönelik göçler Emevî Devleti'nin hâkimiyeti boyunca artarak devam etmiştir.⁶⁴⁶ Muâviye b. Ebû Süfyân, Ziyâd b. Ebîh'i Basra'ya vali tayin ettiği I. dönemde burada bulunan Ezd kabilesinden bir topluluğu Mısır'a göndermiş ve oraya yerleştirmişti. Güney Araplarının Kuzey Arapları ile olan rekabeti ve Güney Araplarının Hz. Ali'ye olan ilgisi düşünüldüğünde yapılan iskân faaliyetini amacını anlamak kolaylaşacaktır. Böylece Basra'daki Yemenî kabilelerin gücü azaltılıyordu.⁶⁴⁷

⁶⁴⁴ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Ehl-İ Beyt Ve Taraftarları", s. 91.

⁶⁴⁵ Tahsin Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 570.

⁶⁴⁶ Tahsin Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 594.

⁶⁴⁷ Tahsin Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 589.

Horosan valiliğine atanan Ubeydullah bin Ziyâd da Mâverâünnehir bölgesine yaptığı başarılı seferler sırasında elde ettiği esirleri Basra şehrine getirip iskân ettirmiştir.⁶⁴⁸ Aynı şekilde Horosan bölgesine de Arap kabilelerini yerleştirmiştir.⁶⁴⁹

Hiz. Osman'ın şehit edilmesi ile sonuçlanan iç karışıklıklar Müslümanların hâkimiyetlerini engellemiştir. Muâviye bin Ebû Sufyân halifelğe geldiğinde İfrîkiyye'deki kabileler Bizans zulmünden kurtarması için ona müracatta bulunmuşlardır.⁶⁵⁰ Ukbe bin Nafi'nin⁶⁵¹ halife Muâviye tarafından atanan Ebû'l-Muhâcir Dinâr'ın İfrîkiyye'de kaldığı yedi yıl boyunca buradaki Berberîlerle iyi münasebetler kurmuştu. O, lideri konumundaki Küseyle b. Lemzem ile arkadaşlık kurmuş daha önce Hristiyan olan Küseyle'nin İslâm'ı kabul etmesini sağlamıştı. Liderlerinin Müslüman olmasıyla, kabilesinden önemli sayıda Berberî de İslâm'ı kabul etmiştir.⁶⁵²

Muâviye b. Ebû Sufyân'ın zamanında Afrika fetihleri için atanan Ukbe b. Nâfi fethi gerçekleştirmek ve sürekli bir ordu bulundurmak amacıyla Kayrevan şehrini kurdu. İlerleyen süreçte de buraya atan kişiler değişmesine rağmen Berberîler ile mücadeleler devam etti. Bu mücadeleler sırasında Berberîlerin Bizans ile iş birliği yaptığı görülmektedir.⁶⁵³ Ayrıca Farşlılardan Kûfe ve Basra halkından bazı zümreler Muâviye tarafından Antakya'ya sevk edildi.⁶⁵⁴

2.3. Yezîd Dönemi Ve Kelb Kabilesinin Sevinci

Yezîd, Muâviye'nin halife olmadan önce evlenmiş olduğu, Kelb kabilesinden Behdel kızı Meysûn⁶⁵⁵ adındaki bir kadından dünyaya geldi. Meysûn, Şam'da şehir hayatına alışamadığı için, Muâviye onu âilesine göndermişti. Yezîd de annesiyle beraber çöle gitmiş ve burada çöl hayatına göre yetişmişti.⁶⁵⁶ Muâviye'nin Yezîd'i yine Kelb kabilesinden birisi ile evlendirmesi bu kabileye verdiği önemi göstermektedir.⁶⁵⁷

⁶⁴⁸ Hasan Kurt, "Mâverâünnehir Bölgesinde Fetihler" *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, III, 2018, s. 224.

⁶⁴⁹ İrfan Aycan, "Emevîler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri", s. 317-323.

⁶⁵⁰ Nadir Özkuyumcu, "İfrîkiyye ve Endülüs'te Fetih Hareketleri", *İslam Tarihi ve Medeniyeti Emevîler*, III, 2018 s. 256.

⁶⁵¹ Halfe bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 253.

⁶⁵² Nadir Özkuyumcu, "İfrîkiyye ve Endülüs'te Fetih Hareketleri", s. 264.

⁶⁵³ Aydın Çelik, *a.g.e.*, s. 10.

⁶⁵⁴ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 211.

⁶⁵⁵ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 216.

⁶⁵⁶ Hasan Ali Hasan, *İslam tarihi*, C.3, İstanbul, 1987, s. 362.

⁶⁵⁷ Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar" s. 1-14.

Muâviye'nin hayatının son dönemlerinde ortaya çıkan “*Kahtâni bir hükümdar çıkacak.*” hadisi o dönemde Amr bin El-Âs tarafından sıklıkla dile getiriliyordu. Amr bin El-Âs'ın bunu sıklıkla dile getirmesinin nedeni o halifeliğin Kelblere geçmesini istemiyor, Kureyş'te kalmasını istiyordu.⁶⁵⁸

Muâviye'nin görevden azletmeye karar verdiği vali Mugîre ilk önce Yezîd ile konuştu.⁶⁵⁹ Muğire bin Şu'be bu düşünceyi ortaya atan ilk kişidir.⁶⁶⁰ Muğîre ile Muâviye'nin yaptığı görüşme sonunda Yezîd'in velîaht tayin edilme fikri kabul görmüştü.⁶⁶¹ Bu konu hakkında belli bir taraftar grubu oluşturduktan sonra Yezîd'in halife olması gerektiği fikrini ortaya attı bu karara ilk başta tabi olarak Şam'daki kabileler büyük oranda destek verdi.⁶⁶² Yezîd'in kabilesi Kelbîler ise bu karara sevinçle bakıyordu. Bölgedeki Arap kabileleri de Bizans'tan ise kendi arakbası olan Arapların yönetimine oldukça sıcak bakıyorlardı.

Muâviye, Şamlılardan sonra Iraklıların biatlerini de kendine has yöntemlerle almayı başardı.⁶⁶³ Geriye sadece Hicaz halkı kalıyordu. Hac için Mekke'ye gittiğinde Yezîd'in halifeliği için çıkan tartışmada Şamlılar buradakilerin boynunu vurmaya çalıştıklarında Muaviye “Yavaş, Sübhan Allah. İnsanlar ne çabuk Kureyş'e kötülük yapmak istiyorlar.” demiştir.⁶⁶⁴

Şam'da Abdurrahman bin Osman, Dahhâk bin Kays, Ahnef bin Kays gibi önemli şahsiyetlerden kolayca biat alındı.⁶⁶⁵ Bizans ve Sâsânî idaresinde yaşamış olan topluluklar saltanat ile idare edildikleri için Muâviye'nin yeni yönetim sistemini kolayca kabul etmişlerdir. Bu duruma alışık olamayan Hicaz bölgesi sakinlerinin durumu hemen kabul etmedikleri görülüyor.⁶⁶⁶ Muaviye, Zübeyr ve Abdullah bin Ömer ile konuşurken hilafetin Hz. Peygamber'den sonra Abdümenâf oğullarının hakkı olduğunu ancak Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in güzelce yönettiklerini -aslında onların da hakkı değil- söylüyordu.⁶⁶⁷ Hz. Âişe'de Muâviye'nin isteğini reddetmiştir.⁶⁶⁸

⁶⁵⁸ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 32, Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 72.

⁶⁵⁹ İbn Kesîr, VIII. s. 139.

⁶⁶⁰ Yiğit, İ., “Emeviler”, *İA*, XI, s. 104-108.

⁶⁶¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 226.

⁶⁶² İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 450.

⁶⁶³ Ünal Kılıç, “Kerbela Olayı”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, III., 2018, s. 93.

⁶⁶⁴ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 261.

⁶⁶⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 228.

⁶⁶⁶ Hasan Ali Hasan, *a.g.e.*, s. 361.

⁶⁶⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 237.

⁶⁶⁸ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 75.

Muâviye Mekke'den Şam'a döndüğünde Hz. Osman'ın oğlu Saîd, Muâviye'ye kendisinin babasının da annesinin de Yezîd'in annesi ve babasından hayırlı olduğunu bu yüzden hilafete kendisinin daha layık olduğunu söylemiştir. Muaviye Kureys'in Kelb'den üstün olduğunu kabul etmiş ama Osman'a Harboğullarının sahip çıktığını söylemiştir. Neticede ona Horosan emirliğini vererek hoşnut etmiştir.⁶⁶⁹

Muâviye ölmeden önce oğluna mualiflere karşı alacağı tedbirler konusunda oğlunu şu şekilde uyardı: *Hicaz halkını gözet çünkü senin aslın ve soyun onlardandır. Onlardan senin katına gelene ikramda bulun, yanında oturanı gözet. Irak halkını da gözet senden hergün bir valinin azlini isteseler dahi azlet. Çünkü bir valini azli sana karşı karşı yüzbin kılıcın çekilmesinden daha kolaydır, musibetin kimin başına geleceğini bilemezsin. Suriye halkını da gözet onları kendine sırdaş edin. Sana düşmanlarından herhangi bir tehlike gelirse onları Şamlılarla def et. Oradaki işleri bitince onları kendi memleketlerine gönder. Onlar başka yerlerde ikamet etmesinler ki kendi ahlakları değişmesin. Senin aleyhinde ancak dört kişiden korkarım bunlar Ali'nin oğlu Hüseyin, Ömer'in oğlu Abdullah, Zübeyr'in oğlu Abdullah ve Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman'dır.⁶⁷⁰ Ömer'in oğlu Abdullah kendisini ibadete vermiş bir kişidir. Kendisinin dışında kimse kalmayacak olursa o sana biat eder. Ali'nin oğlu Hüseyin çabuk etkilenen birisidir; Irak halkı onu isyan ettirmeden rahat bırakmaz. Şayet isyan eder sen de ona muzaffer olursan ona iyi davran zira onun Muhamed'e büyük bir yakınlığı vardır. Ebû Bekir'in oğluna gelince arkadaşları ne yaparsa o da onu yapar. Senin karşına Aslan gibi dikilecek, tilki gibi kurnazca hareket edecek, fırsat bulunca üstüne atılacak olan ise Zübeyr'in oğlu Abdulah'tır. Şayet Abdullah bunu sana yapacak olursa ve sen de onu yakalayacak olursan onu paramparça et. Elinden geldiği kadar da kavminin kanını akıtmamaya çalış.⁶⁷¹*

Muâviye'nin vefatından sonra oğlu Yezîd kısa sürede valiler marifetiyle birçok yerde biat topladı. Medine valisi Velîd b. Utbe b. Ebû Süfyân kenisine biat çin ilk başta Kureys'in büyüklerinden başlamasını söylüyordu.⁶⁷² Velîd, Hz. Hüseyin ile tartıştığında Mervân, Velîd'e onu katletmesini söylediğinde Velîd onu Abdümenâfoğullarının koruduğunu söylüyordu.⁶⁷³

⁶⁶⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 258.

⁶⁷⁰ İbn Kesîr, VIII. s. 198.

⁶⁷¹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 81.

⁶⁷² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 276.

⁶⁷³ İbn Kesîr, VIII. s. 270.

Sonrasında Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ömer ona bîat etmediler.⁶⁷⁴ Yezîd, bunlardan bîat alması için Medine vâlisi Velîd b. Utbe'ye bir mektup yazdı. Valinin teşebbüsü sonucu Abdullah b. Abbas ile Abdullah b. Ömer biat ettiler. Abdullah b. Zübeyr ise direndi ve Mekke'ye gitti. Burada halkın kendisine itaat etmesi için çalıştı fakat Hz. Hüseyin b. Ali'yi karşısında bir rakip olarak buldu.⁶⁷⁵

Yezîd b. Muâviye'nin halifeliği süresince ülkenin gerek doğusu, gerekse bizzat Suriye'de yerleşik Arap soyları arasında kabile mücadelesi baş gösterdi.⁶⁷⁶ Özellikle Kuzey Suriye'de iskân edilmiş bulunan Kayslılar, Şam'ın güneyinde yaşayan Yemenlilere yönetimde daha fazla pay verilmesinden rahatsızdılar. Suriye'deki Kays kabileleri, Muâviye'nin Şam'da oluşturduğu Kays-Kelb birliğinden yavaş yavaş kopuyordu.⁶⁷⁷

İlk iki halife döneminde yapılan fetihlerden sonra kabilelerin ciddi şekilde yerleştikleri, askeri amaçlı olarak kurulan Kûfe⁶⁷⁸ ve Basra şehirleri zamanla İslâm tarihinde birçok hadisenin merkezinde olan şehirler olmuşlardır. Bu şehirler kurulduktan sonra kabile savaşlarının şehirleştigi söylenebilir. Kûfeliler Basra'ya nazaran çok farklı kabileleri içinde barındırmalarına rağmen, onların çoğunluğu Emevî iktidarına muhalif kaldığı için, Basra'ya göre kendi içlerinde daha az sayıda çekişme yaşamışlardır. Hâlbuki Hülafâ'yi-Râşidîn döneminde özellikle Hz. Osman ve Hz. Ali zamanlarında ülkenin en problemlî merkezi Kûfe'dir. Anlaşılan şehir, bu özelliğini Emevî asrında rakibi Basra'ya terk etmiş görünmektedir. Emevîler dönemi Basra'da meydana gelen ilk kabile çatışması, Yezîd döneminde Basra'da kontrolü ve gücünü kaybedince vali Ubeydullah b. Ziyâd şehirdeki Ezdlilere sığınmış, Rebîa da onlara destek vermişti. Neticede Kaysîler'in ağırlığı galip geldi ve Ziyâd, görevini Yemenli Mes'ûd b. Amr'a bırakarak Şam'a çekildi. Ezdlilerin yönetimini hazmedemeyen Basralı Mudârîler, Mes'ûd'u öldürdüler. Onun yerine Ezdlilerin reisliğine geçen Ziyâd b. Amr, intikam almak için Mudâr'a karşı Rebîalılarla anlaştı. Saldırıları öldürülen Mes'ûd'un yerine on diyet ödenmesi şartıyla durdurulabildi.⁶⁷⁹

⁶⁷⁴ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 216, Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 284, DİA, "Emeviler", XI, s. 104-108.

⁶⁷⁵ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 73.

⁶⁷⁶ Âdem Apak, "Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti", s. 281.

⁶⁷⁷ Faruk İdrîsî Haxhiu, *a.g.e.*, s. 56 vd.

⁶⁷⁸ Hakan Keleş, *Emeviler Döneminde Meydana Gelen Dini-Siyasi Hareketlerde Kûfe'nin Önemi*, Konya, 2019, s. 17.

⁶⁷⁹ Âdem Apak, "Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti", s. 289.

Yezid döneminde Mevâlî'ye yaklaşımda da Arap kabileciliği kendini gösteriyordu. Yezîd'in Basra valisi Ubeydullah b. Ziyâd, dihkanları haraç toplama işleri ile görevlendirmesini şu sözleriyle açıklamıştır: "*Ben Araplardan birini haraç toplamakla görevlendirdiğimde haraç gelirleri düşüyordu. Onu tazminat ödemeye zorlasam, kabilesi bana karşı cephe alıyor, düşman kazanıyordum. Eğer malı bıraksam Allah'ın hakkını çiğnemiş oluyordum. Dihkanları haraç toplamak hususunda daha duyarlı ve itinalı gördüm. Üstelik onlardan, bir Araptan daha kolay hesap sorabiliyordum.*"⁶⁸⁰ Mevâlîlere karşı bu yaklaşım ilerde bu grubunda ayrı bir blok oluşturmaya neticede Emevîlerin yıkılışında önemli bir unsur olmasına sebep olacaktır.

2.3.1. Hâşimoğulları Kabilesi İle Tekrar Çatışma Kerbela Hadisesi

Medine valisi Mervân, Hz. Hasan ve Hüseyin Medine'de iken hutbede Hz. Ali'ye hakaret diyordu. Muâviye Abdullah bin Abbas'tan kızını Yezid için istediğinde Hz. Hüseyin bunu engellemiştir. Bu durum karşısında Mervan "Bizi mağdur mu edeceksiniz ey Hâşimoğulları" demiştir.⁶⁸¹ Muâviye'nin (680) yılında vefatından sonra Hicaz dışındaki bölgeler Yezîd'e biat ettiler. Yezîd'e veliaht olarak biat etmeyenlerden Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr Mekke'ye gitmişlerdi.⁶⁸² Hz. Hasan'ın halifelikten çekilerek hilafeti belli şartlarla Muâviye'ye devretmesine karşı çıkmasına rağmen Muâviye ölene kadar biatine sadık kalmıştır. Bununla birlikte Muâviye'nin veliahtlıkla ilgili faaliyete geçmesi ve kullandığı çeşitli yöntemler pek çok kimse gibi Hz. Hüseyin'i de huzursuz etmiştir. Muaviye'nin oğlunu veliaht göstermesinden sonra bir kısım insanlar Müslümanların yönetiminin Hz. Peygamber'in (s.a.v) soyundan olanlar tarafından yürütülmesini düşünüyordu.⁶⁸³ Bazıları Muâviye'nin bu tutumundan dolayı ona isyan edilmesi ve biatin bozulması gerektiğini düşündü. Muâviye ile Hz. Hüseyin arasında geçen bir konuşmada Hz. Hüseyin gerekli meziyetlerin Yezîd'de bulunmadığını söyleyerek Muâviye'nin teklifine sıcak bakmıyordu.⁶⁸⁴

Hazreti Hüseyin gibi Abdullah Bin Zübeyr de böyle düşünüyordu. Diğer bir kısım ise fitne çıkarmak ve birçok insanın ölümüne yol açmak gibi sakıncalar nedeniyle tarafsız kalıyordu. Bununla beraber ihtilal hareketinin başarıya ulaşması için gerekli

⁶⁸⁰ Nuh Arslantaş, *a.g.e.*, s. 331.

⁶⁸¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 421.

⁶⁸² Mesûdî, *a.g.e.*, s. 216; İbn Kesîr, VIII. s. 247.

⁶⁸³ The Umayyads: The First Muslim Dynasty, s. 1.

⁶⁸⁴ Saim Yılmaz, *a.g.e.*, s. 45.

kuvvetin olduğuna da inamıyorlardı. Çünkü Ümeyyeoğulları kabilesinin, İbn Haldûn'un tabiriyle, asabesi daha baskındı. Mudâr kabilelerini peşinden sürüklüyordu.⁶⁸⁵

Kûfe'de Hz. Hüseyin ve arkadaşlarının başlattığı hareket, Hucr b. Adî olayında olduğu gibi yine kabilelerin sorumlu tutularak geri çekilmeleri ile sağlandı. Ayrıca Kûfe'deki kabilelerin Şam'daki kabilelerle olan rekabeti de diğer bir önemli kabilevi unsurdur. Kûfeliler, Hz. Ali'nin hilafeti esnasında sahip oldukları huzur ve gelirden Muâviye ve Yezîd döneminde mahrum kaldılar. Dolayısıyla Emevî Devleti'ne karşı yoğun bir nefret içerisindeydiler.⁶⁸⁶ Bu nefret onların, Hz. Hüseyin'in önderliğindeki bir harekete destek olmalarına sebep olacaktı.⁶⁸⁷

Yezîd iktidara gelince Hz. Hüseyin medine valisi ile biat konusunda tartışma yaşamıştı. Mervân veya yanındakiler Velîd'e Hz. Hüseyin'i katletmesini söylemiştir. Velîd ise "Bu Abümenâf kabilesinde korunacak bir kan olur." demiştir.⁶⁸⁸ Kûfeliler Hz. Hüseyin'i kendi şehirlerine davet eden mektuplar gönderiyorlardı. Mekke'de⁶⁸⁹ Hz. Hüseyin hac maksadıyla gelenlerle Emevî Devleti ve Yezîd'in iktidarı aleyhinde konuşmalarda bulunuyordu. Hz. Hüseyin'in Mekke'yi seçmesindeki etken hac mevsimi dolayısıyla birçok İslâm bölgesinden halkın buraya gelmesiydi. Hz. Hüseyin'in burada istediği gücü toplayamadığı söylenebilir. Aksi durumda Mekke'yi terk etmek istemezdi.⁶⁹⁰ Mekke'de Hz. Hüseyin ile olan İbn Zübeyr Ümeyyeoğulları aleyhinde gelenlere konuşmalar yapıyorlardı.⁶⁹¹

Hz. Hüseyin'in Kûfe'deki ahalinin durumunu öğrenmek için gönderdiği Müslim bin Akîl⁶⁹² Kûfelilere şöyle sesleniyordu. "*Ey Kûfeliler, Resulullah Aleyhisselam'ın kızının oğlu, bize Bahdel'ü- Kelbi'nin kızının oğlundan daha sevimlidir.*"⁶⁹³ Mülayim bir kişiliğe sahip olan vali Numan bin Beşir'in müsamahasından da faydalanılarak önemli ölçüde taraftar toplanıyordu. Bunun üzerine Müslim bin Akîl Hz. Hüseyin'e şehre gelmesi için bir mektup yazdı. Diğer taraftan şehirde bulunan Emevî yandaşları

⁶⁸⁵ İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 452.

**Tevki'ler güzel ve edebi yazı yazma sanatı içinde yer alan yazışma stillerinden biridir tevki'ler günümüzde hükümet dairelerinde resmi evrak ve dilekçeler üzerine yazılan açıklamalar, derkenarlar ve paraflar gibi halifelerin resmi yazışmalar vesaire üzerine yazılan açıklama ve notlardan ibarettir.*

⁶⁸⁶ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s.83 v.d.

⁶⁸⁷ Ünal Kılıç, "Kerbela Olayı", s. 100.

⁶⁸⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 431.

⁶⁸⁹ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 284.

⁶⁹⁰ Ünal Kılıç, "Kerbela Olayı", s. 95.

⁶⁹¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 432; Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

⁶⁹² İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 440; Mesûdî, *a.g.e.*, s. 216; İbn Kesîr, VIII. s. 254.

⁶⁹³ M. Asım Köksal, *a.g.e.*, İstanbul, 2008, s. 55.

başkente haber göndererek durumu haber verdiler. Halifenin emri ile Kûfe'ye valiliği Basra valisi Ubeydullah bin Ziyâd'a⁶⁹⁴ devredildi.⁶⁹⁵

Yeni vali Kûfe'ye gelir gelmez tehtid dolu bir konuşma yaptı. Bu konuşmadan sonra Müslim bin Akîl'in yanında toplanmış bulunan Kûfeliler yavaş yavaş dağılmaya başladı. Bunun üzerine Müslim şehirde Hz. Ali taraftarlarının önderlerinden Hânî bin Urve el Muradî'nin evinde faaliyetlerine devam etti.⁶⁹⁶ Müslim bin Akîl'i dikkatli bir şekilde izleyen vali Ubeydullah bin Ziyâd, Hân bin Urve el Muradî'yi şiddetli bir şekilde cezalandırdı. Müslim bin Akîl kendisine destek verenlere haber göndererek artık valilik binasına yürümenin zamanının geldiğini söyledi. Hz. Hüseyin taraftarlarını valilik binasına yürüdüğünü anlayan Ziyâd yanında bulunan kabile reislerine toplananların geri dönmesi için konuşma yapmalarını itaat edenlerin mükâfatlandırılacağını isyan edenlerin ise cezalandırılacağını bildirmesini istedi. Kabile reislerinin konuşmasından sonra Kûfelilerin çoğu dağıldı.⁶⁹⁷

Ubeydullah askerlere ve polis teşkilatına bolca hediye dağıtıyordu.⁶⁹⁸ Müslim bin Akîl'in yanında otuza yakın kimse kaldı. Onlar da kısa süre sonra dağıldılar.⁶⁹⁹ Müslim bin Akîl de Hanî bin Urve de vali tarafından öldürüldü. (H. 60/M. 680)⁷⁰⁰ Müslim bin Akîl öldürülmeden önce Kureyş bağından dolayı Ubeydullah'ın yanında bulunan Ömer bin Sa'd'dan yardım istedi. Ubeydullah buna izin verdi. Müslim'in isteği Ömer' in Hüseyin'i geri çevirmesiydi. Ona bir şey olduğu takdirde Hâşimoğullarının dağılacağını söylüyordu.⁷⁰¹

Hz. Hüseyin, gitmemesi için yapılan tüm ikazlara rağmen çıktı.⁷⁰² Ubeydullah b. Ziyâd'ın kuvvetleri, onu Kûfe'ye sokmayarak Kerbelâ'da durdurdular. Ömer b. Sa'd, Hz. Hüseyin'e teslim olmasını ve Yezîd'e biat etmesini söyledi. Hz. Hüseyin, Yezîd'e biat etmeyi reddetti ve üç ayrı teklif öne sürdü. Bu şartların kabul edilmemesi üzerine çıkan çatışmada 10 Muharrem 61'de (10 Ekim 680) Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin çoğunluğu katledildi.⁷⁰³

⁶⁹⁴ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 284.

⁶⁹⁵ İbn Kesîr, VIII. s. 255; Ünal Kılıç, "Kerbela Olayı", s. 98.

⁶⁹⁶ İbn Kesîr, VIII. s. 259; Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 87.

⁶⁹⁷ İbn Kesîr, VIII. s. 260.

⁶⁹⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 443.

⁶⁹⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 300.

⁷⁰⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 443; Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 88.

⁷⁰¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 442.

⁷⁰² Ünal Kılıç, "Kerbela Olayı", s.101; M. Asım Köksal, *Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası*, s. 111.

⁷⁰³ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 216.

Bazı rivayetlerde Yezid'in Hz. Hüseyin'in şehid edilmesinden sonra Medineli Hazreç kabilesini zikrederek Bedir'in eğriliğini düzelttiğini söylemiştir.⁷⁰⁴ Katledilenler bölgedeki Benî Esed kabilesi tarafından Hâir denilen yere defnedildi. Burada dikkat edilmesi gereken yönetici kodro dışında Kerbelâ faciasında Hz. Hüseyin'i katledenler arasında Ümeyyeoğulları ve Şamlılar aradından kimsenin olmamasıdır. Bunu gerçekleştiren kimseler Kûfelilerdir.⁷⁰⁵

Hz. Hüsey'in yanında olanlardan Ali bin Hüseyin bin Hüseyin bin Ali'in annesi Sakif kabilesindendi. Anneannesi ise Ümeyyeoğullarından idi. Aynı şekilde Ubeydullah bin Ebu Talib'in annesi de Kelb kabilesindendir.⁷⁰⁶ Yezid Kerbela faciasından sonra yapılanlardan o da huzursuz olmuş olacak ki "Eğer İbn Ziyad ile aralarında bir nesep bağı olsaydı onları öldürmezdi demiştir."⁷⁰⁷ İslâm tarihinin en büyük facialarından birisi olan bu olay,⁷⁰⁸ Emevîlere karşı olan grupları birleştiren önemli bir hadise olmuştur.⁷⁰⁹

Önemli olan diğer bir noktada Ubeydullah'ın Hz. Hüseyin'i katleden ordunun başına Kureyş ile akrabalığı olan Ömer bin Sa'd'ı atamasıdır. O bu görevden azlini istediye de ölümle tehtid edilip zorlanmıştır.⁷¹⁰ Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in ölümünden sonra da onun çektiği bayrak elden ele dolaşarak Emevî Devleti'ni meşgul etmiştir.⁷¹¹ Bu olayı en iyi kullanan ise Horasan'da başlattıkları isyan sonucunda iktidarı Emevîlerden alan Abbasîlerdir. Bundan dolayı İslâm tarihçileri Emevî devletinin yıkılış nedenleri arasında Hz. Hüseyin'in katledilmesini öncelikli olarak zikrederler. Ayrıca bu hadise politik olarak da Şîa hareketinin⁷¹² idolojisini belirleyen en önemli unsurdur.⁷¹³

Dönemin ortamı ile ilgili İbn Haldûn'un değerlendirmeleri önemlidir. O bu konu hakkında şunları düşünüyordu:

...Nihayet nübüvvet meselesi ve yüreklere korku salan harikalar kesilip kısmen adet ve annelerin hükmü geri gelince asabiyet eskiden olduğu gibi ve kime aitse o

⁷⁰⁴ İbn Kesîr, VIII. s. 316.

⁷⁰⁵ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 97; Kılıç, Ünal, "Kerbela Olayı", s. 102.

⁷⁰⁶ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 288.

⁷⁰⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 305.

⁷⁰⁸ İbn Kesîr, VIII. s. 277.

⁷⁰⁹ İsmail Hakkı Atçeken, *Emevîlerin Siyasî Tarihi*, s. 41.

⁷¹⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 444.

⁷¹¹ Ünal Kılıç, "Tevvâbûn Hareketi", s. 111.

⁷¹² Ünal Kılıç, "Kerbela Olayı", s. 110.

⁷¹³ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 99.

*biçimde avdet etti. Mudâr başkalarından çok Emevîlere itaat eder oldu. Zira daha evvel de bu hususiyet onlara aitti.*⁷¹⁴

Kerbelâ'dan sonra Ali evladı uzun süre sessizliklerini korumuşlardır. Kerbelâ'dan uzun süre sonra, önce Zeyd b. Ali (122/740) bilahare de oğlu Yahyâ b. Zeyd (125/743) fiilî mücadele başlamış ancak her ikisi de katledilmiştir.⁷¹⁵ Kerbelâ bazı tarihçiler tarafından Sunnî-Şîî ayrılığının başlangıcı da kabul edilir.

2.3.2. Medine'de Ümeyyeoğullarına İsyan ve Harre Vakası

Medine'de etkin durumda olan ve bir takım usulsüzlüklerle halkın tepkisini çeken Ümeyyeoğullarının buradaki otoritesi, Kerbelâ faciyasından sonra içten içe sorgulanmış gözükmüyor. Bunun yanında Medineliler, Hz. Ali, idare merkezini Medine'den Kûfe'ye taşırken karşı şehirlerinin etkinliğini kaybedeceğini bildiklerinden karşı çıkmışlardı. Muâviye'nin hilafet merkezi olarak Şam'ı belirlemesi ile Medine'nin yeniden hilafet merkezi olma ümidini kaybettiler.⁷¹⁶

Mekke'de Abdullah bin Zübeyr kendi halifeliği için gizlice biat alıyordu. Gelişmeleri haber alan Yezîd önlem almak amacıyla Abdullah bin Zübeyr'e meyl etme ihtimali bulunan Medine'yi etkisiz kılmak istedi. Medine valisi Osman bin Muhammed bin Ebû Süfyân bu amaçla şehrin ileri gelenleri başkente yolladı.⁷¹⁷ Yezîd bu heyete bol ihsanda bulundursa da itibar görmedi.⁷¹⁸ Üstelik Medineliler Emevî valisini görevden alıp Abdullah bin Hanzala'ya biatlerini bildirdiler.⁷¹⁹ Diğer grupların tepkisini çekmemek için Kureyş ile mevâlisinin başına Abdullah b. Mutî, Muhâcir'in başına ise Ma'kıl b. Sinân getirildi. Emevîlere olan öfkelerinden dolayı Kureyşliler de harekete büyük ölçüde katıldı.⁷²⁰ Şehir halkı Emevîlerin önderi durumunda bulunan Mervân bin Hakem'in evine sığınan haneden mensuplarını muhasara altına aldılar.⁷²¹ Ümeyyeoğulları Yezîd'den acil şekilde yaradım talep ettiler. Yezid'in yanında bulunan Hanzala'nın kardeşi Yezîd'e Rasulullah'ın ensarını ve aşiretini katletmemesi için yalvarmıştı.⁷²²

⁷¹⁴ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 459.

⁷¹⁵ Ünal Kılıç, "Emevî Devleti'nde Muhalefet Hareketleri", s. 74.

⁷¹⁶ Ahmet Önkâl, *a.g.e.*, s. 175.

⁷¹⁷ İbn Kesîr, VIII. s. 353; İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 41.

⁷¹⁸ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 101.

⁷¹⁹ Fatih Erkoçoğlu, "Abdullah bin Zübeyr Ayaklanması", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, III, 2018, s. 162.

⁷²⁰ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 291.

⁷²¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 280.

⁷²² İbn Kesîr, VIII. s. 357.

Yezid'e haber ulaştığında "Medineliler kavmimizi Medine'den çıkardılar. Gök ve yer üzerime çökse daha sevimlidir." demiştir.⁷²³ Medine'ye giden ordunun komutanlığına Gatafân kabilesine mensup ve Emevîlere bağlılığı ile bilinen Müslim bin Ukbe getirildi. Müslim Medine'ye girdikten sonra birçok sahabe ve yakınıni öldürdü.⁷²⁴ Mervân ona Kureyşlilere yaptıkların beni rahatsız ediyor demiştir.⁷²⁵

Medineliler, Abdullah b. Hanzale komutasında karşı hazırlığa geçtiler.⁷²⁶ Hicri 63/ M 683 yılında Şamlılar Medine'yi kontrol altına aldılar.⁷²⁷ Gerek Medinelilerden gerekse Kureyşten birçok kişi katledildi. Tarihe Harre vakası olarak geçen bu hadise bazı kaynaklarda Kureyş'in Bedir'de öldürülenlerinin intikamını Medinelilerden alması olarak değerlendirilir.⁷²⁸ Diğer bir deyişle bu savaş Ümeyyeoğullarının Hâşimoğullarından intikamı olarak değerlendirilebilir. Bu vaka Ümeyyeoğullarına olan nefretin daha da artmasına neden olmuştur.⁷²⁹ Yezîd'in asıl amacı Mekke'de bulunan Abdullah bin Zübeyr'di.⁷³⁰

2.3.3. Abdullah Bin Zübeyr Hareketi Ve Mekke'nin Muhasarası

Abdullah bin Zübeyr'in mensubu olduğu Benî Esed kabilesi cahiliye döneminde de Ümeyyeoğullarıyla çekişme yaşamış ve başarı sağlayamamıştı. Bunun yanında Müslümanların çoğunluğu Ümeyyeoğullarını İslâm'ın koruyucusu olarak görüyorlardı. Abdullah bin Zübeyr Hicaz bölgesinde bulunuyordu. Bu bölgenin Ümeyyeoğullarının ve destekçileri Mudâri kabilelerden uzaktaydı.⁷³¹ Sonrasında Zübeyr'in kuvvetleri Kays temelli şekillenmiştir.⁷³² Zübeyr Mekke'yi hareket merkezi seçerek,⁷³³

Hiz. Peygamber ve üç halifesi zamanında olduğu gibi hilafet merkezini tekrar Hicâz yapmak istiyordu. Yezîd tarafından atanan kişi Medine'nin fethinde görev alan Müslim bin Ukbe' idi.⁷³⁴ Onun yolda ölmesi nedeniyle Yezid'in emriyle Husayn b.

⁷²³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 306.

⁷²⁴ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

⁷²⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 289.

⁷²⁶ İbn Kesîr, VIII. s. 356; Ahmet Önkâl, *a.g.e.*, s.177.

⁷²⁷ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 217.

⁷²⁸ İbn Kesîr, VIII. s. 361; Ahmet Önkâl, *a.g.e.*, s. 183.

⁷²⁹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 104.

⁷³⁰ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 103.

⁷³¹ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 41.

⁷³² Bennaji Yousef, *The Tribal Conflict, Authority And Fall Of The Umayyads: Modern Interpretations And Gramsci's Theory Of Hegemony*, s. 2.

⁷³³ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 305; *The Umayyads: The First Muslim Dynasty*, s. 2.

⁷³⁴ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 217.

Numeyr getirildi. Mekkeliler şehri savunmaya karar verdiler.⁷³⁵ İki taraf arasında şiddetli savaş devam ederken, Yezîd öldü.⁷³⁶ O da babası gibi halifelîğe oğlu Muâviye'yi tayin etmişti. Yezîd bu işi ilk olarak Kelb kabilesinin lideri konumunda olan Hassan bin Malik bin Bahdal el-Kelbi'ye söylemiş ve II. Muaviye'ye ilk o biat etmiştir.⁷³⁷ Bunun üzerine Husayn, Abdullah b. Zübeyrle kendisiyle Suriye'ye geldiği takdirde halktan onun için biat alacağını söyledi; fakat Abdullah bunu kabul etmedi.⁷³⁸ Çünkü o, Hicaz'ı hilafet merkezi yapmak istiyordu. Aynı zamanda şehirde destekçileri çoğunlukta idi. Bunun üzerine Husayn, Kâbe'de büyük hasarlar meydana getirdikten sonra Mekke muhasarasını kaldırdı ve geri döndü. Muhasaranın kaldırılması Abdullah bin Zübeyr'in bir süre daha bağımsız hareket etmesine sebep oldu.⁷³⁹

*“Muaviye'nin hilafeti zorla alması ve onu babadan oğula geçen bir saltanat haline getirmesi Arapların kendi aralarında İbn Zübeyr'i destekleyen Kuzey Araplar ile Emevîleri destekleyen Güney Arapları olmak üzere iki büyük ezeli rakibin oluşmasına en önemli sebep olmuştur. İslâm'dan önce Kuzey Arabistan'da yaşayan kabileler, Irak'a göç etmişler, Dicle nehri boyunca Diyâr-ı Rabîa ve Fırat boyunca da Diyâr-ı Mudâr ismi verilen yerleşim merkezini oluşturmışlardı. Benî Mudâr içinde Kaysîler en ileri ve en yüksek konumu işgal ediyorlardı. Suriye'ye gelip yerleşen diğer kabileler aslında Güney Arabistan kökenli idiler ve bunlara Yemenîler deniliyordu. Bu Yemenîlerin arasında da önde gelenler Kelbîler idiler. Kuzey Arabistanlılar, kendilerini Hz. İbrahim'in oğlu İsmâil'e kadar çıkarırlar ve kendilerini Adnânîler olarak, Güney Arabistan'lılar da kendilerini Kahtânîler olarak isimlendirirlerdi. İki grup asla birbirleriyle karışıp kaynaşmamışlar, bunu devletin yıkılışına kadar devam ettirmişlerdir.”*⁷⁴⁰

İslâm fetihleri ile Şam bölgesine gelen Kaysîlilerin Muâviye itaat ettiklerini ve onunla Iraklılara karşı mücadelede yer aldıklarını; fakat daha sonra Yezîd döneminde Medine'ye karşı gönderilen orduda Kaysîlilerin bulunmadığını bu ordunun çoğunluğunun Yemen kabilelerince oluşturulduğunu zikretmektedir. Ayrıca asıllarının Hicâzlı olması Kaysîlilerin Hicâz'a karşı yapılan bir hareketten kaçınmalarını ve İbnü'z-Zübeyr'in halifelik iddiasıyla ortaya çıktığında ona meyletmelerine neden olduğu belirtilmektedir.

⁷³⁵ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emevîler Dönemi*, s. 105.

⁷³⁶ İbn Kesîr, VIII. s. 366.

⁷³⁷ İsmail Hakkı Atçeken, “Muaviye bin Yezid Üzerine Bir Araştırma”, Selçuk ÜİFD, sy.7, Konya, 1998 s. 413.

⁷³⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 313.

⁷³⁹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emevîler Dönemi*, s. 106.

⁷⁴⁰ Ali Delice, “Emevi Devletin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, s. 1-14.

Yemenî kabileler ise hilafetin Şâm'dan Hicâz'a nakledilmesine razı değillerdi; zira bu durum gerçekleşecek olursa Muâviye ve Yezîd döneminde sahip oldukları iktidar imkânlarını kaybetmek zorunda kalacaklardı.⁷⁴¹

İbn Zübeyr'i etkisiz hale getirme çalışmaları Abdülmelik zamanında da devam etti.⁷⁴² Zübeyr hareketini bastırmak için Sakîf kabilesine mensub Haccâc atanmıştı. İbn Zübeyr, çarpışmalar sırasında Mudâr kabilesine mensup bir kişi tarafından öldürüldü. Böylece altı ay on yedi gün süren kuşatma sona erdi.⁷⁴³

2.4. Kabile İçi Çatışma (Yönetimin Süfyânîlerden Mervânîlere Geçişi)

2.4.1. Mervân Bin Hakem (684-685)

21 yaşındaki İkinci Muâviye'nin halifeliğe getirildiğinde hasta olduğu ve ölümün yakın olduğu anlaşıyor.⁷⁴⁴ Bu nedenle hiçbir kabilevi tarafa meyl etmeyerek İslâmî yönetim şeklini önerdiğini açıklamıştır. Şamlıların ısrarla yerine kardeşi Hâlid'i veya başka bir ile tayin etmesi taleplerini de dikkate almadı. Konuyu istedikleri gibi halletmelerini söyledi.⁷⁴⁵ II. Muâviye halifeliği bırakmak istediğinde Emevîler hilafetin ellerinden gideceğini düşünmüşlerdi.⁷⁴⁶ Bu şahış Emevîlerin Süfyani kolunun soon halifesidir.⁷⁴⁷

Bu dönemde Emevî ailesi üç gruba ayrılmıştı. Mervân b. el-Hakem'in liderliğini yaptığı Mervânîler, diğer tarafta Saîd b. el-As'ın liderliğini yaptığı el-As oğulları ve II. Muaviye'nin ölümü sonrası liderliğini Yezîd b. Hâlid'in yaptığı Süfyânî oğullarıdır. Devletin kurucuları olan Süfyânîler, Yezîd b. Muâviye'nin ölümünden sonra (64/684) Emevî ailesi arasında en zayıf grubu oluşturuyordu. II. Muâviye'nin zehirletilerek öldürüldüğü iddiası, hâkim aile arasında bu üç grubun birbirleriyle mücadelesinin boyutunu göstermesi açısından mânîdardır.⁷⁴⁸

Bu dönemdeki karışıklıkların çoğu özellikle Kinnesrîn, Kâsidiye ve Harran'da oturan Kayslılardan çıkmıştır. Suriyeliler arasında yalnız bunlar II. Muâviye'ye biat etmemişlerdi.⁷⁴⁹ Kayslılar anneleri Kelbî olan Yezîd ve oğlunun yönetime gelmesini

⁷⁴¹ Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), s. 187.

⁷⁴² Fatih Erkoçoğlu, "Abdullah bin Zübeyr Ayaklanması", s. 162.

⁷⁴³ Hasan Ali Hasan, *a.g.e.*, s. 342.

⁷⁴⁴ İbn Kesîr, VIII. s. 384.

⁷⁴⁵ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 121.

⁷⁴⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 311.

⁷⁴⁷ İsmail Hakkı Atçeken, "Muaviye bin Yezid Üzerine Bir Araştırma", s. 411.

⁷⁴⁸ Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 1-14.

⁷⁴⁹ İbn Kesîr, VIII. s. 384.

sindiremiyordu.⁷⁵⁰ Yezîd'in dayısı Hassân b. Mâlik b. Bahdal el-Kelbî

II. Muâviye'nin en önemli destekçisiydi. Hassân'ın kardeşi Saîd Kınnesrîn valisiydi. Kendi şehirlerinde bir Kelbli tarafından idare edilmek Kayslılara büsbütün acı geliyordu. Onu şehirden kovdular.⁷⁵¹

Muâviye b. Yezîd'in vefat etmesinden sonra kimin halife olacağı konusu belli olmadığı için tartışmalar çıkmıştır. Halifeliğin kendisinde kalmasını isteyen Velîd b. Utbe b. Ebû Süfyân Muâviye b. Yezîd'in cenazesini kıldırırken vefat etmiştir.⁷⁵²

Annesi Kelbi olan Yezîd'in ölümünden sonra Kayslılar harekete geçmiştir. İslâm'da ikinci bir iç savaş ortaya çıkmış, Araplar arasında büyük ölçüde bir kabileler mücadelesi başlamıştır. Haziran 684 yılında Halîd bin Yezîd Hıms, Amr b. Sa'îd de Dimeşk valiliğine getirildi. Zira Yemenliler Amr bin Saîd'i destekliyordu.⁷⁵³ Bu formül Emevî iktidarının yaşatılması için hanedanın üç büyük ailesini birleştiriyordu. Ayrıca Irak'a karşı Şam birliğini sağlamaktı. Formülün ilk hedefi gerçekleşti ancak ikinci hedef beklentileri karşılayamadı. Zira Suriye'de yaşayan Kaysîlerin önderlerinden Şam Valisi Dahhâk bin Kays, Kınnesrin valisi Züfer bin Hâris, Filistin yönetimini üstlenen Nâtil bin Kays ve Humus valisi Nu'mân bin Beşîr,⁷⁵⁴ Mervân Bin Hakemiyye, Mekke'de Abdullah Bin Zübeyr'i desteklediklerini ilan ettiler.⁷⁵⁵ Filistin valisi Hassân bin Mâlik Ümeyyeoğulları taraftarıydı.⁷⁵⁶ Zübeyr Filistin'e Nâtil b. Kays'ı gönderdikten sonra o Ürdün'e gitmek zorunda kalmıştı. O burada Halîd b. Yezîd'e biat edilmesi için propaganda yapmıştı. Hassân bin Malik, Dahhâk b. Kays'a bir mektup göndererek İbn Zübeyr'in iki halifeye karşı itaatsizliğini yermişti. Hassân, Hâlid bin Yezîd'in halife olmasını istiyordu.⁷⁵⁷ İkinci bir mektup yazarak onu da elçisine vermişti. Dahhâk b. Kays Şam'da bu mektubu okumayınca elçi ayağa kalkarak mektubu okumuştur.⁷⁵⁸ Bunun üzerine camide bulunan Kayslılar ile Ümeyyeoğulları arasında kavga çıkmış ve birbirlerine girmişlerdi.⁷⁵⁹

⁷⁵⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 574.

⁷⁵¹ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 50.

⁷⁵² İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 43.

⁷⁵³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 315.

⁷⁵⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII. 41.

⁷⁵⁵ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 315 İbn Kesîr, VIII. s. 385, Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 125.

⁷⁵⁶ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 219.

⁷⁵⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 572.

⁷⁵⁸ İbn Kesîr, VIII. s. 390.

⁷⁵⁹ İsmail Hakkı, Atçeken, *a.g.e.*, s. 54.

Kaysilerin lideri Dahhâk b. Kays, Abdullah b. Zübeyr'e biat edilmesi gerektiğini düşündüğü için gizlice faaliyetlerde bulunuyordu. Ümeyyeoğulları ve Kelb kabilesinin bulunduğu yerlerde bunu yapamıyordu.⁷⁶⁰ Kaysilerin liderinin bu süre zarfı içinde Şam'ın idaresine getirilmesi Kaysilerin gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Dahhâk bin Kays'ın İbn Zübeyr'e meyl etmesi üzerine⁷⁶¹ Ümeyyeoğulları harekete geçerek halifeliğin kendilerinde kalması için Hâlid bin Yezîd, Amr bin Saîd ve Mervân'ı hilafeti ellerinde tutmaları için telkindi bulunmuşlardır.⁷⁶² Dahhâk bin Kays II. Muâviye hasta olduğu sırada namazları cemaate kıldırın kişiydi.⁷⁶³

Bir ara Ubeydullah bin Ziyâd Dahhâk'a gelerek kendisinin Kureyş'in büyüğü olduğunu halifelige kendisinin layık olduğunu söyledi.⁷⁶⁴ Bunun üzerine Dahhâk kendine biat almaya başladı ancak kabilesi ilk önce İbn Zübeyr'e biat ettiği için bunu hoş görmediler ve itibarı sarsıldı.⁷⁶⁵

Bir diğer husus da halifelige adaylık konusunda sadece Kureyş kabilesinden olanların adaylığa gösterilmesidir. Bu noktada diğer birçok kabile olmasına rağmen hiçbirinin reisinin adının geçmemesi önemlidir. Bu olaylar akabinde Şamlılar Zübeyr'e biat etme konusunda tereddüt yaşamışlardır.⁷⁶⁶

Mervân b. Hakem'in başlangıçta Abdullah b. Zübeyr'e biat etme eğiliminde olduğu ifade edilmekte ise de onu bu düşüncesinden vazgeçireceklerdir.⁷⁶⁷ Ubeydullah b. Ziyâd, Mervân'a: *"Böyle bir şeyi yapmaktan senin yerine ben utanırım. Sen Kureyş'in büyüğü ve efendisisin. İbn Zübeyr'in yanına gidip ona biat edeceksin öyle mi?"* Bu şekilde Ubeydullah, Mervân'ı İbn Zübeyr'e biattan vazgeçirmişti.⁷⁶⁸ Tam da bu noktada Sakîfliler, Emevîlere destek ve cesaret vererek hanedanlığın devam etmesini sağlamışlardır.⁷⁶⁹

Ümeyyeoğulları hilâfete getirilecek kişiyi belirlemek ve görüşmelerde bulunmak üzere Câbiye denilen yerde toplanmaya karar verdiler.⁷⁷⁰ Dahhâk b. Kays⁷⁷¹ ve etrafındakiler buraya gitmek için yola çıkmışlarsa da yarı yoldan geri dönerek Dımaşk

⁷⁶⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 572.

⁷⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII. 41.

⁷⁶² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 314.

⁷⁶³ Atçeken, İsmail Hakkı, *"Muaviye bin Yezid Üzerine Bir Araştırma"*, s. 418.

⁷⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII. 42.

⁷⁶⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 576.

⁷⁶⁶ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 219.

⁷⁶⁷ İbn Kesîr, VIII. s. 388.

⁷⁶⁸ İbn Kesîr, VIII. s. 388; İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 53.

⁷⁶⁹ İrfan Aycan, *"Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü"*, s. 131.

⁷⁷⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 573.

⁷⁷¹ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 219.

yakınlarındaki Merc-i Râhıt mıntıkasında konaklayıp sonucu beklemeye başladılar Câbiye’de Hassân bin Mâlik bin Bahdal, Husayn bin Numeyr, Mâlik bin Hubeyre, Rah b. Zinba gibi önemli şasiyetler toplandı. Sonrasında Mervân bin Hakem, Hâlid bin Yezîd, Amr bin Saîd bin Âs da toplantıya katıldı. Abdullah b. Ömer’in adı büyük ilgi gördü ancak, zayıflığı sebebiyle uygun görülmedi. Abdullah b. Zübeyr de iki halifenin biatına katılmadığı için uygun görülmedi. Kaysîlerin ileri gelenlerinden halife olmasını istediği Hâlid b. Yezîd’e yaşının küçüklüğü dolayısıyla karşı çıkıldı. Emevî ailesi reisi Mervân b. Hakem de, Abdullah b. Zübeyr’e biat etmek üzere iken Ubeydullah b. Ziyâd’ın tavsiyesiyle kararından vazgeçip halife olmak için siyasî mücadeleye başlamıştır.⁷⁷² Böylesi bir uygulama, Emevîlerde bundan sonraki dönemlerde görülen tayin usullerinde ve devlet içinde birçok karışıklığa neden olacaktır.⁷⁷³

2.4.2. Yemenî-Kaysî Savaşı, Mercirâhıt (64/683)

Emevî devleti içinde adeta kurucu unsurlar olan büyük kabilelerden Kuzeyli ve Güneyli kabilelerin çatışmaları İslâm öncesi döneme dayanmaktadır. Mervan bin Hakem öncesinde Kaysîlerin Ümeyyeoğullarının destekleyici parçası olduğunu ima eden deyimler kullanıyordu.⁷⁷⁴ Kaysîlerin secereleri Adnân’a dayanıyordu ki bu da İslâm dininin atalarından İsmâil’in soyundan olmak anlamına geliyordu. Bazı tarihçiler bu ayrımı Kuzeyli ve Güneyli Araplar arasındaki çatışmanın sebebi olarak nitelerler.⁷⁷⁵ Muâviye’nin bu kabileler arasında kurduğu denge bu dönemde yerini tekrar çatışmaya bırakacaktır. Yemen asıllı Hassân bin Mâlik’in Mervân bin Hakem’i desteklemesi Suriye’deki Yemen asıllı kabileleri Mervân bin Hakem’i desteklemeye itmiştir. Mervân, Yemenlilerin desteğiyle beklenmedik bir şekilde en güçlü halife adayı haline geldi. Kendisinden sonra Yezîd bin Muâviye nin oğlu Hâlid ilk veliaht,⁷⁷⁶ ailenin diğer bir kolundan gelen eski Kûfe valisi Sa’îd b. El-Âs’ın oğlu Amr da ikinci veliaht olarak belirlenerek halifelik beklentisi taşıyan diğer hanedan kolları tatmin edildi.⁷⁷⁷

⁷⁷² Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, aler Dönemi*, s. 124.

⁷⁷³ Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 535.

⁷⁷⁴ İbn Kesîr, VIII. s. 394.

⁷⁷⁵ Bennaji Yousef, *The Tribal Conflict, Authority And Fall Of The Umayyads: Modern Interpretations And Gramsci’s Theory Of Hegemony*, s. 2.

⁷⁷⁶ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 315.

⁷⁷⁷ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 55.

Mervân, kısa süre sonra kendisini destekleyen Yemen asıllı kabilelerle kendilerinden ayrılan Dahhâk b. Kays liderliğindeki Kaysîler üzerine yürümeye karar vermiştir.⁷⁷⁸ Dahhâk geri çekilmek zorunda kaldı. Bu esnada Zübeyr'in kontrolündeki Dimeşk'de Emevî taraftarı Yezîd b. Nıms ayaklandı ve şehrin kontrolünü ele geçirdi. Hazine ve beytûlmali de ele geçiren Yezîd, burada Mervân adına biat aldı. Mercu's-Suffer yenilgisi ve Dimaşk'ta kontrolü kaybeden Dahhâk iki ateş arasında kalmamak için Dimaşk'ın kuzeyinde bulunan Mercirâhıt 'a çekildi.⁷⁷⁹

Mercirâhıt Muharebesi Şamlıların iç savaşıdır.⁷⁸⁰ Bu savaş Emevî hâkimiyetine yeniden can vermiş ancak aynı zamanda İslâm öncesine dayanan Adnânî-Kahtânî çekişmesinin⁷⁸¹ kanlı mücadeleye dönüşmesine sebep olmuştur.⁷⁸² Dahhak bu savaşta ölüldü.⁷⁸³ Ümeyyeoğulları taraftarlarının ile İbni Zübeyr taraftarları arasındaki savaş olmakla beraber bu savaş, iki Arap kabilesinin (Kelb ve Kays) savaşıydı.⁷⁸⁴ Kays kabilesi daha önce hiçbir yerde olmadığı şekilde bu savaşta kıyama uğratılmıştır.⁷⁸⁵ Merc'i-Râhıt Savaşı ile Abdullah b. Zübeyr'in Şam'daki varlığı tamamen bitti.⁷⁸⁶ Merc'i-Râhıt savaşı Şam bölgesindeki Arapların parçalanmasının miladı Kelp ve Kays kabileleri arasındaki bitmek bilmeyen kabile savaşlarının başlangıcı olmuştur.⁷⁸⁷ Zamanla sınırlarını aşip ülkenin her tarafında bu bloklaşmanın görülmesi Emevî Devleti'nin yıkılışının en önemli anlamlarından biridir.⁷⁸⁸

67 (686) yılında meydana gelen Hazîr Savaşı, Yemenîler karşısında mağlup olan Kaysîlerin intikam savaşıydı. Şam ordusunda bulunan ve bir Kaysî olan Umeyr b. el-Habbâb es-Sülemî'nin sancağını kaldırarak "Merc'in İntikamı" diyerek bağırması bunu teyit etmektedir.⁷⁸⁹ Merc Râhıt savaşı sonrasında kaçıp Karkîsiyâ'ya yerleşen Züfer b. el-Hâris burasını tahkim ettirmişti. Züfer'in buradaki varlığı Emevîler için

⁷⁷⁸ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 219.

⁷⁷⁹ Fatih Erkoçoğlu, "Abdullah bin Zübeyr Ayaklanması", s. 165.

⁷⁸⁰ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 219.

⁷⁸¹ Bennaî Yousef, *The Tribal Conflict, Authority And Fall Of The Umayyads: Modern Interpretations And Gramsci's Theory Of Hegemony*, s. 2.

⁷⁸² Âdem Apak, "Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti", s. 281.

⁷⁸³ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 315; İbn Kesîr, VIII. s. 392

⁷⁸⁴ İsmail Hakkı, Atçeken, *a.g.e.*, s. 56.

⁷⁸⁵ İbn Sa'd, VI, s. 578.

⁷⁸⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 316.

⁷⁸⁷ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 316.

⁷⁸⁸ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 126.

⁷⁸⁹ Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 539; Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 1-14.

büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Bu tehdit Abdülmelik bin Mervan döneminde de devam etti.⁷⁹⁰

Mervân, Benî Kelb kabilesi ve Emevîlere sadık Suriye ordusu sayesinde Mercirâhit Savaşı'nda Kaysîler'i mağlûp etmeyi başararak hâkimiyetini sağlamlaştırdı. Emevî iktidarının devamını sağlayan bu savaş, Kelb ve Kays kabileleri arasında sonu gelmeyen kabile savaşlarının ilk halkasını teşkil etmiş, aynı zamanda Emevî hâkimiyetinin temellerini sarsan bir savaş olmuştur.⁷⁹¹

Bu gelişmeler Mervân'ın devlet başkanı olması ile birlikte başlangıçtan itibaren Emevîlerin en büyük destekçileri olan Kuzey ve Güney ne Arapları ya da Kelbîler ile Kaysîler arasında Muâviye'nin Suriye'de oluşturduğu Mudârî-Yemenî ittifakının parçalanmasına sebep oldu.⁷⁹²

II. Muâviye'nin ölümünün ardından hîlafet makamı Ümeyyeoğullarının Ebû'l-Âs kolundan Mervân Bin Hakem'e geçti.⁷⁹³ Mervân Hazreti Osman'ın amcası Hakem Bin Ebû'l-Âs'ın oğludur.⁷⁹⁴ Hakem, Mekke döneminde Hazreti Peygamber Aleyhisselam'a düşmanca davranan müşrik önderlerinden biriydi. Mekke'nin fethinden sonra Müslüman oldu. Daha sonra pek çok Mekkeli gibi Medine'ye yerleşti. Burada Müslümanların sırlarını düşmanlara ifşa etmesi sebebiyle Hazreti Peygamber Aleyhisselam tarafından Tâif'e sürgün edildi. Mervân da babasıyla birlikte uzun süre burada kaldı. İlk iki halîfe, Hakem ailesinin Medine'ye dönmesini reddetti. Hazreti Osman halîfe olduktan sonra sürgündeki akrabasının Medine'ye girişine izin verdi. Daha sonra da yeğeni Mervân'a devlet kâtipliği görevine getirdi. Mervân Bin Hakem, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra onun kanını dava etme iddiasıyla önce Mekke, ardından da Basra'daki Cemel Ashâbı'na katıldı.⁷⁹⁵

Kaynaklarda, Talha Bin Ubeydullah'ın Mervân'ın attığı bir ok sonucunda öldüğü şeklinde rivayetler vardır. Mervân, Cemel Savaşı'ndan sonra Medine'de sakin bir hayat yaşadı. Muâviye Bin Ebû Süfyân devlet başkanı olduktan sonra politik mücadelesi esnasında kendisinden uzak duran Mervân'ı aralıklarla birkaç kez Medine

⁷⁹⁰ Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), s. 139.

⁷⁹¹ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

⁷⁹² *Mudârîler, yani Kâhtanîler, Arabü'ül Bâkiyye'den olup (hala yaşayan Sam'ın soyundan olan Araplar) Güney Araplarının atasıdır. Bunlar Yemen'den Mekke'ye gelen Hz. İsmail ile ilişkileri olan Araplardır. (bkz. Yaşar, Çelikkol, İslam Öncesi Mekke, Ankara, 2014, s. 31)*

⁷⁹³ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 310.

⁷⁹⁴ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 218.

⁷⁹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII. İstanbul, 2015, s. 39.

valiliğine getirdi. Yezîd bin Muâviye döneminde Medinelilerin baskısı üzerine Mervân Bin Hakem şehri terk ederek Şam'a gitti.⁷⁹⁶

Mervân'ın Muâviye b. Yezîd hakkındaki tahkîr edici ve onu acizlikle suçlayıcı sözü aslında Süfyânî-Mervânî çatışmasına bir örnektir. Muâviye bin Ebû Süfyân ve ondan sonraki iki halife bu kabilenin Süfyânî kolundan, diğer on bir halife ise aynı ailenin Mervânî kolundandır.⁷⁹⁷

Mervân'ın annesi Sakîf kabilesinden biri ile evlenmişti ve bu evlilikten Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem es-Sakâfî doğmuştu. Bu kişi Muâviye'nin Cezire valisi olup, Hz. Ali taraftarı Amr b. el-Hamık'ı öldürmüştür. Bu Abdurrahman b. Ummü'l-Hakem es-Sakafî, kısa bir süre sonra tahta geçen Abdülmelik b. Mervan adına Şam'ı ele geçiren komutandır.⁷⁹⁸

64/683 tarihinde Yezîd b. Muâviye'nin ölmesiyle yerine geçecek kişinin iktidarı ele alması gecikince İslâm coğrafyasının büyük kesiminde otorite zaafiyeti ortaya çıktı. Orta Asya'da da Selm b. Ziyâd'ın otoritesi zayıfladı, kabileler kendi başlarına buyruk hale geldiler. Abdullah b. Zübeyr'in iktidara gelmesi ve Kuzey Araplarının desteğini arkasına alması Horasan bölgesinin geçici de olsa Emevîlerin elinden çıkmasına neden oldu. Dolayısıyla Horasan, Abdullah b. Zübeyr'in egemenliğine girerken valiliğine de Kays kabilesi lideri Abdullah b. Hazîm tayin edildi.⁷⁹⁹

Muâviye b. Yezîd'in yerine kimseyi tayin etmeden ölümünden sonra Abdullah b. Zübeyr Mekke'den biat aldı.⁸⁰⁰ Buradaki Ümeyyeoğullarını Mekke'den çıkardı.⁸⁰¹ Abdullah b. Zübeyr Irak,⁸⁰² Yemen ve Mısır'da da hâkimiyetini tesis etti.⁸⁰³ Abdullah b. Zübeyr Emevîlerden hoşlanmayan Medine'de de hâkimiyetini kurdu. İbnü'z-Zübeyr, kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'i ilk olarak Medine valiliğine atadı. Medine hâkimiyeti ile Emevî ailesi şehirden çıkartıldı. Abdullah b. Zübeyr'e, Yezîd'in annesinin kabilesinden olan Hassân b. Bahdal el-Kelbî'nin reisi olduğu Ürdün bölgesi dışında biat etmeyen yer kalmamıştı. İbnü'z-Zübeyr taraftarı Kays kabileleri Emevîleri

⁷⁹⁶ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 123.

⁷⁹⁷ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

⁷⁹⁸ İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", s. 132.

⁷⁹⁹ İrfan Aycan, "Emeviler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri", s. 317-323.

⁸⁰⁰ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 219.

⁸⁰¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 574.

⁸⁰² Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 314.

⁸⁰³ Fatih Erkoçoğlu, "Abdullah bin Zübeyr Ayaklanması", s. 163.

destekleyen Kelblilerle baş edemediler.⁸⁰⁴ Neticede Yemenliler Mervân'ı halife yaptı. Bu durum aynı zamanda II. Muâviye'nin veliaht bırakması için neredeyse yıkılma ile yüz yüze gelen Emevîleri de bir nevi toparlamıştı.⁸⁰⁵

Mervân Bin Hakem Şam'da siyasi hâkimiyetini tesis ettikten sonra Mısır'a sefer düzenledi. Amr b. Saîd el-Eşdak komutasında gönderdiği ordu Abdullah Bin Zübeyr'in ordusunu yendi. Abdullah Bin Zübeyr kardeşi Mus'ab Bin Zübeyr komutasındaki bir orduyu Şam topraklarına gönderdi. Şamlılar bu sefer de Mus'ab'ın ordusunu mağlup etmeyi başardılar. Mervân bundan da cesaret alarak Medine üzerine bir ordu gönderdi. Ordu Medine'ye de hâkim oldu. Sonrasında Abdullah Bin Zübeyr birlikleri Rebeze'de Şamlıları ağır bir mağlubiyete uğrattılar.⁸⁰⁶

Bunlar olurken Arap kabileleri Irak'tan Horasan'da geçmişe dayanan kabile rekabetlerini sürdürmeye devam ediyorlardı. Bu çekişme Mudâr ile Rebîa-Yemen rekabetiydi. Yezîd b. Muâviye'nin ölümünden sonra Sicistanlılar, valileri Yezîd b. Ziyad'ı öldürdüler. Horosan valisi isyanı kontrol edemeyeceğini anlayınca eyaleti terk etti. Yerine Ezd'li Mühalleb bin Ebû Sufre'yi bıraktı.⁸⁰⁷ Ancak Horasan'da bulunan Rebîalılar, Horasan'ın bir kısım topraklarının idaresini Bekir bin Vâil kabilesinden Süleyman b. Mersed'e verilmesini, yine aynı kabileden Eys b. Sa'lebe'nin de Herât'a vali tayin edilmesini istiyorlardı. Zübeyr adına Mudârilere desteğini alan Abdullah bin Hâzim, Emevîlerin Horosan valisi Selm'e baskı yaparak kendisini Horosan valisi ilan ettirdi. Ezidliler azınlıkta olduğu için Mühalleb bin Ebû Sufre yönetimden çekilmek zorunda kaldı. Mudâr'ın desteği ile Rebîalılar mağlup edip onları katleden İbn Hâzim iki kabile arasındaki rekabetin derin düşmanlığa dönüşmesine neden oldu. Sonrasında Rebîalılar mağlup eden Mudârlılar kendi aralarında ganimet nedeniyle ihtilafa düşmüştür. İbn Hâzim'in ganimetten kendi payına çok alması Mudâr'ın diğer kolu Temîm'i rahatsız etmiştir. Ayaklanan Temîmliler, Herat'ı ele geçirdi. Bunun üzerine Mudâr içinde yaklaşık iki yıl süren Kays-Temîm kabileleri arasında çatışma meydana geldi. İbn Hâzim bu defa, daha önce Rebîalılara yaptığı gibi Temîm'den de pek çok kişiyi öldürdü. Abdullah b. Hâzim, ancak Abdülmelik'in

⁸⁰⁴ Fatih Erkoçoğlu, "Abdullah bin Zübeyr Ayaklanması", s. 164.

⁸⁰⁵ Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 1-14.

⁸⁰⁶ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 127.

⁸⁰⁷ Faruk İdrîzî Haxhiu, *a.g.e.*, s. 61.

Horasan'da hâkimiyet sağlamasıyla etkisiz hale getirilebildi. Bu faaliyette Temîmliler de Emevî halifesine yardımcı olmuşlardı.⁸⁰⁸

Başarılarından cesaret alan Mervân Bin Hakem daha önce veliaht tayin edilen Hâlid Bin Yezîd ve Amr bin Sa'îd'i azletti. Onların yerine oğulları Abdülmelik ile Abdülaziz getirdi.⁸⁰⁹ Bu şekilde hanedanın kurucusu olan Süfyânîler amcaoğulları Mervânîler tarafından devre dışı bırakılmış oldular.⁸¹⁰ Mervân, Câbiye'de kendisine destek olan Kelblileri, veliahtlardan ikincisi olan Abdülaziz'in nezdinde Mısır valiliğiyle ödüllendirmiş ve böylece onları kontrol altında tutmuştur. Fakat diğer taraftan annesi Kureyşli olan Abdülmelik'i ise daha önce veliaht tayin etmesiyle Kureyş'in hâkimiyetini ön plana çıkarmıştır.⁸¹¹

İleryen zamanlarda Abdülmelik bin Mervan halife iken Amr bin Âs isyan etmiş ve Abdülmelik onu öldürmüştür.⁸¹² Bundan sonra Emevîler devletinde Mervânîlerin dönemi başlamış oldu. Bu da Ümeyyeoğulları arasında çatışmanın çıkması anlamına geliyordu ki bazı tarihçilere göre bu durum Emevî devletinin kabile çatışmalarından sonra en büyük sorunudur.⁸¹³

Mervân'ın ilk kez gerçekleştirdiği veliahtlık değişikliği uygulaması daha sonra ki halifelerinde bu yolu izlemelerine neden olmuştur. Bu tür çekişmelerden sonra Mervân'ın katledilerek öldürülmesi Mervânîler içindeki karışıklığın önemli bir göstergesidir. Bir rivayete göre onu karısı öldürmüştür.⁸¹⁴ Karısı Yezid'in eski karısıydı. Mervan ise onu ve oğlu Halid'i aşağılıyordu.⁸¹⁵ Nihayetinde bu karısı onu uyurken öldürmüştür.⁸¹⁶

⁸⁰⁸ Âdem Apak, "Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti", s. 294.

⁸⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII. 238.

⁸¹⁰ İbn Kesîr, VIII. s. 413; Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 1-14.

⁸¹¹ Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi, (65-86/685-705)*, s. 245.

⁸¹² Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 322.

⁸¹³ Bennaî Yousef, *The Tribal Conflict, Authority And Fall Of The Umayyads: Modern Interpretations And Gramsci's Theory Of Hegemony*, s. 1.

⁸¹⁴ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 57.

⁸¹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 316.

⁸¹⁶ İbn Kesîr, VIII. s. 413.

2.5. Abdülmelik Bin Mervân (685-705)

Abdülmelik bin Mervân babasının ölümünden sonra hicri 65 (Miladi 685) yılında devlet başkanı oldu.⁸¹⁷ (65/685) Harre vakasından önce Ümeyyeoğullarıyla beraber Medine'den çıkarılanlar arasındadır.⁸¹⁸ Abdülmelik dönemi, Emevîlerin iç istikrarının sağlandığı dönemdir. Bu yönüyle Emevîlerin en büyük hükümdarlarından birisi olarak kabul edilir.⁸¹⁹

Abdülmelik, Abdullah b. Zübeyr sebebiyle Mercirâhıt'ta başlayan iç savaşa müdahil olamamış kabileler arası çatışmalar devam etmiştir. Neticede Kelbîler Şam'ın daha güney kısımlarına göç etmek zorunda kalmışlardır.⁸²⁰ Bu kabileler arasındaki çatışmaların kökeni ilk İslâm fetihleri öncesinde Suriye'ye yerleşmiş olan Yemenli kabilelerle, fetihler sonrasında buraya göç etmiş olan Kays kabileleri arasındaki rakabettir.⁸²¹

Abdülmelik bin Mervân halifelik makamına geçtikten sonra ilk olarak babası zamanında ortaya çıkan ve iç barışı tehdit eden Kaysî-Kelbî çekişmesini etkisiz hale getirmeye çalıştı.⁸²² Zira Suriye'de Kelb düşmanlığı en tehlikeli noktaya ulaşmıştı. Abdülmelik bu gelişmeler karşısında bölgeyi kabile çatışmasını körükleyen Kays ileri gelenlerini öldürmeleri için Kelbilere bırakmıştır. Bunun yanı sıra Kayslı bir köleyi öldüren Yemenli kabile önderlerini de hapsedmiştir. Bazen de çıkan çatışmada öldürülenlerin diyetini karşı kabileye vererek çatışmaları yatıştırmıştır.⁸²³ Bu durumdan anladığımız kadarıyla Abdülmelik fanatik bir şekilde bir kabilenin tarafını tutmayarak devletin çıkarı doğrultusunda kabileler arası denge politikası izlemiştir. Yine de Emevî devletinin hayat bulmasını sağlayan Yemen asıllı kabilelere iltimaslı davrandı. Zira Emevî Devleti, Suriye'de Güney Araplara dayanmaktaydı. Kayslılar bilhassa Züfer bin Harîs idaresinde zaman zaman Abdülmelik aleyhine ayaklanmışlarsa da güçlü yönetim karşısında fazla bir varlık gösterememişlerdir. Abdülmelik Şam'da Yemenlilere daha fazla değer verirken Irak'ta çoğunluğu elinde bulunduran Kaysîleri de bu bölgenin idaresinde söz sahibi yapmıştır. Halife bu şekilde Yemenî-Mudarî kabileleri arasında denge oluşturmaya çalışmıştır. Abdülmelik bin Mervân Irak'ta Kays

⁸¹⁷ Mesûdî, a.g.e., s. 221; Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 130

⁸¹⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII. 236.

⁸¹⁹ İsmail Hakkı Atçeken, a.g.e., s. 42.

⁸²⁰ Âdem Apak, "Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti", s. 297.

⁸²¹ Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi, (65-86/685-705)*, s. 186.

⁸²² Fatih Erkoçoğlu, "Devletin Yeniden Yapılandırılması", s. 487.

⁸²³ Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi, (65-86/685-705)*, s. 197.

asabiyetini kazanma amacını Sakîf asıllı vali Haccâc bin Yûsuf eliyle gerçekleştirmiştir. Sakîf kabilesi Kayslıların alt koluna mensup bir kabiledir.⁸²⁴ Halife Abdûlmelik kabileler arasındaki dengeyi sağlamak için Irak valiliğinde Haccâc'ı tutarken, Horasan valiliğine Yemenî olan Mühelleb b. Ebû Sufre'yi getirmişti.⁸²⁵

Abdûlmelik döneminde siyasî hayatı yükselen Irak valisi Haccâc, Sind valisi Muhammed b. Kâsım ile Mâverâünnehr fatihi Kuteybe b. Müslim birer Kayslıydılar.⁸²⁶ Haccâc, Irak bölge valiliği döneminde bilhassa Yemen asıllı Abdurrahman Bin Muhammed bin Eş'as'ın isyanından (Hicri 81-Miladi 700) sonra güneyli vali ve komutanları Irak'tan uzaklaştırmış onların yerine Kaysî kadrolaşma gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda Yemenli Mühelleb ailesi Horasan'dan tasfiye edilmiş, Kaysî soya mensup Bâhile kabilesinden Kuteybe bin Müslim⁸²⁷ getirilmiştir.⁸²⁸ Mısır valisi Abdülaziz b. Mervân her ne kadar Emevî ailesinden ise de annesinin Kelb kabilesine mensubiyeti Kelblilere Suriye, Mısır ve gibi eyaletlerde büyük nüfuz kazandırmaktaydı.⁸²⁹

Kabileler arasındaki çatışma Emevî ailesine kadar yansıyor. Saraydaki kabileler arasındaki bir tartışma esnasında Halifenin anneleri Kays'lı olan çocukları (Abdûlmelik'in iki oğlu Velid ile Süleyman ve kardeşi Ebân b. Mervân) "Onların sadece diyetlerini karşıla" teklifini iletiler. Anneleri Kelb'li olan çocukları ve Hâlid b. Yezîd b. Muaviye de "Sadece savaş" dediler ve bunun üzerine sesler yükseldi, sert tartışmalar oldu ve neredeyse bir çatışma ortamına gelinmişti. Abdûlmelik bu ortamı, Halhale b. Kays'ı Kelb'den Benî Abd-i Vud'a, Saîd b. Uyeyne' yi de Kelb'den Benî 'Uleym'e göndermek suretiyle yatıştırdı. Bu ikisi gönderildikleri kabilelerce idam edildiler."⁸³⁰

Para reformu ve divan kayıtlarının standart hale getirilmesi⁸³¹ Abdûlmelik'in getirdiği yenilikler arasında siyasi ve ekonomik anlamda en öne çıkan uygulamalardır.⁸³² Bu yenilikler yönetimde Arap niteliğini açığa çıkarıyordu.⁸³³

⁸²⁴ Âdem Apak, "Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti", s. 282.

⁸²⁵ Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 1-14.

⁸²⁶ Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 540.

⁸²⁷ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 350.

⁸²⁸ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 132.

⁸²⁹ Fatih Erkoçoğlu, *Devletin Yeniden Yapılandırılması*, s. 488.

⁸³⁰ Fatih Erkoçoğlu, *Abdûlmelik B. Mervân ve Dönemi, (65-86/685-705)*, s. 198.

⁸³¹ El-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 277.

⁸³² The Umayyads: *The First Muslim Dynasty*, s. 3.

⁸³³ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 43.

Çeşitli eyaletlerde kullanılan dile göre olan kayıt defterleri Arapça'ya çevrildi.⁸³⁴ Abdülmelik dönemindeki Araplaştırma Arap-Mevâlî kaynaşmasını dolayısıyla İslâmlaşmayı olumsuz bir şekilde etkilediği açıktır.⁸³⁵

İslâm toplumu Emevî idaresi ile geniş bir imparatorluk şeklini aldıktan sonra kabilevi kuralların bu yapıda yetersizliği kaçınılmazdı. Belli bir döneme kadar kabilevi özelliklerini muhafaza eden bu devlet idaresi sonrasında Suriye'deki Bizans geleneklerini örnek almaya başlamıştır. Muâviye'nin çevresini saran Arap reislerin Hâcîp tarafından bir düzen dâhilinde halifenin huzuruna sokulması çok önemli bir durumdur. Sarayın günlük işleri de buna göre düzenleniyordu. Abdülmelik, artık bir kabile şefi gibi değil bir imparator gibi hareket ediyordu. Hükümet işleri artık profesyonel yöneticilerce yürütülüyordu ancak önemli idarecilikler hâlâ kabile liderlerine veriliyordu.⁸³⁶

Abdülmelik b. Mervân, babası gibi Mervân tarafından kendisinden sonra yerine geçmek üzere ikinci veliaht tayin edilmiş olan kardeşi Mısır valisi Abdülaziz b. Mervân'ı veliahtlıktan feragat etmeye zorladı. Amacı babası gibi oğullarını veliaht bırakmaktı. Abdülaziz, Abdülmelik'in bu isteğine olumsuz cevap verince iki kardeş birbirine düşmek üzere iken Abdülaziz öldü.⁸³⁷ Abdülmelik'ten sonra dört oğlu hükümdar oldu. Bu yüzden kendisine hükümdarların babası denmiştir.⁸³⁸

Dönem ve bölgedeki Arapların ortak kabile kültürleri sosyal hayata da yansımıştır. Yapıların inşa edildiği yerler, tarımsal faaliyetlerin yapılmasına ek olarak Emevîlerin hasretini çektikleri çöl yaşantısını, ata binmeyi ve ava çıkmayı da temin ediyordu. Yine Emevîler iktidarlarına destek olan kabilelerle devamlı irtibat sağlama ihtiyacına gerek duydukları için çeşitli yapılar yapılmıştır.⁸³⁹ Bedevî hayata duydukları özlem ve şehirlerde sık sık hastalıkların çıkması, hem halifelerin, hem de diğer hükümet görevlilerinin daha güzel yerlere yerleşmesine sebep oluyordu.⁸⁴⁰

Sosyal hayatta Yemenliler, sivillerle kaynaşmış ve ticarete dalmış şehir sakinleri veya köyde arazi sahipleri veya çiftçiler haline gelmiş Arapları temsil ediyorlardı. Saf Arap kimlikleri yerine İslâmî kimliklerini vurguluyorlardı. Aksine Kays aktif olarak

⁸³⁴ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 163 v.d.

⁸³⁵ Âdem Apak, "Emeviler Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi ve İslâmlaşma", s. 305.

⁸³⁶ Fatih Erkoçoğlu, "Devletin Yeniden Yapılandırılması", s. 483.

⁸³⁷ Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 1-14.

⁸³⁸ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 58.

⁸³⁹ Fatih Erkoçoğlu, "Emevilerde İmâr Faaliyetleri", s. 512.

⁸⁴⁰ Fatih Erkoçoğlu, "Emevilerde İmâr Faaliyetleri", s. 510.

orduya katılan ve fetihlerdeki gelirlerine, hükümet yönetimine ve vergi gelirlerine bağımlı olan Arapları temsil ediyordu.⁸⁴¹

Filistin'deki en büyük kabilelerden olan Cüzâm kabilesinin çoğunluğu, isyancıları desteklemişti. 79/698 senesinde Müslüman kaynaklarda yalancı peygamber olarak geçen Hâris b. Saîd isminde birisi insanları Emevî idaresini yıkmaya çağırdı. Bu çağrı geniş bir destek kitlesi buldu ve Yalancı Hâris asker toplamaya başladı. Fakat kısa bir süre sonra halifenin emriyle Hâris tutuklandı ve ardından da çarmıha gerilerek öldürüldü.⁸⁴²

2.5.1. Kûfeli Kabilelerin Tevvâbûn Hareketi ve Muhtâr İsyanı

Tevvâbûn Hareketi Kerbelâ olayından sonra Hz. Ali evladının intikamını almak düşüncesiyle ortaya çıkan bir hareket olarak kabul edilir.⁸⁴³ Bu olayda Hz. Hüseyin'in intikamını alma düşüncesi kadar, Kûfelilerin baştan beri Ümeyyeoğullarına karşı besledikleri kin ve nefretin etkin olduğu unutulmamalıdır.⁸⁴⁴ Hz. Hüseyin'e yardım etmediklerinden dolayı yaşadıkları suçluluk duygusu hareketin ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerden biridir.⁸⁴⁵ Hareketin lideri Hz. Ömer zamanında gerçekleştirilen fetih hareketlerini ardından Kûfe'ye yerleşmiş, Cemel ve Sıffîn savaşlarında Hz. Ali ordusunda yer almış sahabeden ve Huzâalı Süleyman bin Surad'dı.⁸⁴⁶ Kendisi Hz. Hüseyin'e mektup gönderen fakat sonradan kendisine destek vermeyen kişiler arasındaydı. Sonrasında ise yaptıklarından pismalık duyup Emevî yönetime karşı oluşturulan hareketin başına geçmiştir. H. 65 M. 684 yılında civar bölgedeki Hz. Ali taraftarlarının da toplanması ile Nuhayle'de toplanarak yönetime açıkca bayrak açtılar.⁸⁴⁷ Kûfe valisi Ubeydullah bin Ziyâd, Huseyn bin Numeyr komutasındaki 12 bin kişilik orduyu isyancılar üzerine göndererek isyanı bastırmıştır.⁸⁴⁸

Tevvâbûn hareketi Ehl-i Beyt zürriyeti tarafından gerçekleştirilmemiştir. Zira bu harekette aktif olarak yer alanlar arasında Ehl-i Beyt zürriyetinden kimse bulunmadığı gibi hareketi organize edenler de Ehl-i Beyt'den değillerdi. Eş zamanlı olarak ortaya

⁸⁴¹ Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), s. 200.

⁸⁴² Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), s. 220.

⁸⁴³ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 220.

⁸⁴⁴ Kılıç Ünal, "Tevvâbûn Hareketi", s. 113.

⁸⁴⁵ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 107.

⁸⁴⁶ İbn Sa'd, VI, s. 467; İbn Kesîr, VIII. s. 406.

⁸⁴⁷ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 220.

⁸⁴⁸ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 108.

çıkan ve Ehl-i Beyt adına mücadele ettiğini söyleyen Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sekafî ile de birlikte hareket etmek adına görüşmelerde bulunmamışlardır.⁸⁴⁹

Tâîf'in önemli kabilelerinden olan Sâkîf'e mensup olan Muhtâr,⁸⁵⁰ Emevîlerin kuruluşunda Kûfe'ye yerleşen Muhtâr,⁸⁵¹ Hucr bin Adî aleyhinde şahitlik yapmadığı için Ubeydullah bin Ziyâd tarafından hapse atılmıştır. Kısa süre sonra serbest bırakılan Muhtâr Hz. Hüseyin'in elçisi Müslim bin Akîl'in öldürülmesinden sonra onunla işbirliği yaptığı iddiasıyla tekrar hapse atılmıştır.⁸⁵² Muhtâr'ın İbn Ziyâd'ın kendisini dövmesinden dolayı ona karşı beslediği şahsi kını de unutulmamalıdır. Zira kendisi İbn Ziyad'dan intikam alabilmek için İbn Zübeyr'e biat etmiştir.⁸⁵³

Eniştesi Abdullah bin Ömer'in Yezîd nezdindeki girişimleri akabinde serbest kaldıktan sonra Hz. Hüseyin'in intikamını almak iddiasıyla Kûfe'den Tâîf'e gitmiştir. Abdullah bin Zübeyr'in halifelliğini ilan etmesiyle Tâîf'ten Mekke'ye giderek kendisine biat etmiştir. Yezîd'in ölümü ve akabinde muhasaranın kaldırılmasıyla İbn Zübeyr'e yaptığı siyasi işbirliği teklifinden de olumlu cevap alamayınca Mekke'den ayrılıp tekrar Kûfe'ye gelmiştir. Burada Hz. Ali'nin oğlu Muhammed bin Hanifiyye'nin kendisini emir tain ettiğini söyleyerek halka çağrıda bulunmaya başlamıştır. Bu sırada Süleyman bin Surad'ın başını çektiği Tevvâbûn hareketi de başlamıştı ama o bu harekete katılmadı aynı zamanda Süleyman bin Surad'ın tecrübesiz biri olduğunu ileri sürüyordu.⁸⁵⁴

Kerbelâ'dan hemen sonra Ali evladına sempati beslediklerini söyleyen⁸⁵⁵ Tevvâbûn grubu ile Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sekafî'nin isyanları şiddetli bir şekilde etkisiz hale getirilmekle birlikte Emevî Devleti'ne karşı girişilen önemli isyanlar arasında yer almışlardır.⁸⁵⁶

Kabile çatışmalarının Muhtâr isyanı ile birlikte tırmandığını görüyoruz. H. 66 (685) yılında Rebîalî Müsennâ b. Muharrebe, kabilesiyle birlikte Muhtâr'a katılmıştı. Vali onu teslim alabilmek için Basra'da Mudârlıların reisi Ahnef b. Kays'tan yardım istedi. Rebîalî Bekrîler ile Yemenli Ezdliler Müsannâ'ya destek olduklarını ilan ettiler.

⁸⁴⁹ Kılıç Ünal, "Tevvâbûn Hareketi", s. 112.

⁸⁵⁰ İbn Kesîr, VIII. s. 423.

⁸⁵¹ Hakan Keleş, a.g.e., s. 69 v.d.

⁸⁵² Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi, (65-86/685-705)*, s. 100.

⁸⁵³ Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi, (65-86/685-705)*, s. 101.

⁸⁵⁴ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 110.

⁸⁵⁵ Muhamed Âbid el-Câbirî, a.g.e., s. 335.

⁸⁵⁶ Ünal Kılıç, "Emevî Devleti'nde Muhalefet Hareketleri", s. 74.

İki taraf arasındaki çatışmalar ancak Müsennâ'nın şehirden uzaklaştırılmasıyla sona erdirilebildi.⁸⁵⁷

Şiiler kısa sürede Muhtâr'ın etrafında toplanıyordu.⁸⁵⁸ Muhtâr'ın bu gibi faaliyetleri üzerine Abdullah Bin Zübeyr Kûfe valisi Abdullah Bin Mutî ile gönderdiği ilk birlikler başarısız oldu. Üstelik isyancılar Kûfe'nin merkezine doğru ilerledi ve şiddetli çatışmalar sonucunda Muhtâr'ın kontrolüne geçti.⁸⁵⁹ Muhtâr bundan sonra halktan biat almaya başladı. Aynı zamanda Azerbaycan, İsfahan, Hamedan ve Musul'a valiler tayin etti. Bu şekilde Şam ve Mekke'den sonra Irak'ta da bağımsız üç siyasi merkez ortaya çıkmış oldu.⁸⁶⁰

Irak bölgesindeki siyasî hadiselerde Rebîa-Yemen ittifakıyla Mudâr arasında genelde karşıtlık görülürken, istisnâ olarak bazı olaylarda bu tavır ittifak şeklini de alabilmiştir. Muhtâr'ın Kûfe'deki ayaklanması sırasında,⁸⁶¹ Şîa ile mevâlî onu desteklerken Arapların büyük çoğunluğu bu harekete muhalif kalmış, hatta Rebîa, Mudâr ve Yemenliler, ortak düşman kabul ettikleri Muhtâr'a karşı bir Arap bloğu oluşturmuşlardır.⁸⁶² Ancak düşmanlıklar sebebiyle organize bir bütünlük sağlayamamışlar ve Muhtâr karşısında başarısız olmuşlardır.⁸⁶³

Muhtâr ile birlikte hareket edenlerin çoğunluğu ise Mevâlî denilen gayr-ı-Arap topluluklardı.⁸⁶⁴ Bu durum İslâm tarihinde Mevâlî'nin Araplara karşı gerçekleştirdiği ilk güç gösterisi olabilir. Muhtâr askerlerinin çoğunluğunu bilhassa bu topluluktan gerçekleştirmiştir. Muhtâr'ın Mevâlî ile ortaklık yapması Arapları oldukça rahatsız etmiş ve şehirde bulunanların Arapların temsilcisi olarak kabul ettikleri Mus'ab b. Zübeyr'e destek vermesine neden olmuştur.⁸⁶⁵

Şebes b. Rib'î'nin başını çektiği Kûfe eşrafından bir grup Muhtâr'ın kendilerinin rızası olmaksızın başa geçtiğini ve azatlılarını ganimete ortak etmesinden rahatsızlık duyduklarını söylediler. Muhtâr, kendisini destekledikleri takdirde mevâlîyi bırakabileceğini belirtti. Bu durum karşısında Kûfe eşrafı Muhtâr'a karşı harekete geçme kararı aldı. İsyan Muhtâr'ın, orduyu Emevîler üzerine gönderdiği zaman

⁸⁵⁷ Âdem Apak, “Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti”, s. 290.

⁸⁵⁸ İbn Kesîr, VIII. s. 424.

⁸⁵⁹ Halife bin Hayyât, a.g.e., s. 319.

⁸⁶⁰ Hakan Keleş, a.g.e., s. 70 v.d.

⁸⁶¹ İbn Kesîr, VIII. s. 428.

⁸⁶² İbn Kesîr, VIII. s. 443.

⁸⁶³ Âdem Apak, “Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti”, s. 291.

⁸⁶⁴ İbn Kesîr, VIII. s. 430.

⁸⁶⁵ Âdem Apak, “Emevîler Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi Ve İslâmlaşma”, s. 303.

gerçekleşti. Muhtâr, oyalama taktiği yaparak orduyu Kûfe'ye geri çağırdı ve isyanı kanlı bir şekilde bastırdı. Hz. Hüseyin'in öldürülmesinde rolü bulunanların büyük kısmı idam edildi.⁸⁶⁶ Öldürülenlerin çoğunluğu Yemenli kabilelerdendi.⁸⁶⁷ Muhtâr es-Sekafi⁸⁶⁸ ve diğer birçok isyana destek veren mevâlî, ortaya çıkış gerekçesi ne olursa olsun Emevî yöneticilerine karşı girişilen her isyana destek vermişlerdir.⁸⁶⁹

Kûfe eşrâfî, soluğu Basra'da Mus'ab b. Zübeyr'in yanında aldı.⁸⁷⁰ Bunun akabinde Kûfe'de Şîlik ve Mevâlî arasında güçlü bir ittifak da meydana gelmiştir.⁸⁷¹ Bu ilk ortaklık kısa sürede Araplar tarafından bastırılmıştır. Ebû Müslim'in gerçekleştirdiği Abbasî ihtilali ile Mevâlî bunun intikamını almıştır.⁸⁷² Muhtar çeşitli bölgelere vali atamları yaparken Kûfe'deki hâkimiyetini iyice tesis ettikten sonra buraya Mahzûm kabilesinden Ömer bin Abdurrahman'ı atamıştı.⁸⁷³

Mevâlîye karşı ayrımcı bakış Araplar arasında açıkça yapılmıştır.⁸⁷⁴ Mevâlîye İslâm hukukunda yeri olmayan bazı vergiler yüklemişler, fetihlere katıldıkları halde bazı bölgelerde onları maaş divanına kaydetmemişlerdir. Bu uygulama Ömer b. Abdülaziz'in halifeliliğine kadar sürdürülmüştür.⁸⁷⁵

Abdullah Bin Zübeyr bu sırada, hac için Mekke'ye gelen Muhammed bin Hanifiyye ve yakınlarını biatini reddetmeleri üzerine tutuklanmıştı. Bunun üzerine Muhtâr, bir askeri birliği Mekke'ye göndererek tutukluların kurtarılmasını sağladı. Bu sayede Ehl-i Beyt'in hamisi olduğu iddiasını güçlü bir şekilde tescil etti. Hazreti Hüseyin'in Irak'taki katillerin ortadan kaldıran Muhtâr bundan sonra Kerbelâ hadisesinin suçlusu olarak gördüğüm Irak bölge valisi Ubeydullah bin Ziyâd'ı cezalandırmak istiyordu.⁸⁷⁶

782 Müsennâ'nın Basra'da yönetimi Muhtâr adına ele geçirme teşebbüsü, Mus'ab b. Zübeyr'in henüz buraya vali tayin edilmesinden önce vukû bulmuştur. Girişimlerinde başarısız olan Müsennâ kendi kabilesi, Abdülkays'a sığındı. Basra valisi, Müsennâ'yı ve beraberindekileri yakalamaları için buraya asker sevk etti. Abdülkays kabilesi üzerine

⁸⁶⁶ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 221.

⁸⁶⁷ Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), s. 108.

⁸⁶⁸ Hakan Keleş, *a.g.e.*, s. 69 v.d.

⁸⁶⁹ Ünal Kılıç, "Emevî Devleti'nde Muhalefet Hareketleri", s. 76.

⁸⁷⁰ Fatih Erkoçoğlu, "Abdullah bin Zübeyr Ayaklanması", s. 169.

⁸⁷¹ İbn Kesîr, VIII. s. 424.

⁸⁷² Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 112.

⁸⁷³ Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), s. 104.

⁸⁷⁴ M. Said Hatiboğlu, *a.g.e.*, s. 65.

⁸⁷⁵ Âdem Apak, "Emevîler Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi Ve İslâmlaşma", s. 302.

⁸⁷⁶ İbn Kesîr, VIII. s. 431.

asker gönderilmesinden rahatsızlık duyan Ziyâd b. Amr el-Atekî, Basra valisini bu kabilenin üzerine gönderdiği askerleri çekmediği takdirde onlara karşı kendilerinin savaşacağı tehdidinde bulundu. Olayların daha fazla büyümesini istemeyen vali, Ahnef b. Kays ve Mahzûm kabilesinden Ömer b. Abdurrahman'ı aralarında bir anlaşma tesis etmesi için bu kabileye gönderdi. Bekir b. Vâil ve Ezd kabileleri de Abdülkays'ın yanında toplanarak İbnü'z-Zübeyr'e biat ettiklerini hatırlatmış, fakat yine de kardeşlerini teslim etmeyeceklerini söylemişlerdi. Müsennâ b. Mûharribe ve maiyyetindekilerin güven içerisinde başka yere gitmeleri şartıyla anlaşma yapıldı. Onlar da Kûfe'ye Muhtâr'ın yanına gittiler.⁸⁷⁷

Irak'taki Emevîlerin hâkimiyetini ortadan kaldırmak isteyen Muhtâr, Abdullah Bin Zübeyr'e Irak yönetimini kendisine bırakması durumunda Mekke'deki idaresini tanıyacağını bildirdi. Zübeyr bu teklifi reddetti. Üstelik kardeşi Mus'ab Bin Zübeyr'i Muhtâr ile mücadele etmesi için Basra'ya vali tayin etti. Mühalleb bin Ebû Sufre'nın da katkılarıyla Basra'da büyük bir ordu toplayan Mus'ab buradan Kûfe'ye doğru harekete geçti.⁸⁷⁸

Tahta geçen Abdülmelik, Ubeydullah'a mektup yazarak görevine devamını istedi. Ubeydullah önce Karkisiya'da Hz. Ali taraftarları ile karşılaştı ve onları kılıçtan geçirdi. Daha sonra kendisi gibi Sakîfli olan Muhtar es- Sakaffî'nin harekâtıyla karşılaştı. Ubeydullah Kûfe'li Sakîflilerin kendine destek olacaklarını umuyordu ama aksine buradaki Sakîfliler Muhtar'a destek oldu. Neticede Ubeydullah'ın ordusu Muhtâr'ın ordusuna yenildi ve kendisi de bu savaşta öldü.⁸⁷⁹

Hâzir Savaşı'nın kaybedilmesinde, Emevî ordusundaki Kayslıların ihaneti çok önemli bir yer tutar.⁸⁸⁰ Ubeydullah'ın ordusu içerisinde bulunan ve Emevîlerin Kays kabilesine karşı tutumlarını beğenmeyen Umeyr b. el-Hubâb ve Furât b. Sâlim, İbrâhim b. el-Eşter'in saflarına geçmeyi planlıyorlardı. İbrahim'in karargâhında bir araya gelen Kayslı bu iki şahıs Emevî ordusunun durumu hakkında İbrâhim'i bilgilendirdiler. Emevî ordusu içerisindeki Kayslı ve Kelbli topluluklar birbirlerinden nefret etmekte idiler. Merc Râhit Savaşı'ndaki Kayslılar acı mağlubiyetlerini unutamıyorlardı. Ayrıca Emevî ordusunun ağırlığını Kelb kabilesi oluşturmakta idi.⁸⁸¹

⁸⁷⁷ Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), s. 110.

⁸⁷⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 326.

⁸⁷⁹ İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", s. 33.

⁸⁸⁰ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 114.

⁸⁸¹ Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), s. 115.

Muhtâr kendisine en büyük desteği Hz. Ali'nin de yakın arkadaşlarından ve en iyi komutanlarından olan Mâlik b. el-Eşter'in oğlu İbrahim'i kendi safına katarak sağladı. Bu şahsın kabilesi olan Yemen asıllı Mezhic kabilesi bölgede sayıca fazla ve kuvvetliydi.⁸⁸²

Kûfeli eşrâfın da tahriki ile hazırlıklarını tamamlayan Mus'ab b. Zübeyr'in ordusunun sol cenahında Muhelleb b. Ebû Sufre vardı. Temîm, Bekir b. Vâil ve Abdülkays kabileleri ile Ehlü'l-Âliye topluluğu da Mus'ab'ın yanında Kûfe'ye ilerliyorlardı. Harûrâ mevkiinde savaşa hazırlanan Muhtâr'ın ordusu ise Kinde, Hemdân, Nehd ve Vâil kabilelerinden oluşuyordu.⁸⁸³

Muhtâr kaybetti ve kuşatma altına alındı. Sonunda hayatını kaybetti. Kuşatma altında bulunan 6.000 kişi Mus'ab'ın kuvvetlerine teslim oldu.⁸⁸⁴ Bunlar Mus'ab'ın askerleri tarafından kılıçtan geçirildiler.⁸⁸⁵ Bu katliam İbnü'z-Zübeyr'in için Kûfe'de olumsuz bir durum olarak değerlendirilecektir.⁸⁸⁶ Muhtâr'ın saraya sığınıp daha sonra teslim olan bağlılarının öldürülmelerinde Mus'ab'ın yanında yer alan Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as'ın “*Babam ve kabile eşrafından 500 kişi bu savaşta hayatını kaybetti. Biz bunların öldürülmelerini istiyoruz.*” sözleri etkili olmuş ve bu esirlerin tamamının öldürülmesine karar verilmiştir.”⁸⁸⁷

Muhtâr isyanının bastırılması Abdullah Bin Zübeyr'in Hicaz ve Irak bölgesindeki hâkimiyetini yeniden tesis etti. Ancak bu olaydan en çok karlı çıkan Şam halifesi Abdülmelik bin Mervân oldu. Zira gerçekleşen bu savaş sebebiyle bir taraftan önemli bir rakibi ortadan kalkmış diğer taraftan da Abdullah Bin Zübeyr büyük bir güç kaybına uğramıştır.⁸⁸⁸

Bu arada İbni Zübeyr'e Basralılar, Ezd ve Temîmliler arasında sulh sağlanınca şehir ileri gelenleri, üzerinde ittifak edilecek bir kişinin valiliğini kabul edeceklerini bildirdiler. Bunun sonucunda İbni Zübeyr'in de onayıyla Kureyşli Abdülmelik b. Abdullah b. Âmir, ardından da Abdullah b. Hâris b. Abdullah, şehre vali tayin edildi. Bu uygulama Mudâr-Yemen kabile çekişmelerinde Kureyşli bir şahsın üzerinde anlaşmak suretiyle kabile çekişmelerine çözüm bulunduğu bir örnektir.⁸⁸⁹ Ancak bu geçici bir

⁸⁸² Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), s. 102.

⁸⁸³ Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), s. 120.

⁸⁸⁴ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 222.

⁸⁸⁵ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 320.

⁸⁸⁶ Fatih Erkoçoğlu, “Abdullah bin Zübeyr Ayaklanması”, s. 170.

⁸⁸⁷ Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), s. 124.

⁸⁸⁸ Yiğit, İ., “Emeviler”, *İA*, XI, s. 104-108., Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 116.

⁸⁸⁹ Âdem Apak, “Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti”, s. 294.

çözüm olmuş ve çeşitli sebeplerle kabileler yeniden iktidar mücadelesine dönmüşlerdir.⁸⁹⁰

Kûfe’de İbn Zübeyr’in vali olarak atadığı kardeşi Mus’ab’ın bir takım hatalarından dolayı İbnü’z-Zübeyr’e karşı bir muhalefetin oluşmasına neden oldu. Bunun nedeni Mus’ab’ın onlara Mekke’de ganimet vermemesidir. Bölge halkı bu durum üzerine Abdülmelik’i Kûfe’ye çağırmışlardır.⁸⁹¹

Bunu değerlendiren Abdülmelik, bölge halkı ile bağlantıya geçti. Abdülmelik’in kendisinin komuta ettiği Emevî ordusuyla Mus’ab komutasındaki Irak ordusu 72 (691) yılında Deyrülçâselik’te karşılaştı. Savaş öncesinde Abdülmelik neredeyse bütün Iraklıları satın almıştı. Abdülmelik’in antlaşma teklifini de kabul etmeyen Mus’ab savaş meydanında hayatını kaybetti.⁸⁹² Mus’ab’ın öldürülmesinden sonra Zübeyr Mekke’ye yani başladığı yere çekilmeye başladı.⁸⁹³

2.5.2. Zübeyr Hareketine Son Verilmesi

Zübeyr, Hz. Muhammed’in (s.a.v) ashâbından Zübeyr b. Avvâm’ın Hz. Ebû Bekir’in kızı Esmâ’dan olma oğludur.⁸⁹⁴ Abdülmelik bin Mervân yönetime geldiğinde Hicaz ile Irak’ın büyük bir bölümü ayrıca Horosan, Abdullah Bin Zübeyr’in kontrolünde bulunuyordu.⁸⁹⁵ Muâviye b. Yezîd öldüğünde Zübeyr Ümeyyeoğullarının Medine’den çıkarılmasını istemişti.⁸⁹⁶

Muâviye Bin Ebû Süfyân’ı kendisine örnek alan Abdülmelik bin Mervân, başlangıçta hadiselerle müdahil olmayarak Abdullah Bin Zübeyr ile Muhtâr Es-Sekâfî arasında Irak hâkimiyeti çatışmasının sonucunu bekleme kararı verdi.⁸⁹⁷ Mervân’ın, Muhtâr’ı yenen Zübeyr hilafetini ortadan kaldırılması için öncelikli olarak ve Irak’ı kontrol altına alması gerekiyordu. Bu amaçla bölgeyi ele geçiren Mus’ab Bin Zübeyr’in üzerine gitti.⁸⁹⁸

Cûfre günü olarak geçen bir hadiseyi burada yeri gelmişken anlatmamız gerekmektedir. Abdülmelik’in akrabası Hâlid b. Abdullah, Basra ile ilgili bir planını

⁸⁹⁰ Âdem Apak, “Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti”, s. 289.

⁸⁹¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, s. 326

⁸⁹² Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 323; Mesûdî, *a.g.e.*, s. 222.

⁸⁹³ Fatih Erkoçoğlu, “Abdullah bin Zübeyr Ayaklanması”, s. 171.

⁸⁹⁴ Fatih Erkoçoğlu, “Abdullah bin Zübeyr Ayaklanması”, s. 161.

⁸⁹⁵ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 133.

⁸⁹⁶ İbn Kesîr, VIII. s. 391.

⁸⁹⁷ Yiğit, İ., “Emeviler”, *İA*, XI, s. 104-108., İsmail Hakkı Atçeken, “*Emevîlerin Siyasî Tarihi*”, s. 43.

⁸⁹⁸ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 222.

kendisine aktardı. Hâlid Abdülmelik'e bir miktar askerle kendisini Basra'ya gönderdiği takdirde Basra'yı onun adına ele geçirebileceğini ifade etti. Hâlid Emevî taraftarı Bâhile kabilesi ileri gelenlerinden Amr b. Asma'na sığındı. O kendisini koruyamayınca Bekir kabilesi reisi Mâlik b. Mismâ'a sığındı. Ezd ve Bekir b. Vâil kabileleri Halid'in etrafında toplanan diğer kabilelerdi ancak onun bu girişimi başarısız olmaktadır.⁸⁹⁹

Emevîler devletine karşı çıkartılan isyanların hemen hepsinde görüldüğü gibi bu isyanda da kabilelerin tutumu büyük oranda belirleyici olmuştur. Şehirdeki Rebîalî Bekrîlerin reisi ve müttefiki Ezdlilerin reisi Ziyâd b. Amr, Abdülmelik'in elçisine tabi oldular. Mudârlılar ise Abdullah b. Zübeyr'i desteklediklerini açıkladılar. Basralılar Ziyad'a "Bizi Benî Ümeyye'den kurtaran Allah'a hamdolsun." Demişti.⁹⁰⁰ Gruplar arasında anlaşmazlık ve kısa sürede karşılıklı saldırılar çıktı. Çatışmalar ancak Abdülmelik'in elçisinin şehri terk etmesiyle sona erdi. Daha sonra Mudârîlerin yardımıyla Basra'yı ele geçiren Mus'ab b. Zübeyr, Emevîlerin elçisine destek veren Ezd ve Rebîalîlara baskı yapmış bazılarını öldürmüştür. Bekrîlerin reisi Mâlik b. Misma ise canını ancak Basra'yı terk ederek kurtarabilmiştir.⁹⁰¹

Abdülmelik orduyu doğuya sevk etmeden önce komşusu Bizans ile ağır maddi şartlar taşıyan saldırmazlık anlaşması imzaladı. Şam topraklarından Irak'a doğru belli bir mesafe ilerledikten sonra babası tarafından veliahtlıktan uzaklaştırılan Amr Bin Sa'îd el-Eşdak'ın yönetime karşı isyan başlattığı haberini aldı.⁹⁰² Bu olaylar Abdülmelik'in Irak seferini bir yıldan fazla geciktirdi.⁹⁰³

İsyan nedeni Câbiye toplantısında alınan karar gereğince Hâlid b. Yezîd'den sonra kendisinin hilafete geçmek üzere veliaht olarak seçilmesine rağmen, Mervân b. el-Hakem'in onun bu hakkını gaspetmesiydi. Fakat isyan girişimi, başarısızlıkla sonuçlandı. Amr'ın ayaklandığı haberini alan Abdülmelik'in seferden Şam'a dönüp Amr'ı öldürtmesi,⁹⁰⁴ Ümeyyeoğulları arasında gerginliğin düşmanlığa evrilmesinde rol aldı.⁹⁰⁵ Süfyânîler ileride Emevî ailesinde meydana gelecek olan bir takım çekişmelerde yer aldılar.⁹⁰⁶ Mervân tarafından çıkarılan veliaht usûl bu iki ailenin devlet karşısı

⁸⁹⁹ Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), s. 138.

⁹⁰⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 319.

⁹⁰¹ Âdem Apak, "Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti", s. 290.

⁹⁰² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 328.

⁹⁰³ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 134.

⁹⁰⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII. 238.

⁹⁰⁵ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 135.

⁹⁰⁶ Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 1-14.

güçlerin yanında yer almalarına ya da onların isyanlarına destek vermelerine neden oldu.⁹⁰⁷

Deyrû'l-Cesâlik savaşından önce Kûfeliler Mus'ab'a destek verirlerken birçok yakınını kaybettikleri için isteksizlerdi. Hatta bir kısmı başlarındaki komutana kin besliyordu. Abdülmelik bin Mervân bu zayıflıkları sezebiliyordu. Abdülmelik çeşitli vaatlerle komutanları kendi yanına çekmeye ve tarafsız kalmalarını sağlamaya çalıştı. Şam ve Irak orduları Deyrû'l-Cesâlik mevkinde savaşa başladıklarında Iraklıların içinde bulunan dağınıklık ve düzensizlik kendini gösterdi. Ordu içindeki kabile reisleri, komutanlarının emirlerini dinlemeyerek kendi başlarına savaşımaya başladılar. Akabinde bazı komutanlar emirlerindeki askerlerle birlikte savaş meydanını terk ettiler.⁹⁰⁸ Ordunun komutanı Mus'ab katledildi.⁹⁰⁹

Deyrû'l-Cesâlik'te Abdülmelik b. Mervan ile Mus'ab b. Zübeyr'in karşılaştığı savaşta her iki orduda da Sakîfliler vardı. Mus'ab'ın ordusunda Muhtar es-Sakafi'nin ordusundan geriye kalan kimselerden Zâide b.Kudâme es-Sekafi ile Urve b. Muğire b. Şu'be ve yakınları vardı. Mus'ab b. Zübeyr Emevî ordusundaki Sakîfliler veya askerler tarafındandegil de bizatihi kendi ordusunda bulunan Zâide b.Kudâme es-Sekafi tarafından öldürüldü. Olayın perde arkasında ise Mus'ab tarafından öldürülen Muhtâr es-Sakafi'nin intikamı yatmaktadır. Muhtâr'n eski taraftarları olan Sakîfliler bu iyilik karşısında Abdülmelik tarafından çeşitli görevlere getirilmiştir.⁹¹⁰

Irak'ta kontrolü tesis eden Abdülmelik bin Mervân Abdullah Bin Zübeyr'in hâkimiyetine tamamen son vermek amacıyla önemli komutanlardan Haccâc bin Yûsuf Es-Sekafi emrindeki büyük bir orduyu Hicaz'a gönderdi.⁹¹¹ Haccâc Abdullah b. Zübeyr ile mücadeleye gönüllü olarak istiyordu. İbn Zübeyr'e biat eden Taif halkının yani kabiledaşlarının desteğini almada tereddüdü yoktu. Haccâc'ın Şamlılardan ordusu Taif'e gelip yerleşmiştir. Neticede Sakîfliler Emevî iktidarının devamı yolunda yine baş aktörlerden biri olmuştur.⁹¹²

Şehir uzun süre muhasara altında tutuldu. Buna zaman geçtikçe Abdullah Bin Zübeyr'in etrafında kimse kalmadı.⁹¹³ İbn Zübeyr bu durumu yaşlı annesi Esmâ bint

⁹⁰⁷ Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 536.

⁹⁰⁸ Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), s. 147.

⁹⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII. s. 239; Fatih Erkoçoğlu, "Abdullah bin Zübeyr Ayaklanması", s. 168.

⁹¹⁰ İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", s. 133.

⁹¹¹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 137.

⁹¹² İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", s. 134.

⁹¹³ Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, İstanbul, 2016, C. 1, s. 448.

Ebû Bekr'e söylediğinde annasi ona Emevî çocuklarının oyuncağı olmamasını onurlu bir şekilde savaşmasını söylemiştir.⁹¹⁴ Yaklaşık yedi ay devam eden muhasaranın sonunda Abdullah Bin Zübeyr yanında kalan az sayıdaki kişiyle öldürülünce kadar savaştı.⁹¹⁵ Bu şekilde Abdullah Bin Zübeyr in Hicaz'da yaklaşık 10 yıl süren halifeliği sona ermiş oldu. Bu aynı zamanda Abdülmelik için ülkede yeniden siyasi birliği sağlanması anlamına geliyordu. Abdullah b. Zübeyr'in ölümü ve Emevîler'in ülkenin doğu bölgelerinde tam hâkimiyet sağlamalarının ardından Irak'taki kabile çekişmeleri nispeten hız kaybetmiştir. Bu olaylardan sonra bu iki şehir Hâricîlerle meşgullerdi.⁹¹⁶

İki şehir halkının özellikle ilerleyen zamanlarda Mâverâünnehir, Sicistan ve Sind gibi bölgelerin fetihlerine iştirak etmeleri iç çatışmalara fırsat vermemiştir. Dış sebeplerle zorunlu olarak bir araya gelen Rebîa, Mudâr ve Yemen toplulukları sonraki hadiselerde tekrar gruplaşmalarına dönmüşlerdir.⁹¹⁷

Abdullah b. Zübeyr'i destekleyen Kays kabilelerinin Merc Râhit Savaşı'nda hezimete uğratılmaları ve bu savaşta ağır kayıpları sonrasında Züfer b. el-Hâris gibi Kayslıların Karkîsiyâ'ya çekildiklerini ve burada Emevîlerin düşmanlarına lojistik destek verdiklerini daha önce belirtmiştik. Hâzir Savaşı (67/686) esnasında Emevîlere ihanet eden Umeyr b. el-Hubâb es-Sülemî de buraya gitti ve burada bulunan Kayslılarla Emevî taraftarı kabilelere de saldırılarda bulundu. Umeyr b. el-Hubâb daha sonra Abdülmelik'ten emân istedi ve halife, Hâzir savaşında ihanet eden bu şahsı affetti. Fakat daha sonra onu hapsedirmiştir. Umeyr hapisten kaçtı ve doğruca Cezîre'ye gitti ve burada kendisine katılan Kayslılarla birlikte Kelb ve Yemen kabilelerini yağmalamaya başladı. Bu durumda Kays-Kelb ihtilafını ilk olarak ortaya çıkaranlar Kayslılar olmuşlardır. Böylece Kayslılar Rebi'a kabileleri içerisinde en önemlilerinden olan ve Emevîleri destekleyen Tağlib kabilesine saldırdılar. Tağlib kabilesi, Yevmu Mâkisîn sonrasında akrabalarından yardım talebinde bulundu. Şeybân kabilesinden kendilerine birçok kişi katıldı. Kays'ın kabilesi Benî Tağlib'in yanındakileri görünce Temîm ve Benî Esed kabilelerinden yardım talebinde de bulundu; fakat bunlardan hiçbiri kendisini destek olmadı. Yapılan savaşlarda kadınların taciz edildiği ve karınlarının yarıldığı bile zikresilir. Bu iki kabile arasındaki savaşlar uzun süre devam etmiştir.⁹¹⁸

⁹¹⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 334.

⁹¹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII. 240; Mesûdî, a.g.e., s. 222; Ali Rıza Ayar, *Abdullah bin Zübeyr ve Halifeliği*, Samsun, 1988 s. 92.

⁹¹⁶ Halife bin Hayyât, a.g.e., s. 327.

⁹¹⁷ Âdem Apak, "Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti", s. 291.

⁹¹⁸ Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), s. 187.

Abdûlmelik'in siyasi rakiplerini ortadan kaldırması sonraki görevi geçmişte Emevî hâkimiyetine boyun eğmiş olan bölgeleri yeniden itaat altına almak oldu. Abdûlmelik bin Mervân bu amaçla ülkenin doğusunda siyasi hâkimiyet için Irak valisi Haccâc bin Yusuf'a görev verdi. Haccâc, Hâricîler ile mücadelede önemli başarılar elde eden Muhalleb Bin Ebû Sufre'yı Horasan valiliğine getirdi. Muhalleb buradaki güç dengesini tesis etmek için kendi kabilesi Ezd'den ve diğer kabilelerden çok sayıda insanı Horasân'a yerleştirdi. Artık bundan sonra bölgede etkili güçlerden birisi olarak Ezd kabilesi görülecektir. Ezdlilerin Horasân'a gelmeleri, burada Bekir ve Rebî'a kabileleriyle ittifak kurmaları Temîm ve Kays gibi diğer kabilelerin nezdinde güç dengelerinin yeniden oluşturulmasını beraberinde getirdi. O'nun zamanında Horasan'da Ezdlilerin sayısı ve etkinliği artmıştır. Vali böylece Horasan'da mutlak hâkimiyet kuran Mudârlıları Yemenliler ile dengelemek istemiştir. Irak'ta olduğu gibi, burada da Mudâr'a karşı Yemen-Rebîa ittifakı yine Mühelleb döneminde sağlanmıştır. Bu iki kabileyi bir birine yaklaştırıp Mudâr'ı dengelemeye çalışan vali, Yemenli Ezd ve Rebîalı Abdulkays kabilelerine mensup şairlerinin çıkardığı çatışmayı iki tarafın diyetlerini bizzat ödeyerek engellemiştir.⁹¹⁹

Haccâc da Sicistan'da Arapların iskânını gerçekleştirmeyi hedeflemiş ve bunu da bu ordunun bölgeye sevkiyle uygulamaya koymuş olmalıdır. Böylece Haccâc, gelecekte Kûfe ve Basra'da kendisine karşı harekete geçebilecek kimseleri de bölgeden uzaklaştırmış oluyordu.⁹²⁰

Haccâc Sakif kabilesinden Hakem b. Eyyûb b. Hakem'i Basra'ya vali olarak tayin etti. Bu şahsın öldürülmesi üzerine bölgeye Temim kabilesinden birini atadı.⁹²¹ Ancak gerek Kûfe ve gerekse Basra'da isyanlara iştirak eden pek çok kişinin akrabasını yaşıyor olması ve onların isyancılara gizli veya açıktan yardımcı olmaları, Haccâc'ın isyanları bastırmasını güçleştiriyordu. Bundan dolayı Haccâc vefatına kadar geçen sürede Irak, Horasan, Sicistan ve Sind topraklarını Vâsıt'ta konuşlandığı Suriyeli Birlikler eliyle yönetti.⁹²²

⁹¹⁹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 147.

⁹²⁰ Fatih Erkoçoğlu, *Abdurrahman b. el-Eş' As İsyanı*, s. 196.

⁹²¹ Fatih Erkoçoğlu, *Abdûlmelik B. Mervân ve Dönemi, (65-86/685-705)*, s. 208.

⁹²² Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 153.

2.5.3. Hâricî Kabilelerin İsyanları

Kureyş dışında kalan Kelb ve Kays gibi güçlü kabilelerin bir oluşumu olarak niteleyeceğimiz Haricîler Abdülmelik b. Mervân ile Abdullah Bin Zübeyr mücadelesinden istifade ederek özellikle İran'ın Güney kısımlarını kontrol altına almışlardır. Emevîler Hâricîlere karşı sürekli Kûfe ve Basra'daki birliklerden faydalanmaktadırlar.⁹²³ Muhtemeldir ki Hâricîleri oluşturan küçük çaplı kabileler, bu şehirlerdeki kabileler ile rekabet halindeydiler. Abdülmelik daha önce Abdullah Zübeyr adına Nâfi bin Ezrâk yönetimindeki gruplar ile mücadele etmiş olan Mühalleb Bin Ebû Sufre'yı onların üzerine gönderdi.⁹²⁴ Basra valisinin baskılarına daha fazla dayanamayan Hâricîler, Nâfi' b. Ezrak'ın da teşvikleriyle Mekke'de isyan eden Abdullah b. Zübeyr'e yardımcı olmuşlardır.⁹²⁵

Abdurrahman Bin Muhammed Bin Eş'as da yönetim adına Hâricîler ile mücadele etti. Ancak onların bütün çabalarına rağmen Hâricîler etkisiz hale getirilemedi. Halife Hâricî isyanını ancak Kûfe ve Basralıların yardımıyla bastırılabilceğini düşünerek onlardan bir ordu kurdu ve kısmen başarı sağladı.⁹²⁶

Abdülmelik döneminde Emevî Devleti'ni en fazla meşgul eden Hâricî isyanı ise Cezîre'nin kuzey kısımlarını yurt edinmiş olan Bekr bin Vâil kabilesinin Şeyban kolunun liderlerinden Şebîb bin Yezîd tarafından gerçekleştirilmiştir.⁹²⁷ Hicretin 76./Miladi 695-696 yılında Musul ve Cezire'de isyan başlatan Hâricîlerin Sufriyye konuluna mensup olan Salih bin Müserrih'in⁹²⁸ başlattığı isyanda Şebîb onun ölümünden sonra hareketin başına geçti. Irak Valisi Haccâc, Musul'dan Irak topraklarına hareket eden Şebîb'in üzerine birçok kere askeri birlik gönderdi.⁹²⁹ Ancak Yezîd'e karşı herhangi bir başarı gösteremedi. Bu başarılarla Yezîd, Medâin bölgesini Haccâc'ın idaresinden aldı. Onun emrindeki askerler Kûfe merkezine kadar gelmiş valilik binasında bazı şahısları öldürdükten sonra geri dönmüştür. Son kozunu oynayan vali Kûfe eşrafından Bin Muhammed Bin Eş'as'ı⁹³⁰ çağırarak Şebîb'i takip ile görevlendirdi.⁹³¹ Neticede bu ordu da başarılı olamayınca Haccâc Abdurrahman'ı

⁹²³ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emevîler Dönemi*, s. 141.

⁹²⁴ Yiğit, İ., "Emevîler", *İA*, XI, s. 104-108.

⁹²⁵ Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi, (65-86/685-705)*, s. 250.

⁹²⁶ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emevîler Dönemi*, s. 140.

⁹²⁷ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 330.

⁹²⁸ Adnan Demircan, *Hâricîler*, s. 154.

⁹²⁹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emevîler Dönemi*, s. 142.

⁹³⁰ Hakan Keleş, *a.g.e.*, s. 74.

⁹³¹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emevîler Dönemi*, s. 143.

azledip yerine Osman bin Kâtan'ı komutan tayin etti. Bu yeni komutan da mağlup olmaktan kurtulamadı.⁹³² Tüm bu başarısızlık üzerine Haccâc halifenin kendisine Suriye'den ordu gönderilmesini talep etti. Şebîb kendi ordusundan fazla sayıya ulaşan ancak çeşitli bölgelerden gelen askerlerden meydana geldiği için düzensiz Emevî ordularına karşı galip gelmeyi başardı. Sonrasında Şam'dan gelen askerler Hâricîler karşısında büyük bir direniş gösterdiler.⁹³³ Çarpışmalarda çok kayıp veren Şebîb geri çekilmeye başladı. Bütün arkadaşlarının ardından köprüyü geçmeye çalışırken atın ürkmesi sonucunda nehre düşerek boğuldu. Onun ölümünden sonra etrafında bulunan Hâricîler de dağıldılar.⁹³⁴

Şebîb problemi halledildi ancak Kirman gibi önemli bir yerde Hâricî mücadelesi devam ediyordu. Haccâc⁹³⁵ buraya Mühalleb Bin Ebû Sufre'yi gönderdi. Mühalleb'in uzun süren mücadelesine rağmen Hâricîlere karşı istediği neticeyi alamadı. Ancak bu esnada beklenmedik bir gelişme yaşandı. Ezârika grubuna mensup Hâricîler arasında anlaşmazlık yaşandı ve ikiye ayrıldılar. Bu durumdan istifade eden Mühalleb bölgede kalanlar üzerine ani bir saldırı düzenleyerek Hâricîlerin neredeyse tamamı öldürüldü. Haccâc Tebaristan'da Ezârika Hâricîlerinin tamamını da ortadan kaldırdı.⁹³⁶

2.5.4. Kinde Kabilesinden Abdurrahman B. El-Eş'as İsyanı

Abdûlmelik b. Mervân dönemi olayları içerisinde en önemlilerinden olan ve hiç şüphesiz halifeyi ve onun Irak valisi Haccâc'ı en fazla uğraştıran olay Abdurrahman b. el-Eş'as isyanıdır.⁹³⁷ Bu hareketin en önemli nedenlerinden biri Haccâc ile Eş'as'ın şahsi olarak birbirini sevmemeleridir.⁹³⁸ Bunun yanında Eş'As'ın kız kardeşi Haccac'ın oğlu ile evliydi.⁹³⁹ Kûfe'deki Yemen asıllı kabile önderlerinden Tahkîm hadisesinin başrol oyuncusu Kinde krallarının soyundan gelen⁹⁴⁰ Kinde kabilesi Ortadoğu'nun tarihinde önemli bir yer tutan köklü bir kabiledir.⁹⁴¹ İslâm öncesi dönemde bölgede Sâsânî ve Bizans devletleriyle siyasi ilişkileri vardır. Kinde'den yetmiş atlı ile Hz.

⁹³² Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 331.

⁹³³ İbn Kesîr, IX. s. 36.

⁹³⁴ Fatih Erkoçoğlu, *Abdûlmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), s. 271.

⁹³⁵ Bkz. Ali Delice, *Haccac bin Yusuf'un Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*, Konya, 1995.

⁹³⁶ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 146.

⁹³⁷ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 223; Faruk İdrîzî Haxhiu, *a.g.e.*, s. 60.

⁹³⁸ İbn Kesîr, IX. s. 57; Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 336.

⁹³⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 341.

⁹⁴⁰ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 274.

⁹⁴¹ Minkarî, *a.g.e.*, s. 125.

Peygamber'e gelen Eş'as b. Kays, onun huzurunda Müslüman olmuştu.⁹⁴² Babası Eş'as bin Kays Hz. Ali'nin yakın adamlarındandı. Hz. Ali onu Azerbeycan valiliğine tayin etmişti.⁹⁴³ Eş'as'ın oğlu Muhammed, başlangıçta Emevî taraftarıyken sonrasında Zübeyr tarafına geçmiştir. Muhtâr ile Zübeyr arasında geçen savaşta Mus'ab bin Zübeyr'in komutanı olan Muhammed yapılan savaşta öldürüldü. Abdurrahman b. el-Eş'as ise Muhtâr'ın ordusundan savaşta öldürülen babası ve kendi kabile mensuplarının intikamını esirlerin hepsini öldürürerek aldı.⁹⁴⁴

Mus'ab'ın valisi Muhelleb b. Ebû Sufre'nin, Abdülmelik'e katılmasıyla Abdurrahman da Emevîlere biat etti. Eş'as bin Kays'ın torunu Abdurrahman Bin Muhammed Bin el-Eş' as'ı asıl gücünü Haccâc'ın Horosan hâkimiyeti için komutan olarak atandığı sırada toplamıştır. İbn'ul Eş'as'ın Kindelerin reisi olan babasının Emevîler tarafından öldürüldüğünü, haliyle bu durumun Kinde kabilesinde derin bir düşmanlık oluşturduğu açıktır.⁹⁴⁵

Abdurrahman Bin Muhammed Bin el-Eş' as'ın komutanı olduğu ordu Irak'tan harekete geçerek Rutbil'in hâkim olduğu bölgeleri sırasıyla alıyordu.⁹⁴⁶ Abdurrahman planlı ve güvenli bir askeri harekât uyguluyor, bir şehrin hâkimiyetini sağladıktan sonra diğerine geçiyordu. Hâlbuki Haccâc gönderdiği orduları daha süratli ve kesin zaferler bekliyordu. Bu da Haccâc ile Abdurrahman arasında anlaşmazlığa sebep oldu.⁹⁴⁷ Abdurrahman ise yanındaki komutanlarla yaptığı görüşmeler sonucunda genel emri tanımamaya karar verdi. Irak'ta halka karşı çok şiddetli politika takip eden Haccâc'a duyulan nefret⁹⁴⁸ de emredeki askerlerin tamamının ona katılmasına sebep oldu.⁹⁴⁹ Ayrıca isyan ilk olarak Haccâc'ın Tâvûs ordusunun düşman toprağında kalması emri üzerine ortaya çıkmıştı. Iraklıların ve Tâvûs ordusu içerisindeki Hz. Ali taraftarı fazlaydı. Özellikle Rutbil'in önemli destekçilerinden olan EbûTufely Âmir el-Kindî ve Abdülmümin bin Şe'beş et-Temîmî geçmişte Muhtâr'ın yanında yer almışlardı. Irak'taki Emevî hâkimiyetinin yıkılması için bir fırsat kolluyorlardı. İsyanda göze

⁹⁴² Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), s. 224.

⁹⁴³ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 293.

⁹⁴⁴ Fatih Erkoçoğlu, "Abdurrahman b. El-Eş' As İsyanı", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, III, 2018, s. 185.

⁹⁴⁵ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 148.

⁹⁴⁶ Fatih Erkoçoğlu, "Abdurrahman b. el-Eş' As İsyanı", s. 185.

⁹⁴⁷ İbn Kesîr, IX. s. 63.

⁹⁴⁸ Mesûdî, a.g.e., s. 223.

⁹⁴⁹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 149.

çarpan bir başka husus ise Yemenlilerin iktidarını yeniden tesis etme beklentileri, İbnü'l-Eş'as'ın Kahtânî ünvanını kullanmasıyla yansıtılmaktadır.⁹⁵⁰

Askerler ileriye gitmek istemiyorlardı. Kinâne kabilesinden Abdülmü'min'in konuşmaları ile Haccâc'a itaatten vazgeçtiler askerler Abdurrahman'a biat ettiler. Abdurrahman Şeybân kabilesinden İyâd b. Himyan'ı Büst'e Temîm kabilesinden Abdullah b. Amir'i Zerenc'e tayin etti. Rutbil'le de galip geldiği takdirde ve Rutbil hayatta olduğu sürece asla kendisinden haraç almayacağına, eğer yenilirse de yanına iltica etmek üzere bir anlaşma yaptı.⁹⁵¹

Bu isyanda ilginç olan durum Abdurrahman b. Muhammed isyanına Yemenli, Mudârlı ve Rebâlıların tamamının destek vermiş olmalarıdır. Yemenliler ile sürekli çatışma halinde olan Mudârlılar dahi, Haccâc ve dolayısıyla Emevîlere karşı kinleri sebebiyle bu isyana destek vermişlerdir. Şamlılar ile Iraklılar arasındaki önceden var olan siyasî rekabet de unutulmamalıdır. Zira Iraklılar, Suriyelilerin kendi üzerlerindeki hâkimiyetlerinden rahatsızlık duyuyorlardı. Abdülmelik bunu fark etmiş ve Iraklılara teklif edilen şartlar içerisinde Suriyeli birliklerin çekileceğini söylemişti. Nitekim Emevîler bu isyanı ancak Şam'dan getirdikleri askerlerle bastırabilmişlerdir.⁹⁵² Haccâc ile isyancılar karşısında oldukça zorlanmıştı.⁹⁵³

Mevâlî de bu isyana büyük oranda katılmıştır.⁹⁵⁴ İbnü'l-Eş'as isyanına dinî bir hareket kisvesi vererek mevâlî ve diğer muhalif grupların desteğini sağladı. İbnü'l-Eş'as Mevâlî'ye temkinli yaklaşmıştır. Zira o Muhtâr olayında olduğu gibi, eğer mevâlîye iltifat ederse Arapların desteğini yitirebileceğini çok iyi biliyordu.⁹⁵⁵

Haccâc'ın baskısından bunalan mevâlinin yanı sıra iktidarın meşrû olmadığına inanan Irak âlimlerinin çoğunluğu İbnü'l-Eş'as'a destek vermişlerdi.⁹⁵⁶ Kısa sürede Horasan ve Irak'taki Hâricîler de isyanlara iştirak etme kararı aldılar. İbnü'l-Eş'as mevâlîye temkinli yaklaşıyordu. Muhtâr olayındâ olduğu gibi, eğer mevâlîye iltifat ederse Arapların desteğini yitirebileceğini çok iyi biliyordu. Yoğun katılımlar sonucunda gücünü daha da arttıran Abdurrahman Bin Muhammed, Haccâc'ın valiliğini

⁹⁵⁰ Fatih Erkoçoğlu, “Abdurrahman b. el-Eş' As İsyanı”, s. 197.

⁹⁵¹ Fatih Erkoçoğlu, “Abdurrahman b. el-Eş' As İsyanı”, s. 188.

⁹⁵² Âdem Apak, “Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti”, s. 291.

⁹⁵³ Fatih Erkoçoğlu, “Abdurrahman b. el-Eş' As İsyanı”, s. 190.

⁹⁵⁴ Muhamed Âbid el-Câbirî, a.g.e., s. 316.

⁹⁵⁵ Fatih Erkoçoğlu, *Abdûlmelik B. Mervân ve Dönemi, (65-86/685-705)*, s. 242.

⁹⁵⁶ İsmail Hakkı Atçeken, “Emevîlerin Siyasî Tarihi”, s. 42.

tanımadığını açıkladığı gibi halife Abdülmelik'e yapmış olduğu biati bozduğunu ilan etti.⁹⁵⁷

Haccâc, Basra'dan Tüster'e çekildi. Buradan Şamlılardan müteşekkil bir orduyu isyancılar üzerine gönderdi. Ancak bu ordu mağlup oldu.⁹⁵⁸ Abdurrahman'ın ordusu bunun ardından kolay bir şekilde Basra'ya ulaştı.⁹⁵⁹ Şehir halkı Şamlılarla savaşmak üzere Abdurrahman'a katıldı. İsyancıların ikinci hedefi Kûfe oldu.⁹⁶⁰ Abdurrahman'ın Kûfe'ye girmesine engel olamadılar. Kûfeliler gelenleri coşkuyla karşıladılar. Abdülmelik, Haccâc'a yardımcı olmak üzere kardeşi Muhammed ve oğlu Abdullah komutasında ordular gönderdi. Halife bir taraftan savaşa hazırlanmak için Haccâc'a yardımcı kuvvetler gönderirken diğer taraftan da Iraklılara kendisine itaat etmeleri durumunda maaşlarının Suriye askerlerinin maaşına eşitleneceğini, nefret ettikleri Haccâc'ı genel valilikten uzaklaştıracağını Abdurrahman'a da istediği bir yere atayacağını vaat eden bir mektup gönderdi.⁹⁶¹ Ancak isyancılar zaferlerinden dolayı bunlara itibar etmediler. Neticede Hicret'in 82 yılında (Miladi 702)⁹⁶² Deyru'l-Cemacim denilen yerde iki taraf arasında şiddetli bir savaş başladı. Kararsızlıkları ve sebatsızlıkları ile şöhret bulan Iraklılar Haccâc'ın silahları bırakanların zarar görmeyeceği hususunda teminat vermesi üzerine Abdurrahman'ın ordusunu terk etmeye başladılar. Neticede savaşı kesin bir üstünlükle kazanan Haccâc, Kûfe'ye dönerek halktan halife adına yeniden biat aldı.⁹⁶³

Burada Eş'as'a destek veren gayri müslim Necaran kabilelerin vergilerini arttırmıştır.⁹⁶⁴ Eş'as'a aynı şekilde destek veren Evasi kabilesinin evleri yakılmış ve sürgün edilmişlerdir.⁹⁶⁵ Eş'as'a destek verenler arasında yoğun bir şekilde Hâricîler de bulunuyordu. Haccâc, Hâricî esirlerin hepsini bir daha isyan etmemeleri için öldürmüştü.⁹⁶⁶

Yine bu isyanda Kurrâ çok önemli bir rol oynamıştır. Onlar da diğer Iraklılar gibi Haccâc'ın Iraklılar üzerindeki Suriye üstünlüğünü kuvvetlendiren politikasından hoşlanmıyorlardı. Üstelik bu din adamları Haccâc'ı kâfir addediyorlardı ve onu mevâlî

⁹⁵⁷ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

⁹⁵⁸ Mesûdî, a.g.e., s. 223.

⁹⁵⁹ Halife bin Hayyât, a.g.e., s. 337.

⁹⁶⁰ İbn Kesîr, IX. s. 71.

⁹⁶¹ İbn Kesîr, IX. s. 72.

⁹⁶² Halife bin Hayyât, a.g.e., s. 347.

⁹⁶³ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 151.

⁹⁶⁴ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 97.

⁹⁶⁵ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 542.

⁹⁶⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 355.

karşıtı politikalarından dolayı da insafsız ve merhametsiz olarak nitelendiriyorlardı. İsyanda göze çarpan bir husus da Yemenlilerin iktidarını yeniden tesis etme beklentileri, İbnü'l-Eş'as'ın Kahtânî ünvanını kullanmasıyla yansıtılmaktadır.⁹⁶⁷

2.5.6. Kuzey Afrika Kabileleri, Berberîler

Bu bölgede karşımıza çıkan en önemli etnik grup Berberî kabileleridir. Oldukça dayanaklı ve aktif bir yapıya sahip olan bu insanlar sadece Emevîler döneminde değil sonraki dönemlerde de İslâm tarihinde etkili olmuştur. Kabilenin göze çarpan özelliği baskı gördüklerinde ters tepki vermeleridir. İslâm fetihlerinde coğrafi olarak Mağrip, siyasi olarak İfrîkıyye olarak isimlendirilen bu bölge zamanla tamamen coğrafi bir özellik kazanarak kıtanın tamamına “Afrika” denmiştir. Kıtanın kuzey bölgesi için ise bugün Mısır ve Mağrib de dâhil olmak üzere “Şimâlî İfrîkıyye” yani “Kuzey Afrika” terimi kullanılmıştır.⁹⁶⁸ Günümüz coğrafyacıları Afrika kıtasını Kuzey Afrika, Güney Afrika ve Orta Afrika olmak üzere üç kısma ayırır.⁹⁶⁹

I. Yezîd zamanında Kuzey Afrika Valiliğine getirilen Ukbe bin Nâfi gerçekleştirdiği fetih hareketleriyle bölgenin önemli bir kısmında kontrolü sağladı. Neticede pek çok şehri ele geçirmişti. Berberî kabileler Ukbe bin Nâfi geldiğinde Müslüman olduklarını söylüyorlar.⁹⁷⁰ Ukbe beldelerinden ayrıldığında ise tekrar isyan ediyorlardı. Bu nedenle Ukbe bin Nâfi⁹⁷¹ buradaki Berberî kabileleri itaat altına almak için bir ordugâh şehir olan Keyravân şehrini kurdu.⁹⁷²

Burada İslâm ordularına karşı Bizans ve Berberîleri kabilelerin ittifak yaptığı görülmüştür. Berberî reisi Kuseyle savaşta Rumlar ile ittifak yapmıştır. Abdülmelik'in yönetime gelmesine kadar geçen dönemde Kuzey Afrika'daki hâkimiyet Kuseyle'nin elinde kaldı. Ukbe bin Nâfi'den sonra sahillere Bizanslılar hâkim olurken içeride ise Kuseyle liderliğindeki Berberîler hâkimdi. Kuseyle, Berberî Ebreve kabilesinin reisiydi. Kuseyle daha sonra Utbe'nin Kuzey Afrika'da inşa ettiği Kayrevan şehrini zaptetti. Bu hadise Kuzey Afrika'da İslâmlaşmayı ve Arap hâkimiyetini tehlikeye düşürdü. Keyrevan tekrar alındı. Ayrıca bölgede çatışmalar esnasında Berberîlerin lideri

⁹⁶⁷ Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), s. 243.

⁹⁶⁸ Nadir Özkuyumcu, *a.g.e.*, s. 254.

⁹⁶⁹ Aydın Çelik, *a.g.e.*, s. 5.

⁹⁷⁰ Feyza Candan, *Emevîler Dönemi İhtida Olayları*, Konya, 2007, s. 33.

⁹⁷¹ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 258.

⁹⁷² el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 329; Nadir Özkuyumcu, *a.g.e.*, s. 260 v.d.

Küseyle öldürüldü.⁹⁷³Böylece Ukbe bin Nâfi'nin ölümünden sonra Afrika'da Müslümanlar için tekrar bir fetret devri başladı.⁹⁷⁴

Berberîler yeniden isyan etmek istedi ise de kendi aralarında çıkan anlaşmazlık nedeniyle hedeflerine ulaşamadılar. Diğer taraftan Mısır valisi Abdulaziz bin Mervân halifeden yeni kuvvetler talep etti. Müslümanlar Kartaca'yı ele geçirdi. Bizans ordusu Kartaca'yı tekrar ele geçirdi. Berberîler bu savaşta Müslümanlara karşı Bizans ordularının yardımcısı oldular. Bölgenin kıyıları Bizans hâkimiyetine, iç bölümler ise Dihye bint Mâıyye adında Kâhine Berberî bir kadının emrine girdi. Hassân bin Numân Kahine'nin ordusunu mağlup etti.⁹⁷⁵ Kahine'nin öldürülmesi ile Berberîler dağıldı. Sonuçta bölgede Müslümanların hâkimiyetine tekrar girdi. Bu süreçte Hassân bin Numân'ın teslim olan Berberîlere iyi davranması nedeniyle Berberîlerin birçoğu Müslüman oldu.⁹⁷⁶

Bu gelişmeye Kuzey Afrika'da Araplar ile Berberîlerin siyasi ittifakında önemli bir adımını tescil ettirmiştir Berberîleri kendi müttefiki yapan Hassân bin Numân bölgenin önemli bir merkezi olan Kartaca'yı tekrar aldı.⁹⁷⁷ Böylece Abdülmelik buradaki egemenliğini iyice sağlamlaştırmış oluyordu.⁹⁷⁸

İlk İslâm fetihlerinde bu bölgede Araplaşma ve İslâmlaşma bakımından ilerleme olmasa da⁹⁷⁹ Emevîlerin son yıllarında Hâricîlik hareketi Berberîlerin yaşadıkları İfrîkıyye bölgesinde hızla yayılmaya başladı. Muhtemelen doğudaki Hâricîler rahat hareket etme imkânı bulamadıkları için merkeze uzak olan bu bölgeleri tercih ediyorlardı. Basra' dan İfrîkıyye bölgesine gelerek Hâricîlik mezhebini yaymaya çalışan ilk kişiler Berberî kökenli olduğu için Berberîler kökenliydi. Emevîlerin yıkılışına doğru hemen hemen bütün İfrîkıyye bölgesinin Hâricî'ydi. Hâricîlerin oradaki faaliyetlerinden sonra İslâm, burada ciddi şekilde kökleşmiştir. Valiler, onlara karşı gösteriyor; onları küçümsüyorlardı. Bunun için Berberîler kendilerine İslâm'ın eşitlik ve kardeşlik prensibini sunan Hâricîlik mezhebini kısa zamanda benimsediler.⁹⁸⁰

⁹⁷³ Nadir Özkuyumcu, *a.g.e.*, s. 266; Âdem Apak, *a.g.e.*, s. 155.

⁹⁷⁴ Casim Avcı "Bizans Devletiyle İlişkiler", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, III, 2018, s. 215.

⁹⁷⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 372.

⁹⁷⁶ İsmail Hakkı Atçeken, "Ömer B. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları", s. 79.

⁹⁷⁷ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 158 v.d.

⁹⁷⁸ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

⁹⁷⁹ Aydın Çelik, *a.g.e.*, s. 21.

⁹⁸⁰ Adnan Demircan, "Hâricîler", s. 159.

2.6. Velîd Bin Abdûlmelik (705-715)

Abdûlmelik bin Mervân'ın Hicri 86⁹⁸¹ (Miladi 705) yılında ölümünden sonra oğlu Velîd bin Abdûlmelik halife oldu.⁹⁸² Haccâc Abdûlmelik'e oğlu Velîd için biat topla dediğinde Abdûlmelik kardeşi Abdüaziz'e biat ettiği için bunu reddetti.⁹⁸³ Abdüaziz'in ölümü üzerine Velîd ve Süleyman veliaht tayin edilmişti.⁹⁸⁴

Velîd babasından güçlü bir yönetim devraldı. Abdûlmelik zamanında içeride sağlanan birlik sebebiyle Velîd'in devlet başkanlığı sürecinde İslâm tarihinin en etkileyici fetihleri yaşanmıştır. Bu dönemde Arap kabilelerinin kendi aralarındaki sürtüşmelerinden çok devletin sınırları genişlediği için bu kabilelerin uzak beldelerdeki rekabetleri mevcuttur. Horosan bu bölgelerin başlıcalarındandır.⁹⁸⁵

Velîd zamanında Asya'da gerçekleştirilen fetihler Abdûlmelik'in daha önce Irak bölge valisi olarak tayin etmiş olduğu Haccâc bin Yûsuf tarafından gerçekleştirildi. Kuteybe bin Müslim Horosan valisi oldu. Kuteybe Tohoristan'ı fethederek Müslümanlar için Horosan yolunun tamamen açılmasını sağladı.⁹⁸⁶ 86 (705) yılında Horasan valisi olarak atanan Kuteybe b. Müslim, Arap kabilelerini uzlaştırıp, kabilecilik çatışmalarını bir kenara bırakarak kalıcı fetihlerinin ön plana çıkmasını sağladı.⁹⁸⁷

Bölgedeki bazı kabilelerin tutumlarının Emevî hâkimiyetine olumsuz yansıdığı gözükmemektedir. Bu yıllarda Emevî yönetimi tarafından ortadan kaldırılan Abdullah b. Hâzîm'in oğlu Mûsâ'nın, Mâverâünnehir'de etkinliğini kısmen de olsa sürdürdüğü kaynaklarda ifade edilmektedir.⁹⁸⁸ Nitekim yerli halkın sevdiği kabile reislerini yanlarına çekmeyi başarmıştır. Eski Horasan valisi Yezîd b. Mühelleb'in bu kabile reisleriyle çatıştığı rivayet edilir. Mâverâünnehir topraklarına ilk geldiğinde Mûsâ'ya, Temîmoğulları ile aralarındaki sürtüşme nedeniyle yardımcı olmaya yanaşmayan Mâverâünnehir halkı, bu dönemde aksine davranarak etrafında toplanmaya başlamışlardır.⁹⁸⁹

Bu dönemde Göktürk Devleti'nin çöküşünden sonra Türk birliğini sağlamaya çalışan Kutluklar, Türkişlerle hâkimiyet mücadelesi içinde bulunuyordu. Mâverâünnehir

⁹⁸¹ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 360.

⁹⁸² Mesûdî, *a.g.e.*, s. 224; İbn Kesîr, IX. s. 119.

⁹⁸³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 363.

⁹⁸⁴ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

⁹⁸⁵ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 166.

⁹⁸⁶ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

⁹⁸⁷ İbn Kesîr, IX. s. 123.

⁹⁸⁸ İrfan Aycan, "Emeviler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri", s. 317-323.

⁹⁸⁹ Hasan Kurt, *a.g.e.*, s. 228.

şehirleri Türk kuvvetlerinden destek alamadıkları gibi uzak komşuları Çin'den de bir yardım beklemiyorlardı. Çünkü bu dönemde Çin sarayında büyük entrikalar dönüyordu.⁹⁹⁰

Kuteybe'nin fethettiği yerlerdeki iskân politikasında kabilelerin varlığı önemlidir. Kuteybe anlaşma yapmış olduğu Semerkant'ı tamamen almak istiyordu. Bunun sebebi bölge halkına güvenmemesi idi. Şehir muhasaraya bir süre dirense de müttetiklerden beklediği desteği alamayınca çareyi teslim olmakta buldu. Buhara'da olduğu gibi Arap kabilelerini şehre yerleştirildi. Çin sınırına kadar ulaştı. Burada Çin İmparatoru ile cizye karşılığında bir anlaşma imzaladı. Ancak bu tarihten sonra hemen Emevî idaresindeki politika değişikliği onun daha da ileri gitmesine engel oldu.⁹⁹¹

Velîd bin Abdülmelik zamanında Irak Valisi Haccâc bin Yûsuf idaresinde tertip edilen seferlerin diğerini Hindistan cephesi oluşturur. Buranın komutanı ise Haccâc'ın yeğeni Muhammed Bin Kâsım'dır. Bu ailesinin Kays asıllı olduğunu Abdülmelik bin Velîd'in de bu aileye yakın bir politika izlediğini belirtmiştik. Nitekim Kuteybe'yi öldüren yeni halife Süleyman Bin Abdülmelik, Muhammed'in de aynı akıbete uğramasına sebep oldu.⁹⁹² Kuteybe Süleyman'a karşı Velid'e yardım etmişti. Süleyman halife olduğunda halkı ayaklanmaya çağırmış, kimse karşılık vermeyince Temim ve Ezd kabilesini hakaret edip Bekr kabilesine “*Müseyleme'nin kareşleri...*” demiştir. Askerlerini de Arap olmayan askelerle tehdit etmiştir. Nitekim onu öldürenlerde bu kabilelerdir.⁹⁹³

Bu dönemde Emevîlerin Kuzey Afrikada'ki politikalarında etkili olan en önemli kabile yine Berberîlerdir. Buraya genelde Irak, Şam Filistinli askerler gönderilerek kontrol altına alınmaya çalışılıyor ve iskân faaliyetleri gerçekleştiriliyordu.⁹⁹⁴

Berberîlerin Endülüs'ün fethindeki ordunun çoğunluğunu oluşturması önemlidir. Velîd bin Abdülmelik devlet başkanı olduğu esnada Kuzey Afrika'da Müslümanlar gerek Bizans gerekse bölgedeki Berberî topluluklarına karşın üstün durumdaydı. Halife Kuzey Afrika valiliğine Mûsâ bin Nusayr'ı getirdi.⁹⁹⁵ Târik bin Ziyâd emrindeki ordular buradan Kuzey Afrika'da başarılı fetihler gerçekleştirdi. Târik Bin Ziyâd Hicri

⁹⁹⁰ Hasan Kurt, *a.g.e.*, s. 229.

⁹⁹¹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 173.

⁹⁹² İsmail Hakkı Atçeken, “*Emevîlerin Siyasî Tarihi*”, s. 58.

⁹⁹³ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 615.

⁹⁹⁴ Aydın Çelik, *a.g.e.*, s. 23.

⁹⁹⁵ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 335.

92 (Miladi 711) yılında çoğu putperest⁹⁹⁶ inanca sahip olan Berberîlerden oluşan 7000 kişilik ordunun başında İspanya'ya hareket etti.⁹⁹⁷ Neticede Müslümanlar kendilerinden sayıca fazla olan düşmanı mağlup etmeyi başardılar.⁹⁹⁸

Gerçekleştirilen fetihlerde Kuzey Afrikalı Berberîler de en az Araplar kadar etkinlik göstermiştir. Bu ilginç durum için Berberîler ile Araplar arasında bir rekabetin başladığı yorumu yapılabilir. Endülüs heyeti Şam'a ulaştığında Velîd bin Abdülmelik ölmüş Süleyman Bin Abdülmelik devlet başkanı olmuştu. Ağabeyinin adamlarına düşmanca davranmayı benimseyen Süleyman, Mûsâ bin Nusayr ile Târik Bin Ziyad Endülüs'teki görevlerinden uzaklaştırdı. Bu hadiseden kısa bir süre sonra Mûsâ bin Nusayr kırılgan bir şekilde vefat etti. Berberîler'in çeşitli zamanlarda on iki defa dinden çıktıkları, bu durumun Mûsâ b. Nusayr dönemine kadar sürdüğü ve Mûsâ'nın Berberîler'i tamamen itaat altına aldığı rivayet edilmiştir.⁹⁹⁹

2.7. Kabileler Arası Denge Siyasetinin Terk Edilmesi, Süleyman Bin Abdülmelik (715-717)

Velîd bin Abdülmelik Hicri 96 (Miladi 715) yılında vefatından sonra onun yerine kardeşi Süleyman Bin Abdülmelik halife oldu.¹⁰⁰⁰ Velîd görevde bulunduğu dönemde dedesi Mervân babası Abdülmelik gibi veliaht kardeşi Süleyman'ı azledip kendi oğlunu halifelığe getirmeye karar vermişti.¹⁰⁰¹ Bu konuda Irak valisi Haccâc bin Yusuf es-Sekaffi'nin desteğini almıştı. Ancak yeni veliahta biat tamamlanmadan Velîd'in ani ölümüyle Süleyman halifelik makamına oturdu.¹⁰⁰²

Süleyman Bin Abdülmelik döneminde meydana gelen en önemli politik değişiklik Muâviye Bin Ebû Sufyân'ın kurduğu daha sonra Abdülmelik ve oğlu Velîd tarafından titizlikle devam ettirilen yönetimde kabileler arası denge anlayışının tamamen terk edilmesidir. Bu dönemde iç politikanın mimarı Yezîd bin Mühalleb'dir.¹⁰⁰³

Mühalleb ile Irak Valisi Haccâc arasında meydana gelen bir anlaşmazlık sebebiyle Velîd bin Abdülmelik tarafından Hicri 90 (Miladi 709) yılında hapsedilmiş

⁹⁹⁶ Aydın Çelik, *a.g.e.*, s. 20.

⁹⁹⁷ İbn Kesîr, IX. s. 146.

⁹⁹⁸ Feyza Candan, *a.g.e.*, s. 68.

⁹⁹⁹ Feyza Candan, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁰⁰⁰ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁰⁰¹ Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 538.

¹⁰⁰² Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

¹⁰⁰³ El-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 482.

daha sonra da bulunduğu yerden kaçarak Remle’de ikamet eden Süleyman Bin Abdülmelik’in himayesine sığınmıştı.¹⁰⁰⁴

Yezîd burada Süleyman’ı başta Haccâc olmak üzere bütün Kaysî idarecilere karşı kıskırttı.¹⁰⁰⁵ Yezîd bin Mühelleb’in Yemen asıllı olması Güney Arabistan menşeli kabileler de Süleyman Bin Abdülmelik’in en büyük destekçisi haline geldiler. Süleyman halifelik makamına geldikten sonra Yemenli kabilelerin talepleri doğrultusunda politika takip etmeye başladı. İdari yerlere akrabalarını tayin etmek suretiyle Horasan’daki üstünlüğün tamamen Mühelleb ailesine geçmesini sağladı. Yezîd bin Mühelleb’in Kaysîlere karşı tavırları Irak ve Horasan topraklarında Kaysî-Yemenî düşmanlığını arttırdı. Sonuçta Süleyman Bin Abdülmelik ve onun ardından gelen devlet başkanı ve valiler, kabilelere göre gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır.¹⁰⁰⁶

Süleyman bin Abdülmelik idaresinin en önemli hadiseleri Kuzeyli ve Güneyli Arap kabilelerinin iktidar kavgaları kabul edilir. Süleyman Bin Abdülmelik, hapsedilmiş bulunan bürokrat ve yönetim muhaliflerinin tamamını serbest bıraktı.¹⁰⁰⁷ Kendisinin veliahtlıktan azledilmesini destekleyenleri ise cezalandırmıştır. Bu tarihten itibaren kabilelerden biri halifeye tam destek verirken, diğeri de muhalefet tarafını oluşturmuş, iktidar yönetimin tüm imkânlarını kullanarak muhalefete karşı zulme varan uygulamalar gerçekleştirmişlerdir.¹⁰⁰⁸

Süleyman b. Abdülmelik’in Emevî idaresinde uyguladığı siyaset, asabiyetin yönetime hâkim olmasına zemin hazırlamıştır. Süleyman b. Abdülmelik, geçmiş yönetimden intikam almak için önce Sind fatihi Muhammed b. Kâsım’ı öldürttü. Musa bin Nusayr’a olan düşmanlığının sebebi Süleyman’ın Musâ’ya ölüm döşeginde olan Velîd’e yetişmekte acele etmemesini istemesidir. Böylece getirdiği ganimetlere kendid sahip olmak istiyordu. Neticede Velid Musa’ya yetişmiş ve ganimetler Velid tarafından dağıtılmıştır. Velîd bu duruma çok öfkelenmiştir.¹⁰⁰⁹ Musâ bin Nusayr’a yapılanları yeterli görmeyen halîfe¹⁰¹⁰ yerine vekil olarak bıraktığı oğlu Abdülazîz’in emrindeki

¹⁰⁰⁴ İbn Kesîr, IX. s.132.

¹⁰⁰⁵ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s.190.

¹⁰⁰⁶ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 195.

¹⁰⁰⁷ İbn Kesir, IX, s. 289.

¹⁰⁰⁸ Yiğit, İ., “Emeviler”, *İA*, XI, s. 104-108.

¹⁰⁰⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, s. 399.

¹⁰¹⁰ İsmail Hakkı Atçeken, “Ömer B. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları”, s. 70.

askerlerin kışkırtması sonucunda idam edilmesini sağladı.¹⁰¹¹ Horasan valisi Kuteybe b. Müslim'i de isyana zorlandıktan sonra öldürüldü.¹⁰¹² Halife Süleyman'ın uygulamaları, kabile çekişmeleri sebebiyle zaten hassas dengeler üzerinde yürüyen Emevî siyaseti bozulmuş sonuçta asabiyet daha belirleyici olmuştur.¹⁰¹³ Haccâc ise Süleyman halife olmadan öldüğü için gazabından kurtulmuştur.

Mudâr'a bağlı zayıf kabilelerden Bâhile'ye mensup olan Kuteybe, başlayacağı isyan girişiminde bütün kabilelerin Süleyman bin Abdülmelik'e karşı yanında olacaklarını hesaplamıştı. Ancak Horasan'da aynen Irak'ta olduğu gibi ittifak halinde olan Ezd ve Rebîalılar Mudârlı birinin kendilerini yönetmesine razı değillerdi. Ancak isyanda Mudârilere de blok halinde Kuteybe'yi desteklemediler. Çünkü Horasan'da çoğunluğu elinde bulunduran Temîmliler Kuteybe'nin Vekî b. Hasan et-Temîmî'yi Musar liderliğinden alıp yerine Dırâr bin Hüseyin'i getirmesinden rahatsız olmuşlardı. Kendilerini yalnız bırakmaları sebebiyle Ezd, Rebia, Mudâr ve Mevâlî onları Kuteybe'den soğuttu. Rebîalı Bekir'in lideri Husayn b. Münzir, tarafından müttefikleri Ezd ile dayanışmayı sağlarken diğer taraftan da Kuteybe'ye karşı muhalefet bayrağının Temîmli azledilmiş reis Vekî'nin elinde olmasında ısrar ediyordu. Onun asıl amacı, Horasan'da Mudâr bütünlüğünü parçalamaktı. Bütün bu karışık siyasî hesap ortamında Kuteybe, yalnız kaldı ve daha Emevî ordusu ulaşmadan bizzat kendi askerleri tarafından yakınlarıyla birlikte öldürüldü.¹⁰¹⁴

Kuteybe b. Müslim,¹⁰¹⁵ öldürüldükten sonra Mâverâünnehir'deki Arap hâkimiyeti sıkıntılı bir sürece girdi.¹⁰¹⁶ Seyhun havzasındaki vilayetler Emevî hâkimiyetinden çıktı. Buraya yerleşmiş olan kabileler arasında çatışmalar baş gösterdi.¹⁰¹⁷ Velîd'in Kaysîlerin yanında yer alması gibi yerine geçen kardeşi Süleyman da Kelbîleri destekledi. Süleyman'ın bu tutumu vali ve komutanları da olumsuz etkiledi.¹⁰¹⁸

Kuteybe'nin Türklerle kurduğu bu iyi ilişkiler Süleyman b. Abdülmelik'in iktidara gelmesiyle yeni bir safhaya girdi. Arap kabileleri arasındaki Kuzeyli-Güneyli

¹⁰¹¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 413, Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 189.

¹⁰¹² Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 374.

¹⁰¹³ Âdem Apak, *"Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti"*, s. 283.

¹⁰¹⁴ Âdem Apak, *"Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti"*, s. 295.

¹⁰¹⁵ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 482.

¹⁰¹⁶ İbn Kesir, IX, s. 272.

¹⁰¹⁷ Hasan Kurt, *a.g.e.*, s. 233.

¹⁰¹⁸ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 44; Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 540.

ya da Mudarî-Yemenî şeklindeki kabile çatışmaları yeniden ortaya çıktı. Kuteybe'yi öldüren Ezdîlere mensub Yezîd b. Muhelleb bölge valisi olarak atandı, ancak o bölgede Kuteybe'nin sağladığı yönetimi gösteremedi.¹⁰¹⁹

Tüm bu değişiklikleri, kabile asabiyetinin yönetimine dönüşü olarak nitelendirmek mümkündür. Nitekim Süleyman döneminde Kuzeyli Güneyli Araplar, şeklinde bloklaşan kabileler zamanla halîfeyi ve devletin gidişatını doğrudan etkileyebilecek ve yönlendirecek etkinliğe düşmüşlerdir.¹⁰²⁰

Süleyman aynı zamanda Şîaların kendisine biat ettiğini duyduğu Abdullah bin Muhammed bin Ali'yi yanına çağırarak zehirletmiştir.¹⁰²¹ Bütün bu olumsuz icraatına karşılık Süleyman Bin Abdülmelik'in takdir edilecek yönü ise din âlimleri ile yakın irtibat halinde olmasıdır. Nitekim halife başta Recâ bin Hayve olmak üzere ulemanın tavsiyesi ve telkinleri ile halifelik bekleyen pek çok kardeşi ve yeğeni varken bu makama amcasının oğlu Ömer bin Abdülazîz'i tayin etmiştir.¹⁰²² Süleyman'ın Ömer'i yerine veliaht atamasına, özellikle hilafete geçmeyi bekleyen Hişâm b. Abdülmelik ve Abbas b. Velîd gibileri karşı çıktılar.¹⁰²³

2.8. Kabile Siyasetinde İstisna, Ömer Bin Abdülazîz Dönemi (717-720)

Anne tarafından Ömer Bin el-Hattap, baba tarafından da Mervân Bin Hakem'in torunu olan halife Emevî Devleti'nin meşrutiyetine şüphe ile bakan pek çok insanın dahi sempatisini kazanmış.¹⁰²⁴ Müslüman tarihçiler takdir kazanan bana uygulamaları ve adalet sebebiyle Hz. Ömer'e nispetle ikinci Ömer olarak anılır.¹⁰²⁵ Babası Abdulazîz bin Mervân onun bir devlet adamı değil âlim olarak yetişmesini tercih etmiştir. Gençlik dönemlerini Medine'de tamamladıktan sonra devlet başkanı olan amcası Abdülmelik bin Mervân tarafından Şam'a davet edilmiştir. Daha sonra onun kızı Fatma ile evlenmiştir.¹⁰²⁶

Ömer Bin Abdülazîz, Velîd bin Abdülmelik'in yönetimi döneminde Hicri 85 (Miladi 706) yılında Hicaz valisi oldu. Özellikle Irak valisi Haccâc'ın sert

¹⁰¹⁹ İrfan Aycan, "Emevîler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri", s. 317-323.

¹⁰²⁰ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 188.

¹⁰²¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 459.

¹⁰²² İbn Kesir, IX, s. 284; Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

¹⁰²³ Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 1-14.

¹⁰²⁴ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 226.

¹⁰²⁵ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁰²⁶ Âdem Apak *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 198.

yönetiminden kaçanlar Hicaz'ı kendileri için bir sığınak olarak gördüler. Bu durumun farkına varan Haccâc, Ömer Bin Abdülazîz hakkında tedbir alınmasını istedi.¹⁰²⁷ Velîd de Irak valisinin şikâyetini dikkate alarak Hicaz valisinin görevine son verdi. Ömer Bin Abdülazîz'in Süleyman Bin Abdülmelik'in Velîd tarafından veliahtlıktan azledilmesine karşı çıkmıştı. Bu sebeble Süleyman veliaht oğlu Eyyûb'un ölümünden sonra yakın ailesinden başta kardeşleri olmak üzere pek çok halifenin adayı varken amcazadesi Ömer'i halifelik makamına getirmiştir.¹⁰²⁸ Hilafet için diğer kimseler Sâlim ve Kâsım adında kimselerdi ki bunların Ümeyyeoğulları tarafından kabul edilmemesi açıktı. Ayrıca Süleyman zamanın kılıç zamanı olduğunu söyleyerek onlarda zor kullanacak meziyetin olmadığını söylemiştir.¹⁰²⁹

Ömer bin Abdulazîz, Süleyman b. Abdülmelik'ten sonra herhangi bir kabile desteği almaksızın halifeliğe gelmiştir. Süleyman bin Abdülmelik'in büyük oğlu yoktu. Ömer bin Abdülazîz'e bu görevi bırakacağını söylediğinde Ömer bin Abdülazîz, bu iş için Abdülmelik ailesinden birçok kişi olduğunu söylemiş ve reddetmiştir. Süleyman ona Ümeyyeoğulları ve Abdüşemsoğulları arasında ondan daha hayırlı bir kimse olmadığını söylemiştir. Bu arada bir grup da Mervânoğullarından başkasını tanımayacaklarını söylemişlerdir.¹⁰³⁰

Şahsî özellikleri ve dindar kişiliği ön plana çıkan Ömer b. Abdülazîz¹⁰³¹ sadece Adnânî ve Kahtânî şeklinde bölünmüş Arap gruplardan değil, Emevîlerle sürekli savaşan Hâricîlerden dahi saygı görmüş, bu sayede kabileler üstü bir konum elde etmiştir.¹⁰³² Kays ve Kelb kabilelerinden göreve yeterli ehliyet sahibi kimseleri atamaya gayret etti.¹⁰³³ Dolayısıyla onun idaresinde gerek Yemenî, gerekse Mudârî asabiyetinin yönetim üzerindeki etkinliğinden bahsedilemez.¹⁰³⁴

Yanlış davranış içine giren vali ve komutanları görevden alması toplum tarafından Mudârî-Yemenî cezalandırılması olarak algılanmamıştır. Kaysîlere baskı yapan Yemenî Yezîd bin Mühalleb azledilmiştir.¹⁰³⁵ Yemenliler ile Nizârlılar arasında

¹⁰²⁷ İbn Kesir, IX, s. 149.

¹⁰²⁸ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 199.

¹⁰²⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 435.

¹⁰³⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 433.

¹⁰³¹ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 226.

¹⁰³² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 445.

¹⁰³³ Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 540.

¹⁰³⁴ Âdem Apak, *"Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti"*, s. 284.

¹⁰³⁵ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s.383; İbn Kesir, IX, s. 299.

çıkan kabile çatımasında Yemenlileri destekleyen yönetici İmrân öldürülmüştür.¹⁰³⁶ Yezîd'in görev yaptığı Irak'ta yönetimi ikiye ayrılarak Kûfe'ye ve Basra'ya ayrı kişiler tayin edilmek suretiyle olağanüstü Irak valiliği bir anlamda lağv edilmiştir.¹⁰³⁷

Ömer Bin Abdülazîz döneminde gayrimüslim haklarını korumaya yönelik uygulamalar da gerçekleştirildi. Benzer şekilde “*Kabilemden bir kişi bana başkalarından yüz kişiden daha sevimli gelir.*” sözünü sarf eden ve mevâlîden haksız vergi aldığı tespit edilen Horasan valisi Cerrâh bin Abdullah¹⁰³⁸ da görevinden uzaklaştırılmıştır.¹⁰³⁹

Ömer Bin Abdülazîz hanedana mensup Cezîre valisi Mesleme bin Abdülmelik'i azlederek yerine Kays koluna mensup Ömer Bin Hubeyre'yi tayin etmesi gerektiğinde hanedan hassasiyetini dahi dikkate almadan hareket ettiğini gösterir. Mesleme bin Abdülmelik'in Antakya'da Rebia kabilesine büyük miktarlarda iktâ toprakları verdiği biliniyor.¹⁰⁴⁰

Devletin iç bünyesinde büyük problemlerin olduğunu fark eden halife bu durumun çöküşe sebep olacağını, bildiğinden askeri faaliyetlerini durdurarak içe dönük politikalar geliştirmeye karar verdi. Bunun ilk adımı olarak ayırım gözetmeksizin bütün vatandaşların haklarını koruyacağını ilan etti. Daha sonra da her türlü kabilecilik anlayışını reddettiğini, bu ülkede yaşayan herkesin eşit haklara sahip olduğunu özellikle Müslümanlar arasında Arap-mevâlî ayırımının ortadan kaldırıldığını duyurdu. Halîfe tüm bu söylediklerini pratik siyasette de uyguladı. Mevâlîye ganimetten pay verilmesini, hiçbirinden cizye ve haraç vergisi alınmamasını emretti.¹⁰⁴¹ Böylece İslâm'ı kabul edenlerin sayısının her geçen gün artıyordu.¹⁰⁴² Gelirlerin azalacağı endişesiyle bu artıştan rahatsız olan Horasan valisi Cerrâh b. Abdullah, Halife'ye sık sık şikâyetle bulununca Cerrâh'ı valilikten alıp yerine Abdurrahman b. Nuaym'ı görevlendirdi.¹⁰⁴³ Onun Arap taassubuyla hareket ettiğini biliyordu.¹⁰⁴⁴

¹⁰³⁶ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 649.

¹⁰³⁷ Yiğit, İ., “Emeviler”, *İA*, XI, s. 104-108.

¹⁰³⁸ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 385.

¹⁰³⁹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 200.

¹⁰⁴⁰ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 212.

¹⁰⁴¹ Corci Zeydan, *a.g.e.*, s. 360.

¹⁰⁴² Yiğit, İ., “Emeviler”, *İA*, XI, s. 104-108.

¹⁰⁴³ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 385.

¹⁰⁴⁴ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 622.

Harac işine ise, yaptığı görüş alışverişleri sonucunda bu konuda adaletli davranacağı kanaatine vardığı Abdurrahman b. Abdullah'ı tayin etti.¹⁰⁴⁵ Hutbelerde Hazreti Ali'ye dil uzatılması faaliyeti yasaklandı.¹⁰⁴⁶ Ayrıca Mervân'ın çocukları tarafından işlenen Fedek arazisinden faydalanma hakkını Hz. Ali'nin çocuklarına devretmiştir.¹⁰⁴⁷ Halifenin ehlibeyte karşı ilgisi onların yönetime karşı kırgınlıklarını büyük oranda ortadan kaldırmıştır.¹⁰⁴⁸

Dindarlığı ve güzel ahlak ile meşhur olan Mahzûm kabilesinin azatlısı İsmâil b. Ubeydullah Halife Ömer tarafından Mağrib valiliğine getirildi.¹⁰⁴⁹ Onun aracılığıyla kısa sürede Berberîlerin büyük kısmının Müslüman olduğu söylenir.¹⁰⁵⁰ Ömer Bin Abdülazîz Mâverâünnehr bölgesine de İslâm'a davet mektupları göndermiş; Müslüman olanlardan cizyenin kaldırılacağını, kendilerine Müslümanların aldıkları gibi maaş tahsis edileceğini bildirmiştir.¹⁰⁵¹

Halife'nin Arap kabileciliğine karşı uyguladığı dikkat çeken husus ise onları fethedilen yerlerden geri çekmesi¹⁰⁵² ya da onları azınlık bırakmasıdır.¹⁰⁵³ Bu uygulamasının temel nedeni Arap kabilelerinin halklara olan baskıları olabilir. Bu faaliyetler ile Ömer Bin Abdülazîz Kuzey Afrika'da Berberîler ve Mâverâünnehr'deki Türkler arasında da yoğun bir İslâmlaşma faaliyeti gerçekleştirmiştir.¹⁰⁵⁴

Halife, yeni Müslümanların durumuyla ilgili olarak toprak sahibinin Müslümanlığı kabul etmesi durumunda cizye alınmaması; ancak toprağından haraç alınmaya devam edilmesini emretmiştir. Öte yandan Halife, haraç arazisinin satılmasını da yasaklamıştı. Bu suretle arazi, vergiden muaf olmayacak; dolayısıyla herhangi bir gelir azalması da yaşanmayacaktı. Bu uygulama ile Arap aristokrasisinin toprakları mülkiyetlerine geçirmelerinin önüne de geçilmiş olacaktı.¹⁰⁵⁵

Peygamber tarafından bedevîlerin yerleşik hayata geçmeleri konusunda başlatılan çabalar kendisinden sonra Hz. Ömer tarafından da sürdürüldü. Hz. Ömer kurdurduğu yeni kentlere büyük ölçüde bedevîleri yerleştirdi. Hz. Ömer yerleşik

¹⁰⁴⁵ Hasan Kurt, *a.g.e.*, s. 234.

¹⁰⁴⁶ The Umayyads: *The First Muslim Dynasty*, s. 4.

¹⁰⁴⁷ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 46.

¹⁰⁴⁸ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁰⁴⁹ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 331.

¹⁰⁵⁰ İbn Kesir, IX, s. 299.

¹⁰⁵¹ Âdem Apak *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 204.

¹⁰⁵² Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 383.

¹⁰⁵³ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁰⁵⁴ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108., Âdem Apak, "Emeviler Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi Ve İslâmlaşma", s. 302.

¹⁰⁵⁵ Nuh Arslantaş, *a.g.e.*, s. 357.

olmayan bedevîlere maaş vermemektedir. Onun bu uygulaması bedevîlerden önemli bir kısmının yeni kurulan kentlere yerleşmesinde etkili oldu. Böylece bedevî Araplar kısa sürede İslâm ümmetinin bir parçası haline geldiler. Nitekim Ömer b. Abdülazîz bedeviler için de çalışmalar yapmıştır. Ömer b. Abdülazîz bedevîlere öğretmen atayan ilk halifedir.¹⁰⁵⁶

Ömer b. Abdülazîz'in hilâfetinde Irak bölgesinde Hâricîlerden bir grup isyan etti.¹⁰⁵⁷ Bunların lideri Benî Yeşkür'den Şevzeb idi. Bu arada halife, Şevzeb'e bir mektup yazarak görüşme teklifinde bulundu. Rivayete göre Hâricîler halifeden veliaht olan Yezîd'i azletmesini istediler. Kaynaklarda Mervânoğullarının Ömer'in Yezîd'i azledeceğinden korktukları için halifeyi zehirlediği söylenir.¹⁰⁵⁸

Bazı kaynaklara göre ise hilafeti istişâreye dayalı bir şekle çevirmek ve ehil olan birinin halife seçilmesi istediği için Emevîler tarafından öldürülmüştür.¹⁰⁵⁹ Onun ölümünden sonra da Süleyman Bin Abdülmelik tarafından veliaht olarak belirlenmiş olan Yezîd bin Abdülmelik devlet başkanı olmuştur.¹⁰⁶⁰

Ömer b. Abdülazîz, gelenekleşen Maverâünnehir seferlerini yasakladı. Yerli Müslümanlar olan Mevâlî Müslümanlarla Arap Müslümanları aynı statüye kavuşturuldu. Savaşlara katılan Mevâlî'ye ganimetten pay verildi ve haraç alınmaması talimatını gönderdi.¹⁰⁶¹

2.9. Kabile Siyasetinin Yeniden Başlaması Yezîd Bin Abdülmelik (101/105-720/724)

Ömer b. Abdülazîz'den sonra Yezîd bin Abdülmelik'in geçti.¹⁰⁶² Yezîd'in gerek kişiliği gerekse yönetim anlayışı selefi Ömer Bin Abdülazîz ile tam bir zıtlık gösterir.¹⁰⁶³ Hafif kişiliği nedeniyle Kureyş'in ileri gelenleri ilk başlarda onu görevinden azletmek istemişlerdir.¹⁰⁶⁴ Abdülmelik'in, Sakîfli Atîke'den olması özellikle Kayslıların

¹⁰⁵⁶ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Emevîlerde Eğitim-Öğretim", s. 407.

¹⁰⁵⁷ Ünal Kılıç, *Emevî Devleti'nde Muhalefet Hareketleri*, s. 75.

¹⁰⁵⁸ İbn Kesir, IX, s. 304, Adnan Demircan, "Hariciler", s. 143.

¹⁰⁵⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 450; İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁰⁶⁰ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emevîler Dönemi*, s. 207.

¹⁰⁶¹ İrfan Aycan, "Emevîler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri", s. 317-323.

¹⁰⁶² İbn Kesir, IX, s. 356; Mesûdî, *a.g.e.*, s. 226.

¹⁰⁶³ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emevîler Dönemi*, s. 208.

¹⁰⁶⁴ Mehmet Akif Fidan, "Yezid b. Abdülmelik ve Dönemi Üzerine" s. 341.

çıkarlarını koruyacağı beklentisi Yezid'in veliaht tayin edilmesindeki en güçlü ihtimaldir.¹⁰⁶⁵

Ömer bin Abdulazîz döneminde kaldırılan vergiler bu dönemde tekrar alınmaya başlandı.¹⁰⁶⁶ Bu durum isyanları kaçınılmaz hale getirmiştir.¹⁰⁶⁷ Özellikle Horasan ve Maverâunnehir bölgelerinde mevâlinin hoşnutsuzluk çıktı. Yezîd'in uygulamaları sonucu toplumsal dengeler bozulmuş, Kaysî-Yemenî (Kuzeyli-Güneyli) Arap kabileciliği yeniden ortaya çıkmıştır.¹⁰⁶⁸ Ömer bin Abdülazîz zamanında durdurulan askeri seferler Yezîd bin Abdülmelik'in halifeliği döneminde yeniden başlatıldı. Ancak bu seferler ganimet saldırıları olmanın ötesine geçememiştir.¹⁰⁶⁹

Yezîd bin Abdülmelik israf içindeki saray eğlencelerine dalarak halkı mal düşkününü valilerin insafına bırakmıştır.¹⁰⁷⁰ Eğlenceye düşkün olması nedeniyle kardeşi halife Velid bin Abdülmelik'in büyük tepkisiyle karşılaşmıştı.¹⁰⁷¹ Yemenî siyaset takip eden Süleyman Bin Abdülmelik'in aksine yeni dönemde sadece Kaysîleri dikkate alan bir yönetim anlayışı benimsenmiştir.¹⁰⁷² Bu siyasetin ilk adımı da Ömer Bin Abdülaziz'in valilerini azletmek olmuştur.¹⁰⁷³ Medine'ye Kaysî önderlerinden Abdurrahman Bin Dahhâk b. Kays'ı tayin edildi.¹⁰⁷⁴

Yezîd'in Kaysilere yönelik politikalarında Haccâc bin Yusuf'un yakın akrabası bir kadınla evlenmesine yani Kaysîlerle akraba olmasının şüphesiz etkisi vardı.¹⁰⁷⁵ Bu sebeple Kaysî Sakîfliler, en parlak yıllarını yaşamışlardır. Yezîd bin Abdülmelik'in Kaysîleri öne çıkaran ve Yemenîleri yönetimden tamamen dışlayan politikası Irak'ta Yezîd bin Mühelleb el-Ezdî isyanının çıkmasının en belirgin sebebidir.¹⁰⁷⁶ Bu isyana mevâlî de büyük oranda iştirak etmiştir.¹⁰⁷⁷

Süleyman Bin Abdülmelik ve Yezîd dönemlerinde önce Kaysî sonra da Yemenî kabilelere baskı ve zulüm, devletin temel unsuru olan Adnân ve Kahtân soylarının birbirlerine olan düşmanlığını derinleştirdi. Her iki halife de kendinden

¹⁰⁶⁵ Mehmet Akif Fidan, "Yezid b. Abdülmelik ve Dönemi Üzerine" s. 344.

¹⁰⁶⁶ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 97 .

¹⁰⁶⁷ Nuh Arslantaş, *a.g.e.*, s. 357.

¹⁰⁶⁸ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁰⁶⁹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 214.

¹⁰⁷⁰ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 227.

¹⁰⁷¹ Mehmet Akif Fidan, "Yezid b. Abdülmelik ve Dönemi Üzerine" s. 340.

¹⁰⁷² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 450.

¹⁰⁷³ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 622.

¹⁰⁷⁴ İbn Kesir, IX, s. 356; Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 397.

¹⁰⁷⁵ Mehmet Akif Fidan, "Yezid b. Abdülmelik ve Dönemi Üzerine" s. 342.

¹⁰⁷⁶ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

¹⁰⁷⁷ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 209.

sonraki devlet başkanları için kötü örnek olmuşlardır. Bu kabile çatışmaları nedeniyle Araplar fetih hareketlerine ara verdiler. Batıda Rumlar kuzeyde ise Hazarlar, Emevîleri tehdit etmeye başladı. Yine aynı şekilde Endülüs ihmal edilerek kendi kaderine terk edildi.¹⁰⁷⁸

Bu karışıklıklar Hâricîler tarafından isyanların çıkarılmasına da neden olmuştur. Yezîd bin Abdülmelik'in Ömer Bin Abdülazîz'in bütün Müslümanları eşit tutan yönetim anlayışını terk ederek Araplar dışındakilere tekrar cizye yüklenmesi Kuzey Afrika'daki Berberîlerin isyan çıkarmasına ve valileri Yezîd Bin Ebû Müslim'i öldürmelerine neden olmuştur.¹⁰⁷⁹ Yezîd Berberî muhafızlarının eline muhafız damgası vurdurmuştu; bu hareketi kendisindisinden nefret ettirmişti.¹⁰⁸⁰ Yezid b. Abdülmelik, Berberîlerce öldürülen valinin yerine geçirilen, Muhammed b. Evs el-Ensari'nin nasıl birisi olduğunu sormuş dindar ve âlim birisi olduğunun söylenmesine rağmen "Kureyşli mi?" diye soruyu sormuştur. Kureşli olmadığını anladığında ise Kelb kabilesinden birini Kuzey Afrika valiliğine atanmıştır.¹⁰⁸¹

Yine içindeki problemler sebebiyle bir kısım toprakların elden çıkması önlenemedi. Bu sebeple Mâverâünnehr, Hazar bölgesi Anadolu ve Endülüs topraklarına seferler düzenlendi. 102/720-721 yılında Araplar ile Türkler arasındaki savaşta Soğd halkı Türklere yardım etmişlerdir.¹⁰⁸²

Özellikle Yezîd b. Abdülmelik, çıkan isyanların bir kısmına doğrudan mevâlî kökenli isyanlardır. Devletin gelirlerini arttırmak amacıyla mevâlîye yüksek miktarda vergiler konmuştur. Yezîd b. Abdülmelik bu konuda yeni Müslüman olanların erkek çocuklarını sünnet ettirmemeleri, Kur'an'ı Kerim'i öğrenmemeleri, sadece cizye vergisinden kurtulabilmek için Müslüman olduklarını gerekçe olarak göstermektedir.¹⁰⁸³

¹⁰⁷⁸ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 211.

¹⁰⁷⁹ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 390.

¹⁰⁸⁰ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 331.

¹⁰⁸¹ Mehmet Akif Fidan, "Yezid b. Abdülmelik ve Dönemi Üzerine" s. 346.

¹⁰⁸² İsmail Hakkı Atçeken, "Ömer B. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları", s. 72.

¹⁰⁸³ İsmail Hakkı Atçeken, "Ömer B. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları", 2008, s. 71.

2.9.1. Yemenli Kabilelerin küstürülmesi ve Ezd Kabilesinden Yezîd b. Muhalleb İsyanı (101/719)

II. Yezîd'in saltanatı, Irak bölgesinde Yemen asıllı Ezd ve Rebîa kabileleriyle Kuzey Arapları'ndan Temîm ve Kays kabilelerini şiddetli savaflara sevkeden Yezîd b. Mühelleb isyanıyla başladı.¹⁰⁸⁴

Horosan bölgesinde güç kazanmış olan Ezd kabilesi¹⁰⁸⁵ diğer Emevî isyanlarında olduğu gibi Emevîlere muhalif olan diğer birçok kabile ve muhaliflerin desteği ile büyümüştür. Bu kabile özellikle doğrudan Emevîler tarafından zulüm görmediyse de dönemin valisi Haccâc tarafından sürekli baskı altında tutulmuştur. Emevîler döneminin önemli valilerinden birisi olan Yezîd b. Mühelleb, Ezd kabilesine mensuptur. Babası Mühelleb'in yanında, askerî ve siyasî tecrübe kazanmış önemli bir komutan ve validir. Irak valisi Haccâc, Ezrakîlerin işini başarıyla bitiren Mühelleb b. Ebî Sufre'yi Horasan'a tayin etti.¹⁰⁸⁶

Mühelleb, kendi kabilesi Ezd'den ve diğer kabilelerden çok sayıda insanı Horasan'a yerleştirdi. Böylece artık Ezd kabilesi bölgede etkili güçlerden birisi olarak görülecektir. Ezdlilerin Horasan'a gelmeleri ve burada Bekr ve Rebîa kabileleriyle ittifak kurmaları, Temîm ve Kays gibi diğer kabilelerin nezdinde güç dengelerinin yeniden oluşturulmasını beraberinde getirdi.¹⁰⁸⁷

Babası Mühelleb'in Zilhicce 82'de (Ocak 702) vefat etmesiyle babası tarafından yerine tayin edilmesi Haccâc tarafından isteksizce onaylandı.¹⁰⁸⁸ Haccâc bütün başarılarına rağmen Yezîd b. Mühelleb'i, Horasan valiliğinden azletti. Yerine kardeşi Mufaddal'ı tayin etti. Babası Mühelleb gibi oğullarının da başarıları ayrıca bölgede Ezd kabilesinin gücünün artması Haccâc'ı rahatsız etmiş olmalıdır.¹⁰⁸⁹

Haccâc, Abdülmelik'e Mühelleb ailesini kötüledi. Yezîd'in kendilerine isyan edebileceğini söyleyerek halifeyi ikna etti. Haccâc da Kuteybe b. Müslim'i yeni Horasan valisi olarak görevlendirdi. Yezîd ve kardeşleri, Haccâc'ın eline geçince zulme maruz kaldı ve hapse atıldılar. Dört yıl kadar hapiste kaldıktan sonra hapisten

¹⁰⁸⁴ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

¹⁰⁸⁵ Faruk İdrızı Haxhu, *a.g.e.*, s. 60 vd.

¹⁰⁸⁶ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

¹⁰⁸⁷ Fatih Erkoçoğlu, "Yezîd bin Muhelleb İsyanı", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, III, 2018, s. 199.

¹⁰⁸⁸ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 333.

¹⁰⁸⁹ Fatih, Erkoçoğlu, "Yezîd bin Muhelleb İsyanı", s. 200.

kaçan Yezîd ve kardeşleri Halife Velîd'den af dilediler. Haccâc'ın ölmesi ile Yezîd Irak valiliğine atandı.¹⁰⁹⁰

Yeni halife olan Ömer bin Abdülazîz, Yezîd'den toplamış olduğu paraları göndermesini talep etti. Ömer b. Abdülazîz, onun Yezîd'in bahanelerine inanmayarak Halep'te hapsedtirdi.¹⁰⁹¹ Yezîd'in ikinci hapis hayatı Ömer'in halifeliliği süresince devam etti. Ömer'in hastalığı sürerken Yezîd, bu durumdan endişe etti. Zira onun ölümüyle hilâfete Yezîd b. Abdülmelik'e geçecekti. Süleyman bin Abdülmelik halife Haccâc'ın ailesine karşı Yezîd b. Mühelleb eliyle kötü muamelede bulunmuştu. Ömer bin Abdülazîz'den sonra halife olacak Yezîd'in karısı Haccâc'ın akrabasıydı ve Kaysî politika takip edeceği belliydi.¹⁰⁹² Yezîd b. Mühelleb, başına neler geleceğini tahmin ediyordu. Daha sonra da hapisten kaçtı.¹⁰⁹³ Önce Rusâfe'ye, oradan da kendi kabile mensuplarının çok olduğu Basra'ya gitti.¹⁰⁹⁴

Basralı Ezd ve Bekrîler Yezîd'e taraf olurlarken Mudarîlerin çoğunluğu ise Kaysî politika takip eden Emevî halifesinin Basra valisi Adî b. Ertat el-Fezarî'nin yanında yer almışlardır.¹⁰⁹⁵ Muhalleb ailesi ve kabilesi Ezdlilerin Zübeyr hareketine de Emevîlere karşı olduklarını biliyoruz. Yezîd bin Mühalleb'in atalarının Emevîler tarafından katledildiği bilinen bir gerçektir.

Yezîd b. Mühelleb'in Basra'da¹⁰⁹⁶ başlattığı isyana dinî ve sosyal bir nitelik vermeye çalıştığı, Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in sünneti adına halkı kendisine biate vermeye çalıştığı, Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in sünneti adına halkı kendisine biate ve Emevî Devleti'ne isyana çağırmasından anlaşılmaktadır. O Haccâc'dan Irak'ı bezdiren Kayslı yönetici olarak bahsediyordu. Böylece düşmanları ve muhaliflerinin kendi yanında yer almasını sağlıyordu.¹⁰⁹⁷ İsyanda Hz. Ali taraftarları olan İbrahim b. el-Eşter'in oğlu Numân ve yıllar önce yine Irak'ta vukû bulan ve başarısızlıkla sonuçlanan isyanın baş aktörü durumundaki Abdurrahman b. el-Eş'as'ın¹⁰⁹⁸ yakın akrabaları yine mevcuttu. İbnü'l-Eş'as isyanında olduğu gibi mevâlî, desteğini yine esirgemedi.¹⁰⁹⁹

¹⁰⁹⁰ İbn Kesir, IX, s. 271.

¹⁰⁹¹ Mesûdî, a.g.e., s. 227.

¹⁰⁹² Mehmet Akif, FİDAN, "Yezid b. Abdülmelik ve Dönemi Üzerine" s. 345.

¹⁰⁹³ Yiğit, İ., "Emeviler", İA, XI, s. 104-108.

¹⁰⁹⁴ Fatih Erkoçoğlu, *Yezîd bin Muhelleb İsyanı*, s. 203.

¹⁰⁹⁵ İbn Kesir, IX, s. 356; Âdem Apak, "Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti", s. 292; DİA, Yiğit, İ., "Emeviler", İA, XI, s. 104-108.

¹⁰⁹⁶ Mesûdî, a.g.e., s. 227.

¹⁰⁹⁷ Fatih Erkoçoğlu, *Yezîd bin Muhelleb İsyanı*, s. 207.

¹⁰⁹⁸ Hakan Keleş, a.g.e., s. 75 v.d.

¹⁰⁹⁹ Fatih Erkoçoğlu, *Yezîd bin Muhelleb İsyanı*, s. 204.

Kendi kabilesi Ezd ve Rebîa'nın büyük desteğini alarak, Emevî valisini Basra emirlik sarayında kuşatma altına aldı. Bu olaylar cereyan ederken Halife Yezîd'in kendisi için verdiği emân gelmişti. Fakat artık çok geçti ve isyan bayrağı açılmıştı. İsyan bastırıldıktan sonra halife bu isyana destek veren Yemenli Ezd kabilesinden pek çok kişinin öldürülmesini emretti. Sağ kalanların bir kısmı ise başkente esir olarak götürüldü. Kabilenin kadın ve çocukları ise hakaret amacıyla esir pazarında satılmıştır. Mallarına ve topraklarına el konulmuştur.¹¹⁰⁰

Bu isyandan sonra halife Irak'ta Yemenlilere düşmanlığı ile tanınan aşırı Kaysî Ömer Bin Hübeyrî'yi vali tayin etmişti.¹¹⁰¹ Yemenîlerin düşmanlığını kazanmış olan Halife Yezîd b. Abdülmelik,¹¹⁰² kendisini tamamen Kaysîlere teslim etti.¹¹⁰³ Bölgeye yönetici olarak atanan Hübeyrî kendinden beklenildiği gibi Yemenlilere kötü davranmayı bir politika olarak benimsemiştir.¹¹⁰⁴ Uygulanan bu düşmanca siyaset ülkenin kurucu unsurlarından olan Yemenli kabilelere karşı açık bir savaş ilanından başka bir şey değildi. Yönetim adeta Kaysî politikanın temsilcisi haline geldi.¹¹⁰⁵ Yezîd'in bu siyaseti sonucu Mühelleb oğulları isyanına karışmamış olmalarına rağmen Horasan Ezdlileri de huzursuzluk hissetmeye başladılar.¹¹⁰⁶

2.10. Hişâm Bin Abdülmelik'in Kabileciliği Dengeleme Politikası (724-743)

Hişâm bin Abdülmelik dönemi Emevîlerde iç karışıklıkların olduğu zamana denk gelir. Zira bu dönemde mevâlîye arşı Arapçılık anlayışı artmış Arap kabileleri arasında da Kaysî-Kelbî mücadelesi hız kazanmıştır. Şîî ayaklanmaları Abbâsî propagandacılarının yoğun faaliyetleri, Hâricî isyanları yönetimin istikrarında derin yaralar açmıştır. Dolayısıyla Hişâm'ın devlet başkanlığı birçok sorun ile geçmiştir.¹¹⁰⁷ Nihayetinde kabileler arasında denge sağlama politikası da başarısızlıkla sonuçlanacaktır.¹¹⁰⁸ Bu gibi nedenlerden ve hilafetinin uzamasından rahatsız olan veliahtı Velîd rahatsız olduğundan ilk olarak iktidar mücadelelerinin merkezi

¹¹⁰⁰ el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 240.

¹¹⁰¹ Âdem Apak, "Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti", s. 284.

¹¹⁰² Yiğit, İ., "Emevîler", *İA*, XI, s. 104-108.

¹¹⁰³ Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 540.

¹¹⁰⁴ İsmail Hakkı, Atçeken, *a.g.e.*, s. 45.

¹¹⁰⁵ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emevîler Dönemi*, s. 210.

¹¹⁰⁶ Ali Delice, "Emevî Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 1-14.

¹¹⁰⁷ Yiğit, İ., "Emevîler", *İA*, XI, s. 104-108.

¹¹⁰⁸ Bennaî Yousef, *The Tribal Conflict, Authority And Fall Of The Umayyads: Modern Interpretations And Gramsci's Theory Of Hegemony*, s.1.

olan başkent Dimeşk'ı terk ederek Rusâfe'yi yeni yönetim merkezi haline getirmiştir.¹¹⁰⁹

Bu dönem Yemenîlerle Mudârîlerin kabile rekabetlerinin had safhaya ulaştığı zamana tesadüf eder. Devlet Süleyman zamanında Yemenî, Yezîd döneminde Kaysî ağırlıklı siyasetle yönetilmişti. Bunun sonucunda Emevî saltanatı, asıl kurucu unsurları olan iki Arap soyuyla sorunlu hale gelmiştir. Dolayısıyla Hişâm, Kaysî-Kelbî kabileleri arasında dolaşan Emevî siyasetini denge politikası sağlama çabalarıyla harcamıştır. Tarafsız bir yönetim sergilemeye çalıştıysa da Kaysîler bu dönemde güçlenmişlerdir.¹¹¹⁰

Kelbî ve Kaysîleri bir araya getirmek ve birleştirmek çok zor olduğu için halife, en azından devlet yönetimini kabile politikalarının uygulayıcısı olmaktan çıkarmaya çalışmıştır.¹¹¹¹ Hişâm'ın bu amaçla Yezîd zamanında Irak genel valiliğine getirilmiş olan fanatik Kaysî Ömer b. Hübeyre'nin yerine Hâlid b. Abdullah el Kasrî'yi getirmiştir.¹¹¹² Ömer bin Hubeyre'nin Zeyd bin Ali'yi katledenlerden olduğu unutulmamalıdır. Bu olayda Hişâm, İbn Hubeyre'nin Kureyş'in önde gelen bir şahsiyetini öldürdüğü için rahatsızlığını dile getirmiş, onun hala Abdülmuttaliboğullarına kinli olduğunu söyleyerek onlara -İbn Hubeyre'nin kabilesi- bir daha yakınlık göstermemiştir. Bu durum Kays kabilesinin Emevî devleti içindeki kabilevi durumu hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Kaysîler Emevî yönetimi altında kendilerini Kureyş'e karşı öne çıkarmıştır.¹¹¹³

Sakîf kabilesinden çıkan ve Emevî iktidarı adına önemli icraatlarda bulunan kimselerden biri de Yusuf b. Ömer dir. Hişâm b. Abdülmelik zamanında Irak valiliğinde bulunan Yusuf, Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali'nin Kûfe'de Hişâm'a karşı organize ettiği bir isyanı bastırdı.¹¹¹⁴ Irak'ta çıkan isyanlarda çoğu kez olduğu gibi yine Yemen asıllı kabileleri görüyoruz. Yûsuf bin Ömer es-Sekâfî'nin¹¹¹⁵ bastırdığı bu Şîî isyanı¹¹¹⁶ da bunlardan biridir.¹¹¹⁷ Bu hareketin ortaya çıkmasında yönetimin sadece Hazreti Ali evladına ait olduğu şeklindeki Şîî inancı kadar Irak'ta Kaysî politika takip eden Yûsuf bin Ömer'in de etkisi vardır. Nitekim yönetimin baskısından

¹¹⁰⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 458.

¹¹¹⁰ Bennajî, Yousef, *The Tribal Conflict, Authority And Fall Of The Umayyads: Modern Interpretations And Gramsci's Theory Of Hegemony*, s. 2.

¹¹¹¹ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 402.

¹¹¹² el-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 624; Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 402.

¹¹¹³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 452.

¹¹¹⁴ İrfan Aycan, "*Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü*", s. 135.

¹¹¹⁵ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 418.

¹¹¹⁶ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 228.

¹¹¹⁷ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 46.

bunalar Yemenî kabileler Zeyd Bin Ali'yi isyana teşvik etmişlerdir. Zeyd Bin Ali de dedeleri gibi Iraklıların vefasızlığın kurbanı olmuş, müdahale ile katledilmiştir.¹¹¹⁸ Emevîler devletinin yıkılışı sebepleri arasında bu olaya da atıf yapılır.¹¹¹⁹ Abbâsîlerin ataları olan Muhammed bin Ali Hişam'a gidip maddiyat talep ettiğinde Hişam onlara "Abbasoğulları" diye hitap etmiş ve isteklerini reddetmiştir. Ayrıca hilafeti arzuladıklarını söyleyerek onlarla alay etmiştir.¹¹²⁰

Yezîd bin Abdülmelik döneminde iyice güçlenen Kaysîler Hişam'ın Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi atama kararından hiç memnun olmadılar. Halîfe bunu dikkate almamış, üstelik bundan bir yıl sonra Hâlid'in kardeşi Esed bin Abdullah'ın Horosan idaresine getirmiştir. O da burada Kaysîlere baskı yaptı. Hişam, taraf değiştirerek bu sefer Kaysîlerin tarafını tuttu.¹¹²¹ Halîfe, Hâlid'in yerine eski Irak Valisi Haccâc bin Yûsuf'un amcasıoğlu Yûsuf bin Ömer Bin es-Sekâfî'yi tayin etti. Yûsuf bin Ömer, Hureyre gibi aşırı Kaysîydi. Bu atama yönetime küskün olan Kaysîlerin gönlünü almıştır ancak o da Yemenlilere baskı yapacaktır.¹¹²²

Hişam b. Abdülmelik'in uygulamaları ile sert Kayslikten ılımlı Kaysîliğe geçilmiş bölgedeki kabilecilik ateşini biraz düşmüştür. Tüm bu çalışmalara rağmen Irak-Horosan hattında, Şam-Cezire bölgesinde Kuzey Afrika-Endülüs coğrafyasında kabile çekişmelerini tamamen engellemek mümkün olmamıştır.¹¹²³

Hâşim Kays kabilesine mensup Nâsır bin Seyyar'ı Horasan yönetimine getirmiştir.¹¹²⁴ Nâsır, fanatik Kaysî değildi. Mudârîlerin Aylân koluna değil İlyas'a bağlı Kinane kabilesinden gelmesi onu aşırı Kaysîlikten kurtarıyordu. Hişam bu atama ile Kays ve Yemenlileri dengelemek istemiştir. Halîfenin bu tayinle Hâlid Bin Abdullah ile Irak'da yapmak istediği dengelemeyi Nasr bin Seyyâr ile bu bölgede de sağlamak istiyordu. Hişam bin Abdülmelik sadece Irak ve Horasan'da değil Mâğrip'te de bölgenin nüfus çoğunluğunu elinde bulunduran Kaysîler lehine politika takip etti. Bu amaçla Yemenî vali Bişr bin Safvân el-Kelbî'nin ölümünden sonra bölge valiliğine Kaysî Ubeyde Bin Abdurrahman'ı getirdi. Kavmiyetçi bir idare anlayışı

¹¹¹⁸ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

¹¹¹⁹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 222.

¹¹²⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 461.

¹¹²¹ Âdem Apak, "Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti", s. 285.

¹¹²² Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 1-14.

¹¹²³ Faruk İdrîsî Haxhiu, *a.g.e.*, s. 56 vd.

¹¹²⁴ Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 541.

benimseyen Ubeyde Bin Abdurrahman daha göreve gelir gelmez eski Yemenli bürokratlara baskı yapmıştır.¹¹²⁵

Sonrasında Kuzey Afrika’da ise hem Kaysîlere hem de Mevâliye zülümleri sebebiyle Hişâm Ubeyde’nin yerine Ubeydullah bin Habbâb’ı getirmiştir. O da ırkçı bir politika takip etmekte Ubeyde’den geri kalmamıştır. Buraya beş bin Kaysî yerleştirerek bölgeyi Araplaştırmak istemiştir. Bu politikası hem bölgedeki Kelbîleri hem de Berberîleri düşman ettirmiştir. Onun bu faaliyetleri neticesinde bölgede pek çok ayaklanma meydana gelmiştir. Araplar tarafından dışlanan Berberîler eşitlik, adalet gibi yaklaşımları nedeniyle¹¹²⁶ Hâricîği desteklemişlerdir.¹¹²⁷

Horosan’a M.Ö 300’lü yıllarda Sâsânîler tarafından da Arap kabileleri yerleştirilmişti.¹¹²⁸ Halife Hişâm b. Abdülmelik döneminden itibaren, kabilelerin arasının bulunması ve dikkatlerinin fetih üzerine yoğunlaştırılması ihmal edilmiştir. Neticede Araplar arasında kabile mücadeleleri tekrar gündeme gelmiştir.¹¹²⁹ Bu durum Arapların gücünün zayıflamasına neden olmuştur.¹¹³⁰ Neticede Mâverâhünnehr’deki Türklerle¹¹³¹ Araplar arasında sonuçsuz karşılıklı savaşlar 738 yılına kadar sürdü.¹¹³² Hişâm’ın hilafetinin son günlerinde Mâverâünnehr’deki Türk-Arap mücadelesinde üstünlük yeniden Araplara geçmiştir. Bunun en büyük sebebi ise Horasan Valisi Nasr bin Seyyâr’dır. Vali bu başarısının askeri zaferler den ziyade barışçı ve bölgenin farklı etnik unsurlarına saygı gösterme esasına dayandığı siyasetine borçludur. Nitekim Nasr bölgede haraç miktarını azaltmıştır. Nitekim bu başarılar Emevîler devletinin bölgedeki son istikrar dönemidir.¹¹³³

Horasan bölgesinde mevâlîye uygulanan politika Hişâm b. Abdülmelik’in halifelitinin ilk beş yılından fazla bir önceki halife Yezîd b. Abdülmelik’in uygulaması gibi devam etmiştir. Soğd isyanı özellikle bu bölgedeki halktan tekrar cizye alınması ile nedeni ile başlamıştır.¹¹³⁴ Hâris b. Süreyc isyanının sebeplerinin başında mevâlîye yüklenen yüksek haraç vergisinin olması da dikkat çekmektedir. Hâris’in isyan

¹¹²⁵ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 220.

¹¹²⁶ Atçeken, İsmail Hakkı, “Ömer B. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları”, s. 70.

¹¹²⁷ İbn Kesir, IX, s. 534; Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 221.

¹¹²⁸ Ahmet, Altungök, Taner, Yıldırım, a.g.e., s. 93.

¹¹²⁹ Faruk İdrîzî Haxhiu, a.g.e., s. 57 vd.

¹¹³⁰ Hasan Kurt, a.g.e., s. 235.

¹¹³¹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 224.

¹¹³² Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 226.

¹¹³³ Âdem Apak *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 227.

¹¹³⁴ İsmail Hakkı Atçeken, “Ömer B. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları”, s. 70.

hareketine sadece mevâlî grupların değil Emevî idaresi nin kabilecilik siyasetlerinden olumsuz olarak etkilenen Araplardan Ezd ve Temîm kabileler de destek vermesi dikkat çekmektedir.¹¹³⁵

Hişâm, Velîd'in gidişatını beğenmediği için onu uyarmıştır.¹¹³⁶ Hişâm, Velîd'in yola gelmeyeceğini anlayınca, onu veliahtlıktan azledip yerine oğlu Mesleme'yi tayin etmek istemiştir. Hattâ Hişâm'ın gizli gizli oğlu Mesleme için biat almaya başladığı nakledilir. Hişâm, Mesleme'yi veliaht tayin etmeyi başaramadı. Ölemeden önce Velîd ile araları iyice kötüleşmişti. Hişâm vefat ettiğinde Velîd b. Yezîd'in adamları hazineye Hişâm için kefen dahi vermemişlerdir.¹¹³⁷ Velîd'in iktidara gelmesiyle, Emevî ailesi arasındaki çekişmeler doruk noktaya ulaştı.¹¹³⁸

2.10.1. Berberî Kabileler İle İlişkiler

Tarihi milattan önce 3000'e kadar dayanan bölgenin aslı unsuru olan Berberi kabileler bu dönemde de önemli bir konuydu.¹¹³⁹ Hişâm bin Abdülmelik, Endülüs'ü ihmal etmemek gayesiyle fetihleri tekrar başlatma kararı aldı.¹¹⁴⁰ Bölgedeki Berberîler yönetimin Arap ırkçısı uygulamalarını hoşnut olmuyor ve çatışıyorlardı. Bölgedeki anlaşmazlıkları gidermek amacıyla İspanya valiliğine getiren Abdullah Bin Abdullah el-Gafikî politik ve askeri girişimleri sonucunda Berberîleri ayaklanmalarını durdurdu. Balâtü's-Şühedâ Savaşı'ndan sonra Müslümanların askeri faaliyetleri tamamen durdu. Fetihlerin durması ülkedeki Berberî meselesini iyice arttırdı. Berberîler Endülüs'ün fethinde Araplardan daha fazla pay sahibi olmalarına rağmen ikinci planda tutuldukları düşüncesiyle fırsat buldukça isyan etmişlerdir.¹¹⁴¹ Araplar tarafından dışlanan Berberîler eşitlik, adalet gibi yaklaşımları nedeniyle¹¹⁴² Hâricîği desteklemişlerdir.¹¹⁴³

Bölgedeki isyanı bastırmak amacıyla Ubeydullah Bin Habbâb,¹¹⁴⁴ Afrika ve Endülüs valiğine getirdi.¹¹⁴⁵ O da Endülüs idaresine Ukbe bin Haccâc'ı Mağrib'e ise

¹¹³⁵ İsmail Hakkı Atçeken, "Ömer B. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları", s. 76.

¹¹³⁶ İbn Kesir, X, s.16.

¹¹³⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 458; İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 62.

¹¹³⁸ Ali Delice, "Emevi Devletin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 1-14.

¹¹³⁹ Aydın Çelik, *a.g.e.*, s. 7.

¹¹⁴⁰ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 232.

¹¹⁴¹ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

¹¹⁴² ATÇEKEN, İsmail Hakkı, "Ömer B. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları", s. 70.

¹¹⁴³ İbn Kesir, IX, s. 534, Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 221.

¹¹⁴⁴ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 430.

¹¹⁴⁵ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 234.

Habîb Bin Ebû Ubeyde'yi tayin etti. Kuzey Afrika'dan Endülüs'e sığınmış olan Berberî isyanı Suriyeli askerlerin yardımı ile etkisiz hale getirildi. Ancak bu dönemde Kuzey Afrika'da Emevî idaresi neredeyse tamamen ortadan kalkmıştı.¹¹⁴⁶

Hişâm döneminde Endülüs topraklarında Berberî mücadelesinde daha tehlikeli olan başka bir sosyal problem gündeme gelmişti ki bu da Araplar arasındaki kabile savaşlarıdır. Irak, Cezîre ve Horosan gibi bölgelerde olduğu gibi Endülüs'te de kendini gösteren Kaysî-Yemenî kabile mücadeleleri Endülüs'teki Müslümanların özellikle de Arapların birliğini hatta varlığını tehdit etmiştir.¹¹⁴⁷

2.11. Velîd Bin Yezîd Dönemi

Hişâm bin Abdülmelik'in vefatından sonra Emevî saltanatına Velîd Bin Yezîd geçti.¹¹⁴⁸ Emevî yönetiminde Kaysîler ve Yemenîler arasında duran Hişâm bin Abdülmelik'ten sonra gelen II. Velîd vaktini babası gibi av partileri ve saray eğlenceleri ile geçirerek¹¹⁴⁹ selefinin siyasi alandaki tüm olumlu girişimlerini boşa çıkarmıştır.¹¹⁵⁰

II. Velîd'in annesi Kays kabilesine mensuptu. Bazı tarihçilere göre kabilecilik bu dönemde zirveye ulaşmıştır.¹¹⁵¹ Bizzat kendisi, kabilesi ve Kureyş'e meylettği söylemiştir.¹¹⁵² Ayrıca Velîd kendisini azletme girişiminde bulunan Hişâm'a karşı şahsi kin besliyordu. Bu sebeple Hişâm'ın tayin etmiş olduğu vali ve bürokratları görevlerden almış ve cezalandırmıştır.¹¹⁵³ Özellikle Yemenî idarecileri azledip yerlerine Kaysîleri atamıştır.¹¹⁵⁴ Onun Kaysî siyaset takip etmesinde annesinin, Haccâc'ın yeğeni olmasının etkisi olmuş olabilir. Bu akrabalık bağı sebebiyle Hicaz valiliğine dayısı Yûsuf bin Muhammed es-Sekâfi'yi tayin etti. Bu tayin Yemen asıllı kabilelerin Velîd'e düşman kesilmesine neden oldu.¹¹⁵⁵

Velîd Bir şiirde, Adnânîliği ile övünürken, Yemenlilerle alay etmesi onun açıkça bir kabile bloğunun taraftarı olduğunu gösterir. Hişâm zamanında Irak'ı on beş yıl yöneten ve Kaysîlerin baskısı sebebiyle hapsedilen eski Irak valisi Hâlid b. Abdullah'ı,

¹¹⁴⁶ Aydın Çelik, *a.g.e.*, s. 24.

¹¹⁴⁷ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 236.

¹¹⁴⁸ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 228.

¹¹⁴⁹ İbn Kesir, X, s. 16.

¹¹⁵⁰ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 46.

¹¹⁵¹ Bennaji Yousef, *The Tribal Conflict, Authority And Fall Of The Umayyads: Modern Interpretations And Gramsci's Theory Of Hegemony*, s. 2.

¹¹⁵² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 462.

¹¹⁵³ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 239.

¹¹⁵⁴ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 228.

¹¹⁵⁵ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

Kaysî Irak valisi Yûsuf b. Ömer'e 50 milyon dirhem karşılığında satmıştır. Halbu ki konuşmalarında Halîd ailesinin Emevîlere karşı itaatkâr olduğu söylüyordu.¹¹⁵⁶ Yûsuf da Hâlid'i¹¹⁵⁷ işkenceyle öldürmüştür.¹¹⁵⁸

Bu olaydan sonra Yemenîler, kendi eliyle kuruş oldukları Emevî Devletinden kurtulmak için devlet aleyhine gerçekleşen bütün isyanlara katılmalarını sağlamıştır. Çünkü Yezîd b. Mühelleb'ten sonra ikinci kez liderleri öldürülüyordu.¹¹⁵⁹ Bunun bir sonucu olarak da, halife Velîd b. Yezîd'e karşı tutumlarını öylesine sertleştirmişlerdi ki, Yezid b. Velid'in liderliğinde halifeyi iktidardayken öldürdüler.¹¹⁶⁰ Arap kabileleri arasındaki mücadeleler şiddetlenmiş mevâlîye karşı haksız uygulamalar devam etmiştir.¹¹⁶¹

Daha reşit olmayan iki oğlu Hakem ve Osman'ı veliaht göstermek istemesi hanedanın yönetime müdahale etmesini zorunlu hale getirdi.¹¹⁶² Velîd, kısa bir süre sonra Emevî ailesinden muhalefetle karşılaştı.¹¹⁶³ Emevî ailesi bölündü.¹¹⁶⁴ Yezîd Şam'da Yemenliler tarafından kurtarılmıştı.¹¹⁶⁵ Gerek hanedanın gerekse Yemenîlerin desteğiyle Yezîd gerçekleştirdiği ihtilal hareketi halife Velîd'i öldürerek Emevîlerin yeni halife oldu.¹¹⁶⁶ Bu ihtilal Emevîler tarihinde yeni bir sayfa açtı. Bu gelişme başka karşı ihtilaller ve saray kavgalarının önünü açtı.¹¹⁶⁷

2.12. Yemenli Kabilelerin Kanlı Zaferi, Yezîd Bin Velîd

Yezîd'in saltanata geçiş usulü Emevîler tarihinde bir ilktir. Kendisi Yemenîlerin darbesi ile devlet başkanı olmuştur.¹¹⁶⁸ Bu gelişme asabiyetin artık yönetimi değiştirebilecek bir güç olmasının göstergesidir. Emevî toplumunun kurucusu olan Adnânî ve Kahtânî Araplarının artık bir arada yaşayamayacakları ortaya çıkmıştı.

¹¹⁵⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve 's-Siyâse*, s.463.

¹¹⁵⁷ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 433.

¹¹⁵⁸ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 240.

¹¹⁵⁹ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 64.

¹¹⁶⁰ Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 1-14.

¹¹⁶¹ İsmail Hakkı Atçeken, "Ömer B. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları", s. 70.

¹¹⁶² Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 241.

¹¹⁶³ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 229.

¹¹⁶⁴ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 46.

¹¹⁶⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve 's-Siyâse*, s. 465.

¹¹⁶⁶ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 434; İbn Kesir, X, s. 24; Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 541.

¹¹⁶⁷ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 242.

¹¹⁶⁸ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

Bu olay kendilerine sadakatle bağlı bulunan Sûriye halkı karşısında hilafetin itibarını sarsmıştır.¹¹⁶⁹

İhtilalle iktidara getirilen Yezîd b. Velîd, ister istemez kendisini iktidara getiren Yemenîlerin tarafını tuttu.¹¹⁷⁰ Böyle olunca, valilerini de Yemenîlerden atamak zorunda kaldı.¹¹⁷¹ Yeni halifenin Mudârî-Yemenî Arap rekabetinde tarafsız kalması mümkün değildi. Nitekim Yemenî kabilelerin istekleri doğrultusunda bir yönetim sergilemiştir. Bunun için Kaysî valileri azledip yerine Yemen asıllı idarecileri getirmişti. Yezîd'in, Yemenî bir politika sergilemesi bu sefer de Kaysîleri kızdırdı. Nitekim Filistin, Şam ve Irak'ta Mudârî meşeli kabileler isyan çıkardılar.¹¹⁷² İsyanlar kanlı mücadelelerle bastırılabilirdi. Devlet isyancılar arasındaki mücadeleden çok Kaysî ve Yemenîler arasındaki kabile savaşlarından başka bir şey değildi.¹¹⁷³

Irak valiliğine atadığı Mansûr b. Cumhûr başta olmak üzere bu sefer de Yemenîler, Mudârîlere kötü muamelede bulunmaya başladılar. Bunun sonucunda da beklenildiği gibi Hıms, Filistin ve Ürdün halkı Yezid b. Velid'e karşı isyan ettiler. Durumu sakinleştirmek için halife, Mansûr'u Irak valiliğinden alarak, yerine halkın sevdiği ve saygı duyduğu halife Ömer b. Abdülaziz'in oğlu Abdullah b. Ömer'i atadı. Emevî ailesinden Süfyânî kolunun Yezid b. Velid'e karşı ayaklanan bölge halkının yanında yer alması iktidarı kendilerinden alarak Mervan b. el-Hakem'e veren Yemenîlere karşı kinlerinin bir sonucuydu.¹¹⁷⁴

Yönetimdeki istikrarsızlık idarecilere de sıçradı. Kaysî olarak tanınan Horasan valisi Nasr bin Seyyâr ile Azerbaycan valisi Mervân bin Muhammed, Yezîd'in halifeliğini tanımadıklarını ilan ettiler.¹¹⁷⁵ Horasan'da Yemenîlerle Nizârîler arasında şiddetli çatışmalar baş gösterdi.¹¹⁷⁶ Cezîre valisi Mervân Bin Muhammed yeni halifeyi tanımadığı gibi, öldürülen halife Velîd Bin Yezîd'in oğulları adına isyan başlattı.¹¹⁷⁷ Bu isyanda Kaysîler Mervân'a büyük destek verdiler fakat Mervân, Suriyeli Kelbîlerin III.

¹¹⁶⁹ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 64.

¹¹⁷⁰ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 46.

¹¹⁷¹ Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 541.

¹¹⁷² İbn Kesir, X, s. 30.

¹¹⁷³ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 244.

¹¹⁷⁴ Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 1-14.

¹¹⁷⁵ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

¹¹⁷⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve 's-Siyâse*, s. 468.

¹¹⁷⁷ İbn Kesir, X, s. 31.

Yezîd'den başkasına biat etmeyeceklerini söylemeleri kısa süre iktidar mücadelesinden vazgeçti. Kendisine çeşitli idari görevler vaat etmesi üzerine Yezîd'e biat etti.¹¹⁷⁸

Kısa süre sonra Yezîd b. Velîd ölünce kardeşi İbrahim b. Velîd'e biat edildi. O da ağabeyi gibi Yemenîlerin desteğiyle yönetimini sürdürmeye çalıştı. Bunun üzerine daha önceki Azerbaycan valisi Mervân b. Muhammed Mudâr kabileleriyle birlikte Dımaşk'ı ele geçirip kendisini halife ilan etti. Kaysîler, Yezîd b. Velîd'in Yemenîlerin yardımıyla yapılan ihtilalle, Mervân ile cevap vererek bir anlamda rövanşı almış oldular.¹¹⁷⁹

2.13. İbrahim Bin Velîd

Yezîd Bin Velîd göreve gelmesinden 6 ay sonra vefat etti.¹¹⁸⁰ Yerine kardeşi İbrahim Bin Velîd devlet başkanı oldu. Şam eyaleti dışında hiçbir bölge halkı, özellikle Mudârî kabileler kendisini tanımadı. Sadece Yemen asıllı Kelb kabilesinin desteği yeterli değildi. Üstelik Mervân bin Muhammed, İbrahim Bin Velîd'i tanımadığını ilan etmiş;¹¹⁸¹ öldürülen II. Velîd'in çocuklarının halifelik hakkını savunma iddiasıyla Cezîre'de Mudârîlerin desteğiyle sırasıyla Rakka ve Kınnesrin şehirlerini kontrol altına almıştı.¹¹⁸²

Hıms halkının yardımıyla daha da güçlenen Mervân buradan Suriye topraklarına yürüdü. İbrahim Bin Velîd'in Yemen kabilelerinden müteşekkil ordusunu mağlup ederek başkent Dımeşk'e girdi ve halktan biat alarak kendini halife etti.¹¹⁸³ (Hicri 126/Miladi 774) II. Mervân, Yemen asıllı kabilelerin merkezi durumundaki Sûriye'yi kendisi için tehlikeli buluyordu. Dımaşk'ta işleri yoluna koyduktan sonra kendisini destekleyen Kaysî kabilelerin merkezi olan Harran'a gitti ve burayı hükümet merkezi yaptı. Ancak bu hareketi Sûriye'deki Yemen asıllı kabilelerin isyanına sebep oldu.¹¹⁸⁴

¹¹⁷⁸ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 245.

¹¹⁷⁹ İbn Kesir, X, s. 47.

¹¹⁸⁰ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

¹¹⁸¹ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 446.

¹¹⁸² Bennaji Yousef, *The Tribal Conflict, Authority And Fall Of The Umayyads: Modern Interpretations And Gramsci's Theory Of Hegemony*, s. 2.

¹¹⁸³ Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 541.

¹¹⁸⁴ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 64.

2.14. Kelb Kabilesinin Desteğini Çekmesi, Mervân Bin Muhammed ve Emevî Devleti'nin Sonu

Mervân bin Muhammed kardeşinin ölüm haberini aldığında Rebîa ve Kays kabilesinden birçok kişiye maaş bağlamıştır.¹¹⁸⁵ Mervân Bin Muhammed'in yaklaşık 5 yıl süren devlet başkanlığı tamamen iç karışıklıklar ile geçmiştir. Kabile çekişmeleri ve Hâricî isyanları sürerken diğer taraftan Hazreti Ali taraftarlarının faaliyetleri hız kazanmıştır. Asabiyet mücadelesi¹¹⁸⁶ neticesinde Mervân ilk defa başkenti Şam'dan, Kaysîlerin merkezi olan Harran'a taşındı.¹¹⁸⁷ Nitekim o gücünü Kuzeyli kabilelerden almaktaydı.¹¹⁸⁸ Şam'da Yemenlilerin çoğunluğundan dolayı kendisini güvende hissetmiyordu. Cezîre'de yeni yönetimi desteklenen Mudârîler vardı. Ayrıca halifenin hem kendisi hem de babası burada uzun yıllar valilik yaptıkları için bölge halkının güvenini kazanmışlardır.¹¹⁸⁹

Filistin ve Hıms bölgesi, Yemenîlerin lideri Sabit b. Nuaym liderliğinde, Tedmürlüler, Esbağ b. Züâle el-Kelbî komutasında isyan ettiler.¹¹⁹⁰ Mervân b. Muhammed'in ülkenin başkentini Kaysîler'in hâkim olduğu Harran'a taşımasından kısa süre sonra Kelbliler, yönetime karşı ayaklanma başlattılar.¹¹⁹¹ Mervân Bin Muhammed'den oldukça rahatsız olan Dımaşk halkı, Şam beldelerinin dışında olan diğer Yemen asıllı Arapları da harekete geçirerek büyük bir insan başlattı. Harran'dan harekete geçen halife isyanı etkisiz hale getirmeyi başardı.¹¹⁹²

Mervân, ayaklanmayı bastırdıktan sonra itaat altına aldığı Yemenlileri de ordusuna dâhil ederek Irak üzerine yürüdü. Harekât esnasında ordu içinde bulunan Yemenliler Kaysîlerin yönetimi ele geçirmesini hazmedemedikleri için geri dönüp Süleyman b. Hişâm b. Abdülmelik'i halife ilan ettiler.¹¹⁹³ Emevî saltanatının devamında büyük rol üstlenen Şamlılar yönetimi desteklemekten el çekmişti. Bu durum Şam-Cezîre coğrafyasında Kaysi-Kelbî çatışmasıydı.¹¹⁹⁴ Halife, seferini iptal ederek âsiler

¹¹⁸⁵ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 446.

¹¹⁸⁶ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 48.

¹¹⁸⁷ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 230.

¹¹⁸⁸ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

¹¹⁸⁹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 247.

¹¹⁹⁰ Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 1-14.

¹¹⁹¹ İbn Kesir, X, s. 48.

¹¹⁹² Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 248.

¹¹⁹³ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 230.

¹¹⁹⁴ Yiğit, İ., "Emeviler", *İA*, XI, s. 104-108.

üzerine gitti. Muhasara altında kalan Süleyman, canının bağışlanması şartıyla halifeye biat etti. Aile içindeki çekişmeler devleti gittikçe zayıflatıyordu.¹¹⁹⁵

Mervân dönemi asabiyet mücadelesinde, yine Süfyânîlerin, Yemenîlere karşı Kaysîlerin yanında olduklarını görmekteyiz. Bunun sebebi ise, Yemenîlerin, Mervân b. el-Hakem'i iktidara taşımaları ve bu yüzden de kendilerinin iktidardan uzaklaştırılmalarıydı. Şam halkından Yemenîler, Yezid b. Velid tarafından Irak valiliğine atanmış olan Abdullah b. Ömer b. Abdülazîz'i desteklerlerken, Mudarîler ise, Mervân'ın bölgeye vali olarak atadığı Nadr b. Saîd elHareşî'yi destekliyorlar ve onun yanında mücadele ediyorlardı.¹¹⁹⁶

Mervân b. Muhammed, Irak'ta Dahhâk b. Kays liderliğindeki Hâricîleri itaat altına almaya çalıştı.¹¹⁹⁷ Bu olaylarda Kaysî halifeye karşı çıkan Yemen asıllı kabilelerin isyancılara destek verdikleri görülür.¹¹⁹⁸ Yemenlilerin ileride Abbâsîlere de destek verdiklerini göreceğiz.¹¹⁹⁹ Dahhâk, Emevî kuvvetlerini yendikten sonra Kûfe'yi ele geçirerek oradan Vâsî'ta gitti. Burada Ömer b. Abdülazîz'in oğlu Abdullah ile çatıştı. Sonunda Abdullah ona biat etti. Bu olay olduğunda insanlar Kureys'in Bekir bin Vâil kabilesine yenildiğini söylüyorlardı.¹²⁰⁰ İbn Ömer'in yanında,¹²⁰¹ Mervân'a karşı isyan eden ve yenildikten sonra kaçan Süleyman b. Hişâm b. Abdülmelik de vardı.¹²⁰² O da Dahhâk'a biat etti ve adamlarıyla birlikte Mervân'a karşı giriştiği savaşta kendisine yardım etti.¹²⁰³ Bu olaydan sonra toparlanan Hâricîler tekrar isyan başlatmıştır.¹²⁰⁴

Son Emevî halifesi Mervân b. Muhammed halifeliğinin ilk dört yılını Şam ve Irak topraklarında kontrolü ele geçirmek ile geçirdi. Fakat bu başarısı, şiddetlenen asabiyet mücadeleleri nedeniyle anlamsız kaldı. Mervân Irak ve Şam ile

¹¹⁹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 476, Ünal, KILIÇ, "Emevî Devleti'nde Muhalefet Hareketleri," s. 77.

¹¹⁹⁶ Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 1-14.

¹¹⁹⁷ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 451.

¹¹⁹⁸ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 65.

¹¹⁹⁹ Bennaji Yousef, *The Tribal Conflict, Authority And Fall Of The Umayyads: Modern Interpretations And Gramsci's Theory Of Hegemony*, s. 2.

¹²⁰⁰ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 554.

¹²⁰¹ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 230.

¹²⁰² İbn Kesir, X, s. 50.

¹²⁰³ Adnan Demircan, "Hâricîler", s. 155.

¹²⁰⁴ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 249.

ilgilenirken Kaysî-Yemenî çekişmesiyle kaynak Horasan'la ilgilenemedi.¹²⁰⁵ Bölgede Ebû Müslim¹²⁰⁶ tarafından Abbâsîler adına ihtilal hareketi başlatılmıştı.¹²⁰⁷

Ebu Müslim, İbrahim bin Muhammed tarafından Horasan'a tayin edildiğinde buradaki Şâlar bunu kabul etmemiştir. Bunun nedeni büyük ihtimalle onun köle olmasıydı. Emevî devletinde kabile çekişmeleri sebebiyle Emevî devletini ayakta tutan Yemenîler geri çekilmiştir.¹²⁰⁸ Bu şekilde bir desteğini kaybeden devlet başka herhangi bir dış saldırıya gerek kalmaksızın kendi içinden çözülmüştür. Asabiyet mücadelesi Ebû Müslim tehlikesine karşı tam bir ittifak sağlayamayacak dereceye ulaşmıştı.¹²⁰⁹ Bu nedenle Abbâsî ihtilali büyük bir mukavemet görmeden hedefine ulaşmış ve Emevî Devleti'nin yıkılışını resmîleştirmiştir.¹²¹⁰

Hicaz bölgesinde de 130/747 yılında Ebû Hamza el-Hâricî ile Emevîler karşı isyan etmiştir. Ebû Hamza'ya karşı savaşanların çoğunluğu Kureys'den, Ensardan ve Kaysîlerden oluşurken, Yemenîler tıpkı diğer bölgelerde olduğu gibi intikam alarak onlara karşı seyirci kalmışlardır. Hatta savaşta Emevîlerin yenilmesine ve Medinelilerin öldürülmelerine sevinmişlerdir.”¹²¹¹

Abbâsîler, iktidarı ele geçirmek için yavaş ve emin adımlarla hedeflerine doğru yürümüşlerdir.¹²¹² Ali b. Abdullah b. Abbâs,¹²¹³ Velîd b. Abdülmelik tarafından baskıya maruz kalınca Dimaşk'ı terk edip Humeyme'ye taşınmıştı. O'nun oğlu Muhammed b. Ali burada 714 yılında Emevî Devleti'ni yıkmak üzere planlanan hareketi başlatmıştır. Sorunların başı olan kabileciliğin¹²¹⁴ yanında Ehl-i Beyt'e karşı takınılan sert ve acımasız tutum, bu kesimin etrafında çok sayıda insanın toplanmasına ve ayaklanmaların ortaya çıkmasına neden olmuştu.¹²¹⁵ Abbâsîlerden önce Horasan bölgesinde Şîîler bir oluşum içerisindeydiler. Bu oluşumu da Hanefiyye b. Ebû Hâşim yönetiyordu. Ebû Hâşim de Humeyme'ye taşınmış ve Abbâsîler ile temasa geçmişti. Bir

¹²⁰⁵ Muhammed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 312.

¹²⁰⁶ Halife bin Hayyât, *a.g.e.*, s. 465.

¹²⁰⁷ Âdem Apak, “*Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti*”, s. 287.

¹²⁰⁸ Yiğit, İ., “Emevîler”, *İA*, XI, s. 104-108.

¹²⁰⁹ Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 542.

¹²¹⁰ Âdem Apak, “*Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti*”, s. 288.

¹²¹¹ Ali Delice, “*Emevî Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar*”, s. 1-14.

¹²¹² İbn Kesir, X, s. 52.

¹²¹³ İbn Kesir, IX, s. 306.

¹²¹⁴ Ünal Kılıç, “*Emevî Devleti'nde Muhalefet Hareketleri*”, s. 76.

¹²¹⁵ Aydın Çelik, *a.g.e.*, s. 28.

rivayete göre Ebû Hâşim yılında vefat etmeden imameti Muhammed bin Ali'ye bırakmıştır. Davet öncelikle Araplara sonra da mevâlîye yöneliktir.¹²¹⁶

743 yılında Muhammed b. Ali'nin ölümü üzerine hareketin başına oğlu İmam İbrahim geçmiştir. İmam İbrahim, aslen Arap olmayan Ebû Müslim'i yetiştirdikten sonra hareketi başlatması için Horasan'a temsilcisi olarak göndermiştir.¹²¹⁷

İbrahim bin Muhammed Ebu Müslim'i Horosan'a tayin ettiğinde ona şu vasiyette bulunmuştur. “...*Şu Yemenlilere ikramda bulun. Zira Allah bu insanlarla bu davayı tamamlayacaktır. Rebîa aşiretine de iyi bak, onlar da bunlarla beraberdir. Mudârlılara dikkat et, bunlar evi yakın düşmanlardır...*”¹²¹⁸

Bu arada Mervân bin Muhammed kasıtlı olarak Yemenlilerin topraklarından geçen mektuplarla, Mudârlıları kötüleyerek Yemenlilerin desteğini almayı amaçlıyordu. Aynı şekilde Mudarlıları da kazanmaya çalışıyordu.¹²¹⁹

Horasan-Irak hattında gerekse Şam topraklarında Yemenîler, Emevî Devleti'ni savunmak bir yana Abbâsî ihtilalcileri ile işbirliğine girmişlerdir.¹²²⁰ Karşılıklı çarpışan gruplar, asabiyetin kendi kuvvetlerini yok ettiğini anlayarak destekçilerinin çoğu mevâlî olan Ebû Müslim'e¹²²¹ karşı güçlerini birleştirme kararı aldılar. Araplar, iktidarın ellerinden gitmesi ihtimalini gördüklerinde kavimiyetçiliği bırakarak Arap milliyetçiliği şuuruyla hareket etmişlerdir. Durumun farkına varan Ebû Müslim, Yemenîleri ikna edilmek için Kirmanî'ye birleşme çağrısı yaptı. Ancak Nasr b. Seyyâr, Kirmanî'yi kendisiyle ittifak yapmaya ikna etti. Sonrasında ise kendisi ile anlaşmaya gelen Kirmanî'yi öldürdü. Bunun üzerine Kirmanî'nin kabilesi Ebû Müslim ile birleştiler.¹²²² Özellikle bunda Kaysî olan vali Nasr'ın, Temîmlileri her alanda ön plana çıkarması ve Rebîa ile Yemenîlere karşı düşmanca davranması önemli rol oynamıştır.¹²²³ Böylece birleşen kabile grupları tekrar ayrı cephelere dağıldılar. Kabile savaşları ancak Abbasîlerin ihtilali ile son buldu.¹²²⁴

Horasan'ın merkez olarak Emevîlerin başkenti Şam'dan uzakta olması, emniyet açısından önemlidir. Ayrıca burada Alioğulları sevenlerinin çoğunlukta olması ve Arap

¹²¹⁶ Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 532.

¹²¹⁷ İbn Kesir, X, s. 55.

¹²¹⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 468.

¹²¹⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 470.

¹²²⁰ Hasan Kurt, *a.g.e.*, s. 237.

¹²²¹ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 231.

¹²²² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 472.

¹²²³ Ali Delice, “*Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar*”, s. 1-14.

¹²²⁴ Âdem Apak, “*Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti*”, s. 292.

kabileleri arasındaki mücadeleler önemli etkenlerdir. 749 yılında Horasan tamamen Abbâsîlerin eline geçmiştir. Horasan'dan sonra Abbâsî ordusu Irak'a yönelmiş ve Kufe'yi ele geçirmeyi başarmıştır.¹²²⁵

İbrahim bin Muhammed'in Ebu Müslim'e yazdığı mektuplardan birinde Arapları öldürmesini istemiştir. Bu durum Arapların kendi aralarında sürekli olarak kabilevi çekişme yaşamasından kaynaklanabilir. Mervân b. Muhammed İmâm İbrahim'i yakalayınca¹²²⁶ hareketin liderliğini Ebû Seleme el-Hallâl üstlenmişti.¹²²⁷

Peygamberin sülalesinin etrafında toplanmaya çağıran Abbâsîler Kûfe'nin alınmasının ardından Ebu'l Abbâs adına biat alınca Abbâsî devletinin kuruluşu resmileşmiş oldu.¹²²⁸ Abbâsî orduları Irak'tan sonra Suriye'ye doğru ilerlediler. Emevî ordusu ile Abbâsî birlikleri 2 Cemâziyelâhîr 132'de (16 Ocak 750) Büyük Zap Suyu kıyısında karşı karşıya geldiler.¹²²⁹ Emevîler bu savaşta ağır bir yenilgiye uğradılar.¹²³⁰ Mervân, mağlubiyeti Mudârî-Yemenî kabileler arasındaki rekabete, özellikle de Suriyeli askerlerin isteksizliğine bağlamıştır.¹²³¹

Bu arada daha önce Mervan bin Muhammed'e isyan eden Süleyman bin Hişam bin Abdulmelik Ebû Müslim'e biat etmiş ve Mervan'ın peşine düşen orduya destek vermiştir.¹²³² Âbbasî birlikleri Mervân'a yetişerek onu yanındakilerle birlikte öldürdüler.¹²³³ Mervân'ın ölümüyle birlikte yaklaşık 90 yıl geniş bir coğrafyayı yöneten Emevîler Devleti tarihteki yerini Abbâsîlere devretmiş oldu.¹²³⁴

Emevî ileri gelenlerinden birçok kişi öldürüldü bunların içinde Mervan'ı öldüren ordunun içinde yer alan Emevî ailesinden Süleyman bin Hişâm da vardı. Abbâsî ihtilalinden sonra Mansûr Emevîlerin kontrollerini sağladı ve mallarını da hazineye devretti. Emevîlerden zapt ve müsadere olan paralar “*lanet evi ehlinin parası*” adıyla anılan ayrı bir hazinede tutuldu.¹²³⁵

İbâdîlerden büyük destek gören Güney Arabistan'daki isyanlar da Emevîlerin son devrinde iktidarı kaybetmesinin sebeplerinden biridir. Hadramevtli Abdullah b.

¹²²⁵ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 252.

¹²²⁶ İbn Kesir, X, s. 64.

¹²²⁷ Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 533.

¹²²⁸ İbn Kesir, X, s. 75.

¹²²⁹ Yiğit, İ., “Emeviler”, *İA*, XI, s. 104-108.

¹²³⁰ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 231.

¹²³¹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 253.

¹²³² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 477.

¹²³³ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.e.*, s. 48.

¹²³⁴ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, Emeviler Dönemi*, s. 254.

¹²³⁵ Adam Mez, *a.g.e.*, s. 67.

Yahya, Kinde kabilesine mensuptu. Mervân'ın valisinin davranışları bu şahsı ve kabilesini isyana iten sebeplestir.¹²³⁶ Abdullah b. Yahyâ isyan etmeden önce Basra'daki Hâricîlerle yazışarak fikirlerini alıyordu.¹²³⁷ Kuzey Afrika'da da artık yavaş yavaş Hâricîlik¹²³⁸ bölgede etkin mezhep olmaya başlamıştı.¹²³⁹

Emevîlerin idaresi, sosyal hayatın içinde inanç konusunda da etki bırakmıştır. Emevî yönetimi destekleyen ve karşı çıkan kabileler ve mensupları düşüncelerine dini meşruyet kazandırmak istedikleri için çeşitli fikir akımları çıkmıştır.¹²⁴⁰ Mürcie ve Cebrîye dediğimiz teslimiyetçi ve çaresiz kalan kimselerin siyasi otoritenin çeşitli davranışlarını meşrulaştırıcı görüşleri tartışmaları beraberinde getirdi. Cebrîye halkın ahlakî gevşekliğine uygun bir şekilde Emevî idaresinin savunulmasında bir araç haline geldi. Buna karşılık Emevîler de onları desteklediler.¹²⁴¹

Emevîlerin sorumsuz davranışlarını Allah'ın takdiri şeklinde anlayanlara karşı çeşitli tepki koyanlardan biri de Hasan el-Basrî'ydi ve insanın yapmış olduğu fiillerinden sorumlu olduğunu söylüyordu. Bu tepkisinin nedeni bazı kimselerin Emevî yönetiminin Allah'ın iradesi olduğunu, Müslümanlar tarafından muhalefet edilmemesini söylemesiydi. Neticede Kaderiyye dediğimiz akım ortaya çıktı. Bu akım insanın fiillerinin kendi iradesiyle meydana geldiğini savunuyordu. Onlar Emevîlerin zulümlerinin Allah tarafından takdir olunduğu kabul etmemiştir. Bu kimselerin Emevî idaresine karşı çıkan kabileler olduğunu anlamak zor değildir.¹²⁴²

Son dönemlerde ulemânın Emevî Devleti'ne muhalefeti iyice artmaktaydı. İdarecilerin dine aykırı davranışları eleştirilmekteydi. Hilafetin saltanata dönüştürülmesi, Ali ve evladına hakaret, Hucr b. Adî ve arkadaşlarının öldürülmesi, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin ve akrabalarının şehit edilmesi, Mekke ve Medine isyanlarının bastırılması kutsal mekânlara saygının ihlal edilerek çok sayıda insanın öldürülmesi; ulemânın Emevî devletinde eleştirdiği konulardı. Aynı şekilde mevâlîye karşı takınılan tavır, muhalif ulemâyâ karşı acımasız politikalar, idarede bulunanların İslâm'a uygun olmayan tarzdaki yaşam biçimleri vb. de eleştirilen konular arasındaydı.¹²⁴³

¹²³⁶ El-Belâruzî, *Fütuhu'l-Büldân*, s. 333.

¹²³⁷ Adnan Demircan, "*Hâricîler*", s. 157.

¹²³⁸ Yiğit, İ., "*Emeviler*", *İA*, XI, s. 104-108.

¹²³⁹ Aydın Çelik, *a.g.e.*, s. 12.

¹²⁴⁰ Yiğit, İ., "*Emeviler*", *İA*, XI, s. 104-108.

¹²⁴¹ İrfan Aycan, *a.g.e.*, s. 431.

¹²⁴² İrfan Aycan, *a.g.e.*, s. 432.

¹²⁴³ Yiğit, İ., "*Emeviler*", *İA*, XI, s. 104-108.

Emevî idarecileri öncelikle muhalif olarak gördükleri âlimleri kendi saflarına çekmek için uğraşmışlardır. Bu maksatla muhalif ulemâya maddî yardım makam ve mevki vermiştir. Başarılı olamadıklarında ise âlimlerin maaşları geciktirilmiş, kesilmiştir. Aykırı görüş ve düşünceye sahip kimselerin sürgüne gönderilmesi, hapse atılması, işkenceye tabi tutulması hatta öldürülmesi bile görülmüştür.¹²⁴⁴

2.15. Yıkılıştaki Kabileciliğin Dışladığı Mevâlîler

“Velâ” kökünden gelen ve “velî, âzâd edilen, âzâd eden, anlaşmalı, asabe” gibi birçok anlamlara gelen Mevlâ, Mevâlî kelimesi; cahiliyye döneminde daha çok “anlaşmalı” anlamında kullanılıyordu.¹²⁴⁵

Kabile sistemi kendi içinde öz ataların soyundan olanların oluşturduğu hürler, sonradan katılan köleler ve Mevâlîler olmak üzere üç sınıflı bir yapıya sahipti. Bu kimseler kabile içinde azad edilmiş köle ve cariyeler ile bunların çocuklarıydı. Mevâlîler hürler ile köleler arasında bir yerde bulunuyordu. Bu kimseler ileden birisi sayılıp akraba kabul edilirdi. Köleler gibi alınıp satılamazlardı ama mirasta ve evlilikte kabilenin asıl üyelerinden daha alt bir statüde muamele görürlerdi.¹²⁴⁶

İlk iki halife döneminde pek ön plana çıkmayan Mevali Hz. Osman dönemi karışıklıklarında kendini göstermiştir. Halife Osman’ın sıla-i rahime fazlaca önem vermesini kabilesine yansıtması, Araplardan diğer kabilelerde hoşnutsuzluğa, Mevâlî tarafında da huzursuzluğa sebep olmuştur. Osman döneminde meydana gelen olaylarda ve halifenin öldürülmesinde Mevâlînin rolünün olduğunu söyleyebiliriz.”¹²⁴⁷

Emevîler döneminde Mevâlî¹²⁴⁸ bütün Arap olmayan topluluğa deniliyordu. İslâm fetihlerinin genişmesi ile beraber Mevâlînin sayısı da artmıştır.¹²⁴⁹ Emevî halifeleri, saltanat sistemini benimseyerek İslâm’ın ön gördüğü sistem yerine, Kureyşlilik esasına dayanan hükümdarlığı getirdiler. Araplar da bu durumda kendilerini diğer müslüman milletlerden üstün görmeye başladılar.¹²⁵⁰ Bu gibi nedenlerle Mevâlîler devlete karşı nefret duymuşlardır. Bu nefretle mevâlî, yönetim

¹²⁴⁴ Ünal Kılıç, “Emevî Devleti’nde Muhalefet Hareketleri”, s. 78.

¹²⁴⁵ Ali Delice, “Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, s. 1-14.

¹²⁴⁶ Âdem Apak, *Kabile*, s. 26.

¹²⁴⁷ Ali Delice, “Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, s. 1-14.

¹²⁴⁸ Ünal Kılıç, “Emevî Devleti’nde Muhalefet Hareketleri”, s. 75 vd.

¹²⁴⁹ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 312.

¹²⁵⁰ Âdem Apak, “Emevîler Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi Ve İslâmlaşma”, s. 302.

aleyhtarı bütün oluşumların gönüllü destekçisi olmuştur.¹²⁵¹ Abbâsî ihtilalinin mevâlînin ağırlıklı olduğu Horasan'da başlatılmış olması, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.¹²⁵²

Mevâlînin görevlere getirilmesi, devletin ihtiyaç duyduğu ve istihdam edilmeleri uygun görülen alanlarda gerçekleşmiştir. Mevâlînin Arapların çoğunlukta olduğu önemli valiliklere atanmadıklarını görmekteyiz. Daha çok Mevâlînin kendi memleketlerine atanması da, oradaki siyâsî otorite boşluğuna sebebiyet vermeme ile ilgilidir.¹²⁵³ Bu dönem Mevâlîyi gördüğümüz bir diğer alan ise ulemâ sınıfıdır. Araplar o günkü toplum içerisinde yönetim ve askerî kurumlarda odaklanmışlardı.¹²⁵⁴

Ordu Emevîlerin ilk dönemlerinde yalnız Arap unsurundan teşekkül ediyordu. Daha sonra mevâlî de askere alınmaya başlandı. Ancak bunların kumandanlık makamına getirilmesi çok nâdir olurdu.¹²⁵⁵ Emevîler döneminde kadılar genel olarak Arap asıllıydı. Mevâlîden olan bir kimsenin kadı olarak görevlendirilmesi çok zordu. Araplar mevâlîyi tahkir edici sözler söyleyebiliyorlardı. “*Namazı ancak şu üç şey bozar: Eşek, köpek ve mevlâ...*” Bunlardan biridir. Medine’de yaşayan bir mevâlînin diyeti, bir Arab’ın diyetinin yarısı kadardı. Ömer b. Abdülazîz döneminde mevâlîye karşı tutum normalleşme eğilimi göstermiştir. Mevâlî kesimi, Emevîler’in valilerinin baskıcı tutumları ve acımasızlıkları sonucu uzun süre isyana girişmemiştir. Mevâlî kökenli isyanların daha çok Ömer b. Abdülazîz dönemi sonrasında Horasan ve Kuzey Afrika’da patlak verdiğini görmekteyiz.¹²⁵⁶

Gayr-i müslimlerden İslâm’a girenlerin sayısının artmaya başlaması sonucu Emevî idarecileri cizye vergisinin miktarını yükseltmişlerdir. Bunun üzerine mevâlîden büyük gruplar Müslüman olup cizyeden kurtulmayı hedeflemişlerdir. Abdülmelik b. Mervân (65-86/685-705) döneminde Irak genel valisi olan Haccâc b. Yusuf es-Sekafî, mâlî kriz nedeniyle yeni Müslüman olan mevâlîden cizye almaya başlamıştır. Ömer bin Abdülaziz zamanında bu uygulama terk edildiyse de diğer Emevî idarecileri tekrar bu uygulamaya geçmiştir.¹²⁵⁷

¹²⁵¹ Ali Aksu, *a.g.e.*, s. 543.

¹²⁵² M. Said Hatiboğlu, *a.g.e.*, s. 65.

¹²⁵³ Ali Delice, “*Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar*”, s. 1-14.

¹²⁵⁴ İrfan, Aycan, *a.g.e.*, s. 410.

¹²⁵⁵ Yiğit, İ., “Emeviler”, *İA*, XI, s. 104-108.

¹²⁵⁶ İsmail Hakkı Atçeken, “*Ömer B. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları*”, s. 70.

¹²⁵⁷ İsmail Hakkı Atçeken, “*Ömer B. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları*”, s. 70.

Emevî iktidarının mevâlîye ikinci sınıf tebaa muamelesi Araplarla mevâlî arasındaki kırılmayı derinleştirdi.¹²⁵⁸ Mevâlî, başta Ali evlâdı adına gerçekleştirilenler olmak üzere pek çok isyana katılmış, Ali evlâdının adı kullanılarak yürütülen Abbâsî ihtilaline damgasını vurmuş; sonunda Abbâsî ihtilal hareketine sağladığı büyük destekle Emevîlerin yıkılışında önemli rol oynamıştır.¹²⁵⁹ Bu isyanda liderlik Araplarda olmakla birlikte daveti organize eden on iki bölümden dördü mevâlîdendi. Ebû Müslim'in yanında İranlı Mevâlînin çok olması nedeniyle bazı tarihçiler Abbâsîlerin kuruluşunu, İranlı Mevâlînin Araplara karşı bir zaferi olarak değerlendirmiştir.¹²⁶⁰

Nihayetinde kurulan Abbasiler yönetimde kabile ve Bizans eğiliminde olan Emevîlerin aksine Mevâlî ve Farisi merkezli bir politika takip etmişler. Bu durum Emevîlerin yıllarca uyguladığı kabile merkezli yönetimin oluşturduğu bunalımından kaçışın bir göstergesi olarak görülebilir. Arap-Mevali ilişkisinde karşımıza çıkan bir diğer durum ise Emevî asrında Mevali'ye bakış açısının bir yansıması olarak kendini hissettiren ve Abbasilerin ilk dönemlerinde ortaya çıkan Şuûbiyye¹²⁶¹ hareketidir. Bu akım sert bir üslup tercih eder ve Arap olmayanları Araplardan üstün kabul ederek Arap asabiyetinin karşısında durur. Bu akım böylece daha geniş bir kabile yapısını veya asabiyeti yani Arap milliyetçiliğini ortaya çıkarır.¹²⁶²

Onların fey'den istifade etmelerini sağlayan Muhtâr'ın isyanına, aşağı yukarı aynı esaslar üzerine insanları kendisine katılmaya çağıran Zeyd b. Ali, Abdullah b. Muâviye ve Hâris b. Süreyc isyanlarına katılmışlardır. Ayrıca Mevâlînin Hârici isyanlarına ve Emevî devlet adamlarından Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as, Yezid b. Mühelleb ve Emevîlerin son dönemlerinde meydana gelen hanedan çekişmelerine katıldıkları malumdur. Emevî Devletini ortadan kaldıran Abbâsî ihtilali, Mevâlînin en etkin rol oynadığı bir harekettir."¹²⁶³

¹²⁵⁸ Muhamed Âbid el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 312.

¹²⁵⁹ İsmail Hakkı Atçeken, "Ömer B. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları", s. 78.

¹²⁶⁰ Âdem Apak, "Emevîler Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi Ve İslâmlaşma", s. 303.

¹²⁶¹ İsmail Hakkı Atçeken, "Ömer B. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları", s. 83.

¹²⁶² Âdem Apak, *Kabile*, s. 49.

¹²⁶³ Ali Delice, "Emevî Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", s. 1-14.

SONUÇ

İslâm dininin ortaya çıktığı coğrafya olan Arabistan Yarımadası'nda coğrafi şartlar her yerde olduğu gibi burada da bölge insanın sosyal ve ekonomik yaşantısını etkilemiştir. Buranın insanları, ekonomik açıdan pek de verimli olmayan coğrafya nedeniyle zaman zaman yağma ve talan ile gelir elde etme yoluna gitmişlerdir. Her topluluk bu gibi nedenlerle kendi içinde oldukça sıkı akrabalık bağları kurarak kendini korumak istemiştir. İşte Bu coğrafyaların olmazsa olmaz unsuru olan kabilecilik olgusu bu şekilde çok kuvvetli temellerle ortaya çıkmıştır.

Hiz. Peygamber (s.a.v)'in kabilesi olan Hâşimoğulları ile Ümeyyeoğulları arasındaki rekabet hem İslâm'ın ilk döneminde hem de sonraki uzun zaman boyunca bazen açık bir şekilde bazen de örtülü bir şekilde kendini göstermiştir. Ümeyyeoğulları rakipleri olan Hâşimilerin böyle bir mevkiye gelmesini kaldıramıyorlardı. Ayrıca kabileciliğin verdiği dürtülerle Peygamberliğin Hiz. Muhammed (s.a.v) gibi normal bir insana değil, asil bir kabile reisine verilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Tüm bu sebeplerle ilk büyük İslâm düşmanlarının çoğunun Ümeyyeoğullarından olduğu görülüyor. Bu kabile Mekke'nin fethine, yani son ana kadar İslâm'a düşmanlığını sürdürmüştür. Hiz. Peygamber (s.a.v) tebliğinde kabile kültürü çok güçlü bir olguydu. Zira kendisini bu beldeye kabul eden, Medine'nin iki büyük kabilesi Evs ve Hazreç idi. Evs ve Hazreç kabileleri sayesinde gücünü önemli ölçüde toparlayan Hiz. Peygamber (s.a.v), Arap Yarımadası'nda hâkimiyetini sağlamak için diğer bütün önemli kabileler ile tek tek irtibata geçmiştir. Bu kabileler ile bazen savaşmış bazen anlaşmış bazen de akrabalık bağları kurarak İslâm devletine katmıştır.

Hiz. Ebû Bekir'in Kureys'in nüfuzlu kabilelerinden birine mensup olmaması, kabilevî eğilimlerin canlanmasını engelledi. Hiz. Ebû Bekir'in hilafeti zamanında kabile rekabetine dayalı herhangi bir ciddî problemle karşılaşmadı. Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer dönemlerinde kendini örtülü bir şekilde hissettiren kabilecilik Hiz. Osman döneminde oldukça gün yüzüne çıkmıştır. Zira Hiz. Osman Ümeyyeoğullarındandı. Hâşimoğulları bu durumdan hoşnut değildi. Hiz. Osman'dan sonra Hiz. Ali'nin yönetimi eline alması Hâşimoğullarının tekrar iş başına gelmesi demek oluyordu ki Ümeyyeoğulları hemen Muâviye ile kendini göstererek halife ile savaşa girişmiştir. Hiz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra Ümeyyeoğulları yönetimi kolayca eline almıştır.

Bunun tek sebebi ise Ümeyyeoğullarının artık çok güçlü bir kabile haline gelmiş olmasıdır.

Ümeyyeoğullarının cahiliye dönemine kadar uzanan Hâşimoğulları ile rakabeti İslâmi dönemde de kendini ortaya çıkarmış. Hz. Ali ve Muâviye arasında yaşanan olaylardan sonra özellikle Kerbelâ hadisesi bu iki kabilenin rekabetinin kırılma noktası olmuştur. Bu olaydan sonra Hâşimiler ya da Alioğulları ciddi bir varlık gösterememiştir ancak Kerbelâ hadisesi Ümeyyeoğullarına karşı çıkarılan isyanların hemen hepsinde bir gerekçe olarak gösterilmiştir. Tevvâbun hareketi, Muhtâr es-Sekâfî İsyanı bunlardan bazılarıdır. Kabilecilik bu merhalelerden geçtikten sonra Emevîler döneminde artık adeta zafer kazanmış ve devletin asli unsuru haline gelmiştir. Emevîlerin kurucusu olan Muâviye bin Ebû Süfyân Hz. Ömer zamanında vali olarak atandığı Suriye’de Kelb kabilesinin desteğini alarak devletin temellerini atmıştır. Devletin kurucu unsuru olan bu kabile doğal olarak idarede de etkin bir konum kazanmıştır. Bunun yanında bu kabilenin bölgede rakibi olan Kaysî kabileler rakipleri olan Kelbîlerin güçlenmesinden rahatsız olmuşlardır. Bu durum uzun süren kabile çekişmelerine neden olmuştur.

Muâviye bin Ebû Süfyân özellikle Kelb ve Kays kabilesi arasındaki dengeyi iyi koruyarak oğlu Yezîd’e güçlü bir Emevî bırakmıştır. Böylece Ümeyyeoğulları İslâm tarihinde saltanat sistemini kurarak birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Kelb kabilesine mensup olan Yezîd Şam’da büyük bir gücü de arkasında bulundurmuş oluyordu.

Özellikle Hz. Hüseyin temsil ettiği Hâşimoğullarının tepkisi Kerbela faciasıyla bastırılmıştır. Hz. Peygamberin torunlarının bu şekilde katledilmesi Emevîlerin yıkılışında önemli bir yer almıştır. Aynı şekilde Medineli kabilelerin tepkisi Harre Vakası ile kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Yezîd Mekke’yi muhasaraya aldığı sırada vefat etmiştir. Onun vefatından sonra Abdülmelik bin Mervân hilafete geçene kadar devletin temelini oluşturan Güneyli ve Kuzeyli kabileler arasındaki çekişme artık büyük bir kan davasına dönüşmüştür. Mercirâhıt savaşında Kaysîler reisleri ile beraber büyük bir kıyıma uğramıştır. Bu savaş Kaysîler hiçbir zaman unutmamış ve Emevî halifelerden fırsat buldukça intikam yoluna giderek Emevî devletini yıkan bitmeyen kabile savaşlarına neden olmuştur.

Abdükmelik bin Mevân’ın halife olması Ümeyyeoğullarının kendileri arasında da bölünmeye neden olmuştur. Abdükmelik bin Mevân’dan sonra Süfyânîler ve

Âsoğuları yönetimden koparılmıştır. Bu hal doğal olarak yeri geldiğinde bu kabile kollarının da karışıklık çıkarmasına neden olmuştur.

Abdûlmelik bin Mervân kabileler arasındaki dengeyi sağlayarak güçlü bir idare sağlamıştır. İbn Zübey'in katledilmesi ile Hicazlı kabileler de kontrol altına alındıktan sonra bu dönemde devlet iyice teşkilatlanmıştır. Hâricîlerin de kontrol altına alınmasından başka bu dönemdeki öneml olaylardan biri Abdurrahman b. el-Eş'as isyanıdır. Abdurrahman b. el-Eş'as'ın kabilesi olan Kinde kabilesi büyük bir kabileydi ve atalarından bazıları Emevî idaresi tarafından katledilmişti.

Abdûlmelik bin Mervân'ın amcası Abdûlaziz'e olan biati varken Abdûlaziz'in ölümü ile oğlu Velîd bin Abdûlmelik geçmiştir. Babasından güçlü bir yönetim almasının yanında bu dönemde Musa bin Nusayr ve İbn Kuteybe gibi fatihler önemli fetihler gerçekleştirmişlerdir. Bu komutanların fetihleri ve halka karşı tutumları Berberî kabilelerin büyük oranda İslâmlaşmasını ve kontrol altına alınmasını sağlamıştır.

Velîd bin Abdûlmelik dönemindeki bu olumlu gelişmelerden sonra Süleyman bin Abdûlmelik döneminde kabileler arası denge politikasının terk edildiği ve kabile çatışmalarının tekrar başladığı görülür. Velîd dedesi Mervân gibi kardeşi Süleyman'ı veliahtlıktan azledip yerine oğlunun geçmesinin istiyordu. Süleyman bu duruma çok öfkeliydi. Velîd'in ani ölümüyle tahta geçtiğinde bu durumu destekleyen şahsiyet ve kabilelerine düşmanca davrandı. Yönetimde açıkça Yemenî bir politika takip ederek kabile çatışmalarını körükleyen Velîd'in en önemli icratı ise yerine mütedeyyin kişiliğiyle tanınan Ömer bin Abdûlaziz'i bırakmasıdır.

Ömer bin Abdûlaziz herhangi bir kabilenin desteği ile yönetime gelmediği için döneminde herhangi bir kabileye de imtiyaz tanımadı. Kabileler arasında adaletli bir yönetim sergiledi. Mevâlî ve Gayri Müslim halka daha önce uygulanan haksızlıkları ortadan kaldırdı. Bu dönemde Berberî ve Hâricî kabileler de sakin bir tavır takınmışlardı. İki buçuk sene gibi kısa bir zaman sonra ölmesinin nedeni ise bazı tarihçilere göre hilafeti tekrar iştisare sistemine çevirmekti. Bu yüzden Ümeyyeoğulları tarafından zehirlenmişti.

Ömer bin Abdûlaziz'in vefatından sonra Yezîd bin Abdûlmelik Ömer bin Abdûlaziz'in uygulamalarını terk ederek eski uygulamalara döndü. Mevâlî ve Gayri Müslim halka ağır vergiler koydu ve seferleri tekrar başlattı. Döneminin en belirgin özelliği ise açıkça Yemenî bir politika takip etmesiydi. Bu durum Kays kabilelerinin tepkisine neden olmuştu. Kendisinden sonra gelen Hişâm bin Abdûlmelik'in kabileler

arasında denge sağlama politikası da başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Bu gibi nedenlerden rahatsız olduğundan veliahtı Velîd mücadelelerinin merkezi olan başkent Dımeşk'ı terk ederek Rusâfe'yi yeni yönetim merkezi haline getirmiştir.

Hişâm bin Abdülmelik'ten sonra gelen II. Velîd vaktini babası gibi av partileri ve saray eğlenceleri ile geçiriyordu. II. Velîd'in annesi Kays kabilesine mensuptu. Bazı tarihçilere göre kabilecilik ve hanedanın kendi içindeki çekişmeler bu dönemde zirveye ulaşmıştır. Gerek hanedanın gerekse Yemenîlerin desteğiyle Yezîd gerçekleştirdiği ihtilal hareketi ile halife Velîd'i öldürerek Emevîlerin yeni halifesi oldu. Bu ihtilal Emevîler tarihinde başka karşı ihtilaller ve saray kavgalarının önünü açtı.

İbrahim Bin Velîd dönemi de kabile çekişmeleri ile geçti. Merkezdeki bu çekişmeler Irak, Afrika ve Horasan gibi uzak bölgelerde kendisini hissettiriyordu. Bu bölgelerde de aynı kabilelerin çekişmesi yaşanıyor ve istikrar azalıyordu.

Mervân Bin Muhammed'in yaklaşık 5 yıl süren devlet başkanlığı tamamen iç karışıklıklar ile geçmiştir. Kabile çekişmeleri ve Hâricî isyanları sürerken diğer taraftan Hz. Ali taraftarlarının faaliyetleri hız kazanmıştır. Asabiyet mücadelesi neticesinde Mervân başkenti Şam'dan, Kaysîlerin merkezi olan Harran'a taşındı. Nitekim o gücünü Kuzeyli kabilelerden almaktaydı. Şam'da Yemenîlerin çoğunluğundan dolayı kendisini güvende hissetmiyordu. Mervân dönemi asabiyet mücadelesinde, Süfyânîlerin, Yemenîlere karşı Kaysîlerin yanında olduklarını görmekteyiz.

Abbâsîler, iktidarı ele geçirmek için yavaş ve emin adımlarla hedeflerine doğru yürümüşlerdir. Hareket merkezi olarak seçtikleri Horosan kabilelerin çekişmeleri nedeniyle istikrarsız bir yapıdaydı. Bunun yanında bölgede sürekli olarak dışlanan Mevâliler çoğunlukta idi. Sürekli olarak artan kabile çekişmelerinin neticesinde Emevî iktidarının temelini oluşturan Yemenî kabilelerin Emevîlerden desteğini çekmesi; Emevî devletinin yıkılışının en büyük nedenlerinden biri olmuştur. Bu kargaşa ortamında Abbâsîler oldukça ilerleme ve güçlenme ortamı bulurken kabileler ise çatışmalar nedeniyle tekrar birleşme ortamı bulamamışlardır. Süfyânî-Mervânî çatışmasının yanında kabile temelli devlet politikasının bir yansıması olan Arap milliyetçiliğinin yıprattığı Mevâlî de Emevî devletini parçalayan unsurların içinde yerini almıştır.

BİBLOGRAFYA

- Kur'ân-ı Kerim*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2011
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991
- AKDOĞAN, Mehmet Nur, *Mekke'nin Fethi*, Diyarbakır, 2008,
- AKSU, Ali, “Emevî Devletinin Yıkılışı ve Temel Özellikleri”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Emevîler*, III, İstanbul, 2018
- ALGÜL, Hüseyin, “İslam Tarihinde Raşid Halifelerin Yeri ve Önemi”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, II, İstanbul, 2018,
- ALTUNGÖK, Ahmet, YILDIRIM, Taner, *Siyasi Açıdan Arap-İran İlişkileri Sâsânî Dönemi M.S 226-652*, İstanbul, 2015
- APAK, Âdem, Kabile, İstanbul, 2017
- APAK, Âdem, “Emevîlerin Kabile (Asabiyet) Siyaseti”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Emevîler*, III, İstanbul, 2018
- APAK, Âdem, Anahatlarıyla İslâm Tarihi Cahiliye Dönemi, I, İstanbul, 2010
- APAK, Âdem, Anahatlarıyla İslâm Tarihi Hz. Muhammed (s.a.v) Dönemi, II, İstanbul, 2010
- APAK, Âdem, Anahatlarıyla İslâm Tarihi Emevîler Dönemi, III, İstanbul, 2010
- APAK, Âdem, “Emevîler Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi Ve İslâmlaşma”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Emevîler*, III, İstanbul, 2018
- ARI, M. Salih, “Ridde Olayları”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, II, İstanbul, 2018,
- ARSLANTAŞ, Nuh, “Gayrimüslimler”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Emevîler*, III, İstanbul, 2018,
- AYCAN, İrfan, “Emevîler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara 2002), c. IV, s. 317-323.
- AYCAN, İrfan, “Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü”, AÜİFD, c. XXXVI, Ankara, 1997
- AYCAN, İrfan, Saltanata Giden Yolda Muâviye bin Ebî Süfyân, Ankara, 2014
- AYCAN, İrfan, “Emevîlerde İlmî Hayat”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Emevîler*, III, İstanbul, 2018
- ATÇEKEN, İsmail Hakkı, “Emevîlerin Siyasî Tarihi”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, III, İstanbul, 2018

- ATÇEKEN, İsmail Hakkı, “Ömer B. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin *Mevâlî Politikaları*”, Selçuk ÜİFD, sy. 8, Konya, 2008
- ATÇEKEN, İsmail Hakkı, “*Muaviye bin Yezid Üzerine Bir Araştırma*”, Selçuk ÜİFD, s.7, Konya, 1998
- ATEŞ, Fatma, *Hz. Peygamber’in Hanımlarından Hafsa’nın Hayatı Ve Kişiliği*, Şanlıurfa, 2007
- AVCI, Casim, “Bizans Devletiyle İlişkiler”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, III, İstanbul, 2018
- AYAR, Ali Rıza, *Abdullah bin Zübeyr ve Halifeliği*, Samsun, 1988
- BALCI, İsrail, *Hz. Ebu Bekir Döneminde Diplomatik Münasebetler ve Andlaşmalar*, Samsun, 1996
- BALCI, İsrail, “Şam Bölgesi Fetihleri”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, II, İstanbul, 2018,
- BALCI, İsrail, “Cezire Bölgesinin Fethi”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, II, İstanbul, 2018,
- BARLAK, Hasan, *Arap kabilecilik anlayışının Hz. Osman dönemi siyasi gelişmelere etkisi*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2006
- Bennaji, Yousef, The Tribal Conflict, Authority and Fall of the Umayyads: Modern Interpretations and Gramsci’s Theory of Hegemony, *Journal of Islamic Studies and Culture*, 2018
- Câbiri, Muhammed Âbid, *Arap- İslâm Siyasal Aklı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001
- CANDAN, Feyza, *Emevîler Dönemi İhtida Olayları*, Konya, 2007
- ÇAKAN, İsmail Lütfü, *Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, İstanbul, 2011
- ÇELİK, Aydın, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 2018
- ÇELİKKOL, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay, Ankara, 2003
- DELİCE, Ali, “Emevî Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, Cumhuriyet ÜİFD, Sivas, 1999 sy. 3.
- DEMİRCAN Adnan, “İslâm Tarihinde Raşid Halifelerin Yeri ve Önemi”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, II, İstanbul, 2018
- DEMİRCAN Adnan, “Hz. Ali Dönemi İç Karışıklıklar”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, II, İstanbul, 2018
- DEMİRCAN Adnan, “Hâricîler”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, III, İstanbul, 2018
- DİA, “Emevîler”, XI, İstanbul, 1995

- DOĞRUL, Ömer Rıza, *Asrı Saadet Tercümesi*, İstanbul, 1977
- DUMAN, Mehmet Fatih, *Kureyş Kabilesi (İslâm Öncesi Etnik, Siyasi Ve Ekonomik Yapı)*, Erzurum, 2015,
- EL-BELÂRUZÎ, Fütuhu'l-Büldân, çev. Mustafa FAYDA, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, Ankara, 1987
- ERKOÇOĞLU, Fatih, “Abdullah bin Zübeyr Ayaklanması”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, III. İstanbul, 2018
- ERKOÇOĞLU, Fatih, “Abdurrahman b. El-Eş'As İsyanı”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, III, İstanbul, 2018
- ERKOÇOĞLU, Fatih, “Yezîd bin Muhelleb İsyanı”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, III, İstanbul, 2018
- ERKOÇOĞLU, Fatih, “Emevîlerde İmâr Faaliyetleri”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, III, İstanbul, 2018
- ERKOÇOĞLU, Fatih, “Devletin Yeniden Yapılandırılması”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, III, İstanbul, 2018
- ERKOÇOĞLU, Fatih, *Abdülmelik B. Mervân ve Dönemi*, (65-86/685-705), (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara ÜSBE, Ankara, 2006
- FAYDA, Mustafa, “Râşid Halifeler Dönemi İktisadî Durum”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, II, İstanbul, 2018
- FİDAN, Mehmet Akif, “Yezid b. Abdülmelik ve Dönemi Üzerine” *AÜYFD*, c. XLIX (2008), sayı II, s. 339-355
- GÜZEL, Ahmet, “Râşid Halifeler Döneminde Sosyal Durum”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, II, İstanbul, 2018
- GRABUS, Merzuk, *Hiz. Peygamber'in Mekke Müşrikleri Dışındaki Arap Kabileleri İle Münasebetleri (Medine Dönemi)*, Bursa, 2011
- Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, çev. Abdülhalik Bakır, Ankara, 2001 s. 84
- HASAN, *Hasan Ali, İslâm tarihi*, İstanbul, 1987
- HAMİDULLAH, *Muhammed, İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, *Beyan Yayınları*, İstanbul, 2011
- HATİBOĞLU, Mehmed Said, *Hilafetin Kureyşliliği İslâm 'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik*, Otto, Ankara, 2016
- IDRİZİ HAXHIU, Faruk, *Başlangıçtan Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasi Olaylarda Ezd Kabilesi*, Bursa, 2016

- İbn Haldun, *Mukaddime*, hzr. Süleyman Uludağ, İstanbul, 2017
- İbn'ül Esîr, *İslam tarihi, El-Kamil fi el-Tarih Tercümesi*, İstanbul, 1985
- İbn Kesîr, *Büyük İslâm tarihi, El Bidaye ve'n-Nihaye*, İstanbul, 1995
- İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, ter: Cemaleddin SAYLIK, Ankara, 2020
- İbn Sa'd, *Tabakât*, VI. İstanbul, 2015
- İbn Sa'd, *Tabakât*, VII. İstanbul, 2015
- İslâm Tarihi ve Medeniyeti, I, Hz. Muhammed (s.a.v) Dönemi, Siyer Yayınları, İstanbul, 2018
- İslâm Tarihi ve Medeniyeti, II, Raşid Halifeler Dönemi, Siyer Yayınları, İstanbul, 2018
- İslâm Tarihi ve Medeniyeti, III, Emevîler, Siyer Yayınları, İstanbul, 2018
- KALAYCI, Ayhan, *İslâm Öncesi Mekke Sitesinde Sosyal Yapı*, İstanbul, 1996
- Karaman, Hayrettin, "Asabe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, III, İstanbul, 1991
- Karaman, Hayrettin, "Asabiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, III, İstanbul, 1991
- KELEŞ, Hakan, *Emevîler Döneminde Meydana Gelen Dini-Siyasi Hareketlerde Kûfe'nin Önemi*, Konya, 2019
- K. HİTTİ, Philip, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, İstanbul, 1987
- KILIÇ, Ünal, "Raşid Halifelerin Yönetim Anlayışları", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, II, İstanbul, 2018
- KILIÇ, Ünal, "Emevî Devletinde Muhalefet Hareketleri", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, III, İstanbul, 2018
- KILIÇ, Ünal, "Kerbela Olayı", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, III, İstanbul, 2018
- KILIÇ, Ünal, "Tevvâbûn Hareketi", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, III, İstanbul, 2018
- KILINÇLI, Sami, İslâm öncesi Arap toplumunda kabileler arası rekabetin İslam davetine yansımaları, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, 2012, ss. 57 -87
- KOÇYİĞİT, Tahsin, Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Bayındırlık Hizmetleri, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, II, İstanbul, 2018
- KOYUNCU, Mevlüt, "Kafkasya ve Hazar Fetihleri", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Emevîler*, III, İstanbul, 2018
- KÖKSAL, M Asım, *Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası*, İstanbul, 2008
- KÖKSAL, M Asım, *Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1987,

- KURT, Hasan, “Mâverâünnehir Bölgesinde Fetihler” *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, III, İstanbul, 2018
- MEZ, Adam, *10. yüzyılda İslam Medeniyeti, İslam’ın Rönesansı*, çevr. Salih Şaban, İstanbul, 2014
- MESÛDÎ, *Kitâbü’t-Tenbih ve’l-İşraf*, müt. Ramazan Şen, İstanbul, 2018
- MİNKARÎ, *Vak’atu Sıffîn*, ter. Cemaleddin Saylık, Ankara, 2017
- PEKÖZ, Emine, *Hiz. Peygamber’in Hanımlarından Ümmü Habîbe’nin Hayatı, Kişiliği Ve İslâm Tarihi’ndeki Yeri*, Şanlıurfa, 2007
- ÖNKAL, Ahmet, “Abdullah bin Hanzale ve Harre Olayı” *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, III, İstanbul, 2018
- ÖZKAN, Mustafa, “Emevîlerde Dinî Hayat”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Emevîler*, III, İstanbul, 2018
- ÖZKUYUMCU, Nadir, “İfrîkiyye ve Endülüs’te Fetih Hareketleri”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Emevîler*, III, İstanbul, 2018
- SOYCAN, Mustafa, *Taberî Tefsîri’nde Siyer Rivayetleri (Medine Dönemi)*, Bursa, 2019
- SARIÇAM, İbrahim, *İslâm Öncesinden Abbasilere Kadar Emevî- Hâşimî İlişkileri*, Ankara, 1997
- SÖYLEMEZ, Mehmet Mahfuz, “Ehl-İ Beyt Ve Taraftarları”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, III, İstanbul, 2018
- SÖYLEMEZ, Mehmet Mahfuz, “Emevîlerde Eğitim-Öğretim”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, III, İstanbul, 2018
- ŞAHİNALP, Ömer Faruk, *Kur’ân’ın İrşadı Karşısında Kureys Aristokrasisinin Tavrı*, Şanlıurfa, 2018
- TABERÎ, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr (öl. 310/922), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987
- TOĞUŞLU, Serap, *Hiz. Peygamber’in Hanımlarından Zeyneb Bt. Cahşûn Hayatı Kişiliği İslam Tarihindeki Yeri Ve Önemi*, Şanlıurfa, 2007
- VAROL, Mehmet Bahaüddin, “Hz. Hasan’ın Halifeliği ve Döneminde Meydana Gelen Olaylar”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, II, İstanbul, 2018
- Varol, M. Bahaüddin, “Râşit Halifeler Dönemi Kültürel Faaliyetler”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, II, İstanbul, 2018
- ZEYDAN, Corci, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, çevr. Nejdet Gök, İstanbul, 2016

EKLER

EMEVÎ HALİFELERİ	
Süfyânî Kolundan Gelen Halifeler	
I. Muâviye b. Ebû Süfyân	41 (661)
I. Yezîd b. Muâviye	60 (680)
II. Muâviye b. Yezîd	64 (683)
Mervânî Kolundan Gelen Halifeler	
I. Mervân b. Hakem	64 (684)
Abdûlmelik b. Mervân	65 (685)
I. Velîd b. Abdûlmelik	86 (705)
Süleyman b. Abdûlmelik	96 (715)
Ömer b. Abdülazîz	99 (717)
II. Yezîd b. Abdûlmelik	101 (720)
Hişâm b. Abdûlmelik	105 (724)
II. Velîd b. II. Yezîd	125 (743)
III. Yezîd b. I. Velîd	126 (744)
İbrâhim b. I. Velîd	126 (744)
II. Mervân b. Muhammed	127-132 (744-750)